

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 2, Page: 81-100

PARADOKS
Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCAOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 2

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Feruh Ayoğlu	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Mustafa Kocaoğlu	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Celal Kızıldere	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Mürşit Işık	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Sefa Usta	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Eren Rizvanoglu	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Bengül Güngörmez	AKOSMAN BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Serpil Aytaç	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selver Yıldız Bağdoğan	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

DİNİ İNANCIN ONTOLOJİK DAYANAĞI OLARAK ÖLÜM OLGUSU VE ÖLÜMÜN TEOLOJİK İZAHI¹

THE PHENOMENON OF DEATH AS THE BASIS OF ONTOLOGY OF RELIGIOUS FAITH AND THEOLOGY OF DEATH

Prof.Dr. Mehmet Zeki DUMAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Sosyoloji Bölümü

ÖZET

A ile, hukuk ve ekonomiyle beraber insanlık tarihinin en kadim kurumların başında gelen din, gerek fert ve cemiyet hayatında gerekse kültür ve uygarlıkların meydana gelmesinde adeta katalizör bir rol oynamıştır. Dini inançlar da ilkçağlardan günümüze değin insanlığın zihinsel gelişimini ve manevi evrimini etkileyerek gündelik hayatı mümkün kılan ilişkilerin ve birlikte yaşamayı sağlayan yasaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Böylece binlerce yıldan bu yana varlığını devam ettiren dinler, hem insanların ve toplumların içinde yaşadıkları ve inşa ettikleri sosyal düzeni (*nomos*) meşrulaştıran hem de kutsal evreni (*kozmos*) anlamlandıran sembolik gerçeklikler olmuştur. Aslında bu sembolik gerçekliği ete kemiğe büründüren ve son tahlilde insanı bir *homo religious* haline getiren şey, insanın yüreğini ve aklını sarsan, iradesini ve gücünü sınırlandıran, hayatını anlamsız ve beyhude bir çabaya dönüştüren ama aynı zamanda da bu dünyayı çekilmez, bilinmez, korkutucu ve büyüleyici bir sır'a dönüştürerek gerçekliğin tüm tanımlarını alt üst eden ölüm düşüncesidir. İnsanın anlam/mana ve düzen arayışının bir neticesi olarak karşımıza çıkan dinlerin bütün çabası da bu düşüncüyü -ölümü- anlaşılabilir ve katlanılabilir kılmaya yönelik olmuştur. Dolayısıyla dinlerin ontolojik dayanağının temelinde ölüm düşüncesinin yattığını iddia eden bu makale, dünya kurma sürecinde stratejik bir rol oynayan dinlerin hem teolojik izahını yapmaya hem de dinlerin varlık nedeninin ölüm gerçeği olduğu fikrini ele almaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, İnanç, Dinsellik, Ölüm, Modern Toplumlar da Ölüm.

¹ Bu makale, 29-31.10.2021 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen 14. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi'nde "Ölüm ve Din İlişkisi Üzerine Fenomenolojik Bir Analiz" başlığıyla sözlü olarak sunulmuştur.

ABSTRACT

Religion, which is one of the most ancient institutions in human history together with family, law and economy, played a catalyst role in both creation of culture and civilizations and life of individual and society. Religious beliefs have also influenced the mental development and spiritual evolution of human beings from the earliest times to the day, making everyday life possible and becoming an integral part of the laws that enable cohabitation. Thus, the religions that have existed since thousands of years have become symbolic facts giving a meaning to both the social order (nomos) in which people and communities live and build and the sacred universe (cosmos). In fact, it is the thought of death that subverts all definitions of reality, transforming this symbolic reality into a concrete body, shaking heart and mind, limiting will and power, turning life into a meaningless and futile effort but at the same time, by turning this world into an unbearable, unknown, scary and fascinating secret, in the final analysis, it is what makes a person a homo religious. All the efforts of religions, which come across as a result of man's search for meaning / reality and order, have also been directed to make this thought-death-understandable and foldable. Therefore, this article, which claims that the idea of death lies at the heart of the ontological basis of religions, sought to both make a theological explanation of religions that play a strategic role in the world-building process and to address the fact that idea of the death is the cause of the existence of religions.

Keywords: Religion, Faith, Religiosity, Death, Death in Modern Communities.

GİRİŞ

Günümüzde yazılı kaynakların büyük bir bölümü, insanın doğası gereği inanmaya meyilli (*homo religious*)¹ bir varlık olduğunu ve bugüne kadar ortaya çıkmış olan medeniyetlerin ve kültürlerin büyük bir bölümünün dini/dinsel bir nitelik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim gerek dinler tarihinin gerekse din sosyolojisinin insani varoluşun en temel özelliği olarak dini inançları ve pratikleri öne çıkartmasının ve zamanında dini bir nitelik göstermemiş olan hiçbir uygarlığın bulunmadığını² iddia etmesinin temel nedeni de budur. Denebilir ki, evrensel nitelikteki din olgusu, insanlık tarihinin adeta merkezinde yer alarak toplumların temel değerlerini, yaşam biçimlerini, kültürlerini ve geleneklerini meşrulaştıran sembolik gerçeklikler üretmiştir. Böylece kültürel bir fenomen olduğu kadar büyüleyici yanıyla da karşımıza çıkan dinler, en ilkel çağlardan günümüze değin hem insanlığın maddi ve manevi evrimini etkilemiş hem de hayatın anlamsızlığını açığa çıkaran ölüm gerçeğine meydan okumuşlardır.

Bu açıdan bakıldığında din ve ölüm ilişkisinin sanıldığından daha karmaşık ve çetrefilli bir konu olduğu söylenebilir. Nitekim teolojik kaynaklara bakıldığında din ve ölüm arasında var olduğu düşünülen ilişkinin çok farklı epistemik dayanakları bulunduğu ve dini inançların genellikle ölüm gerçeği/hakikati üzerinden kurgulandığı görülür. Dinlerin kökenine³ ve ortaya çıkış nedenlerine bakıldığında bu

1 Alan yazında karşıt görüşler olmakla birlikte, diğer varlıklardan farklı olarak insanın bir akla sahip olması, kendi üzerine düşünmesini, muhakemede bulunmasını, olgu ve nesnel arasındaki diyalektik ilişkiyi kavramaya ve dolayısıyla varoluşun sırrını anlamaya çalışmasını zorunlu kılmıştır ki, bu da aslında inanmanın ve iman etmenin insan hayatında, biyolojinin doğurduğu psikolojik bir ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Özakpınar, 1999:37).

2 Günümüzde insanlık tarihinin aslında bir din(ler) tarihi olduğunu ve dolayısıyla dini inançların, insani varoluşun en önemli ve ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koyan birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Bu araştırmalardan bazıları şunlardır: Crapo, R.H. (2002). *Anthropology of Religion: The Unity and Diversity of Religions*, Houston: McGraw-Hill Humanities; Morris, B. (2005). *Religion and Anthropology: A Critical Introduction*, London: Cambridge University Press; Winzeler, R.L. (2012). *Anthropology and Religion: What We Know, Think, and Question*, Lanham: AltaMira Press; Paden, W.E. (1994). *Religious Worlds: The Comparative Study of Religion*, Boston: Beacon Press; Menzies, A. (2005). *History of Religion: A Sketch of Primitive Religious Beliefs and Practices, and of the Origin and Character of the Great Systems*, London: Adamant Media Corporation; Brinton, D.G. (2009). *Religions of Primitive Peoples*, New York: University of Michigan Library Press.

3 Arkeolojik araştırmalar, dinlerin kökenini ikiye ayırır. Birincisi M.Ö.3500 yıllarında Dicle ve Fırat nehirleri arasında yer alan Mezopotamya bölgesindeki Sümerlere, Akadlara, Babillere, Asurlulara, Mısırlılara ve Anadolu'daki uygarlıklara ait olan politeist dinler, diğeri de Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'ten oluşan monoteist dinlerdir. Özellikle bu dinlerin egemen olduğu eski Ortadoğu halkları, Tanrılar, demonlar ve doğaüstü güçler ile insanlar arasındaki temel ayrımı, Tanrıların ölümsüz ve güçlü olmalarına karşın insanların ölümlü, güçsüz ve yetersizliğine bağlamışlardır (Demirci, 2013:46).

gerçeği -yani insanın ölüm karşısındaki aciziyetini, yetersizliğini ve kırılganlığını- görmek mümkündür. Hem beşerî hem semavi dinlerin en çok üzerinde durduğu konunun ölüm teması olmasının ve ölümün sürekli insana hatırlatılmak suretiyle öte dünya gerçeğine işaret edilmesinin temel nedeni de budur. Dolayısıyla dinlerin varlık nedeninin aslında ölüm realitesi olduğunu ve ölüm gerçeği söz konusu olduğu sürece de dini inançların da varlık göstereceğini söylemek mümkündür.

Bu gerçekten hareketle bütün dinlerin varoluş dayanağını oluşturan ölüm düşüncesinin, dinleri hem var eden/var kılan, ona hayatiyet veren, onu besleyen, büyüten ve meşrulaştıran hem de insani ilişkilerin sürekliliğini ve toplumsal düzeni sağlayan normları, kuralları, değerleri ve kabulleri tehdit eden en önemli gerçeklik olduğunu söyleyebiliriz. Onun içindir ki, tarihin hangi dönemine bakarsak bakalım karşımıza her zaman için dini bir topluluk veya cemaat çıkmaktadır. Çünkü hem dünyayı ve evreni hem de hayatı ve ölümü anlamlandırmaya çalışan dinler, nihai anlamda insanın dünya kurma ve koruma girişiminde stratejik bir rol oynamakta ve insan hayatında var olan realiteyi ve kurulu düzeni alt üst ederek insanın bütün çabasını ve emeğini anlamsız ve değersiz kılan ölümü, kutsal ve kozmik bir çerçeveye yerleştirmek suretiyle onunla başa çıkmaya ve beşerî var oluşun ürünü olan maddi ve manevi kültürü anlamlandırmaya çalışmaktadırlar.

Bir yandan toplumsal düzeni yasalaştırmaya ve meşrulaştırmaya çalışırken diğer yandan ontolojik güvensizliğe kapı aralayan ölümü, anlaşılabilir, açıklanabilir ve dolayısıyla üstesinden gelinebilir kılmaya çalışan dinler,⁴ ölüm sonrası hayatı da ilahi bir evren (*kozmos*) tasavvuru içerisine yerleştirmek suretiyle onun üzerinden kendini yeniden üretmeye çalışmaktadır.⁵ Bu açıdan bakıldığında dinleri ve dini inançları besleyen düşüncelerin kaynağında ölüm fikrinin yattığını ve ölümlülük gerçeği sayesinde dinlerin hayat bulduğunu söyleyebiliriz.⁶ Nitekim sosyolojik araştırmalar, insanları dini inanç ve ibadetlere yönelten en önemli nedenlerin başında ölüm korkusu/kaygısı geldiğini, özellikle de yaşı ilerlemiş olan bireylerin zamanlarının önemli bir kısmını dini ibadetlere ayırdıklarını göstermektedir. İnsanlar yaşlandıkça ölümü ve ölüm sonrası hayatı daha fazla düşünmektedirler. Bu düşünme ve merak duygusu bizi, din birey ve toplum ilişkisi ile dini inancın teolojik izahına götürmektedir.

1. DİN VE DİNİ İNANCIN TEOLOJİK İZAHI

Ünlü Rus yazar ve düşünür Tolstoy'a (1998:78) göre bütün dinlerin özü, şu soruya verilen cevap teşkil etmektedir: Neden varım? beni kuşatan sonsuz kainatla ilişkim nedir? Bu sorulara; yaşamın anlamı ve amacı nedir? iyilik ve günah nedir? acının kökeni ve ereği nedir? gerçek mutluluğa erişmenin yolu nedir? ölüm ve ölümden sonra yargılanma ve ödüllendirme nedir? Var oluşumuzu çevreleyen ve kökenimize kaynaklık eden, bizim de yöneldiğimiz anlatılamayan son gizem nedir? şeklinde diğer soruları da

4 Morin'e göre "ölümün yol açtığı psikolojik sarsıntıyı kanalize etme ve ölümsüzlük efsanesini sürdürme konusunda gittikçe uzmanlaşan din, ölüme bir şekil ve sıhhat verirken, bu sarsıntıyı ele almakta ve ölümün berbat hakikatinin reddinde hayali bir rol oynamaktadır. Din, ölümsüzlük törenleri içerisinde ferde sıkıntısını aşma imkânı veren bir iyimserlik üretmektedir... Din, sosyal açıdan ne kadar marazi ise, ferdi açıdan da o kadar şifaya kavuşturucudur. Müminin sağlam dengesi (mevcut olduğu zaman) dinin marazi coşkunuğu üzerine kurulur. Fakat bir başka bakış açısından din, ölümün ferdi marazi sıkıntısını teskin eden sosyal sağlıktır. Karşılıklı bir ilişki vardır; din, ölüme karşı insanın uyumsuzluğunu dile getiren iyi bir uyum, kendi uyumunu bulan bir uyumsuzluktur" (Morin, 1970:92-93, akt., Hökelekli, 1991:84).

5 Freud'a göre "Tanrı ve (dolayısıyla dini) inancın fonksiyonlarından biri de ölüm ve ölüm ötesiyle ilgili endişeleri yatıştırmaaktır. Bu inanç sayesinde artık "ölümün kendisi bir yok oluş, cansızlığa, inorganik duruma bir dönüş değil, daha üstün bir yol üzerindeki bir konuk yerin, yeni bir varoluş şeklinin başlangıcıdır. Dinin insana empoze ettiği ölümden sonraki hayat ve bu hayatta çekilen ıstırapların orada son bulacağı inancı da aynı maksada hizmet ederler" (Hökelekli, 1991: 83-84).

6 Obayashi (1992) ve Bowker (1991), akt., Kellehear, 2012:105) yapmış oldukları çalışmalarda dinler için ölümün mitler, doktrinsel öğretiler ve cenaze törenleri açısından çok önemli ve merkezi olduğunu ve dolayısıyla dinin, ölümü, toplumun yaşam biçimi ve davranışlarının kökeni olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle de Bowker, dünyanın tüm büyük dinlerinin merkezinde ölümün gizemi yattığını düşünmüştür.

ekleyen Paupard (2013:8), insanın hayatı boyunca varoluşsal sorunlarına -yani varlık ve yokluk, yaşamın ve ölümün gayesi- çözüm aradığını ve bu sorunlara tatminkâr bir cevap bulamadığı için de sürekli bir arayış içerisinde olduğunu iddia etmiştir. En ilkel çağlardan günümüze değin insanlar, öleceklerinin farkında olarak sürekli dünyaya geliş amaçlarını ve ölümden sonra onları nasıl bir hayat beklediğini merak etmiş (May, 2019:61) ve bu merak onları, metafiziksel dünyaya kapı aralayan dinlere ve dini inançlara sevk etmiştir Bauman'ın (2012:77) deyişiyle insanlar, dünyada ölümden sonraki varlığını henüz hayat-tayken bilme gereksinimi duyduğu için dinlere ve dini öğretilere yönelmiştir.

İnsanın doğası gereği *homo religious* olmasının temel nedeni, insanın yukarıda da söz konusu edilen teolojik ve ontolojik sorunlar (ın)a dinden hareketle cevap aramaya ve dinlerin, insanın yaşamına anlam/mana katmaya çalışmasıdır. Gerçi sosyologların da içinde bulunduğu klasik düşünürlerin çoğu (Comte, Durkheim, Marx, Spencer, Freud, Tylor, Frazer vb.) pozitif bir bakıştan hareketle dini, “bir çeşit kolektif delilik (kuruntu) veya manası her nasılsa unutulmuş veya yanlış anlaşılmuş bir sembolik düşünce ve davranış çeşidi olarak tanımlayan din teorileri üretmeye yönelmişlerdir” (Scharf, 2009:27). Hatta Berger (2005:21) gibi bazı din sosyologları, dinin son tahlilde toplumun, toplumun ise dinin ürünü olduğunu, zira dinin, hem kendisiyle kutsal bir kozmosun veya anlamlı bir dünyanın inşa edildiği beşerî bir girişimin neticesi olarak vücuda geldiğini hem de kutsal bir kalıp içerisinde düzenli bir evrenle bütünleşme ve özdeşleşme süreci olarak kozmikleştiğini düşünmüşlerdir.

Aslında din ve toplum ilişkisine değinen ilk düşünürlerden biri de Durkheim'dir. Birçok teolog ve sosyologdan farklı olarak dini hayatın duygusal boyutunu ve bu boyutun modern toplum da dahil olmak üzere toplumsal cemaatin temel yapısı olarak ele alan Durkheim (Tiryakian, 1997: 235), din fenomenini, bilim dışında kalan her şey hakkında bir tür spekülasyondan ibaret görerek dinin mitlerden, dogmalardan, ayinlerden, ritüellerden ve törenlerden oluşan girift bir sistem olduğunu, ancak bütün bu girift özelliğine rağmen bir tür bölünmesi mümkün olmayan varlık teşekkül ediyormuş gibi faaliyet gösterdiğini belirtmiştir (Durkheim (2005:41-68)). Toplumun dini ürettiğini ve toplumun da din sayesinde örgütlendiğini (Aron,1994:249) birlik ve bütünlük içerisinde ahlaki bir yaşamı mümkün kıldığını düşünen Durkheim, dinin daha çok toplumsal rolü ve işlevi üzerinde durarak kutsal ve aşkın boyutuyla öne çıkan dinlerin, kendilerini takip eden kesimleri belli bir çatı altında topladığını, onlara manevi bir güç verdiğini ve dolayısıyla toplum dediğimiz olguyu meydana getirdiğini ifade etmiştir.

Dini inanç ve düşüncelerin kaynağında toplumun bulunduğunu iddia eden düşünürlerden biri de Bauman'dır (2014:28). Ne toplumun dinden ne de dinin toplumdan ayrı düşünülemediğini, her toplumun bir Tanrı'ya ihtiyaç duyduğunu belirten Bauman, tarihte gördüğümüz toplumların çoğunlukla dini bir inanca sahip olmasının temel nedenin de bu gerçeklik olduğunu belirtmiştir. Aslında insanın anlam arayışının bir sonucu olarak karşımıza çıkan dinler “insana ait olmayan bir anlam ve amaçlar sınıflandırmasının doğruluğunu kanıtlayabilmeye kendilerini adanmışlardır. İnsan zihninin idrak edebileceği semavi bir düzen öngören dinler, günahtan uzak ve kutsal bir öğretinin arayışındaki herkesin ulaşabileceği bir ahlâk anlayışını talep etmişlerdir” (Spellman, 2017: 130). Özellikle de Tanrı'nın inayeti ve kutsallığına dair yüce bir idealden ilham alan İbrani peygamberlerinin aşulamaktan usanmadığı şey, dinin ahlaki yönü olmuştur (Frazer, 2014:406).

Steiner'in (2006:45) ifadesiyle, toplumda ahlaki bir anlayışı yerleştirmek ve ilahi bir düzeni tesis etmek için sürekli ölümü ve ölümden sonraki hayatı bir tehdit unsuru olarak kullanmaktan çekinmeyen dinler,⁷ genellikle yaşamın hoşnutsuzluk veren sonluluğuna karşı ölümü ya başka bir yaşama geçiş ya

7 Frazer' in (2014:471) şu dördlüğü, hem dinlerin ölüm üzerinden insana verdiği mesajı hem de hayatın ölüm karşısındaki anlamsızlığını çok net bir biçimde ortaya koymaktadır:

Ah cehennemden tehditleri ve cennetin umutları!

Hiç değilse şuarası kesin ki, bu hayat uçup gidiyor;

Bir tek şey kesin, gerisi yalan;

Bir kez açan çiçek sonsuza dek soluyor!

da bu yaşamdan kurtulma diye görmüşlerdir. Spellman (2017:37) gibi bazı araştırmacılar ise dinlerin, ölümü, hayatı sona erdiren ve varlığı yok eden bir olay olarak değil, yeni bir hayatın başlangıcı olarak tasavvur ettikleri için, tüm dini girişimlerin kökenini ölenlerin kaderi için duyulan endişeye dayandırmışlardır. Özellikle de İbrahim'i dinler, hem bir başka yaşamın geleceği vaadi, hem de sahneyi terk etme şeklinin öneminden ötürü, ölümü bir kişinin yaşamının en özel olayı olarak görmüşlerdir (Solomon, 2006:312). Bu özel olayı anlamlandırma girişimini üstlenen dinler, toplumsal düzenin temel kabullerini yıkan ve hayatı anlamsızlaştıran ölümü bir manivela olarak kullanmışlardır.

Teist dinlere göre (Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam) insanların çoğu, ölümün kaçınılmazlığı ve gerçekliği karşısında ya onu görmezlikten gelmeye ya da hayatı bir oyun ve eğlence olarak görmeye ve yaşamaya çalışırlar.⁸ Becker'in (1997:26-27, akt., Bauman, 2005:10) dediği gibi aslında insanın kendi sembolik dünyasında yaptığı her şey, grotesk kaderini inkâr etme ve onun üstesinden gelme girişimidir. İnsan toplumsal oyunlarla, psikolojik hilelerle ve kişisel uğraşlarla, kendisini tam anlamıyla kör bir unutkanlığın içine sürükler. Bu oyunlar, hileler ve uğraşlar kendi durumunun gerçekliğinden o denli uzaktırlar ki deliliğin farklı biçimlerinden başka bir şey değildirlir: Onaylanan delilik, paylaşılan delilik, kılık değiştiren ya da yüceltilen delilik; ama hepsi de deliliktir." Bu delilik, insanın kendi gerçekliğinden -yani varlığın ölüm karşısındaki aciziyetinden- uzaklaşmak istemesinin en bariz örneğidir. Zira Heidegger ve Sartre gibi varoluşçu felsefecilerin de belirttiği gibi bu dünyaya fırlatılmış olan insanın en büyük sorunu, kendi gerçekliğiyle yüzleşmeyi becermesidir.

2. ÖLÜM VE ÖLÜM OLGUSUNUN TEOLOJİK İZAHI

Ölüm, varoluş ve diriliş konusu hem dinlerin hem de felsefenin en kadim tartışma konuları arasında yer almaktadır. Platon'dan Tolstoy'a, Pascal'dan Spinoza'ya, Heidegger'den Schopenhauer'a Camus'dan Sartre'a ve Wittgenstein'a kadar birçok düşünür⁹ özellikle ölüm teması üzerinde durarak, insanı acziyete düşürüp varlığını ortadan kaldıran ölümü arkeolojik, psikolojik ve teolojik okumadan geçirmeye çalışmışlardır. Ölüm temasının birçok düşünürün ilgisini çekmesinin temel nedeni, hayat ve ölümün iç içe geçmiş olması yanında ölümün hayatı hem anlamlı hem de anlamsız hale getirmesidir. Zira Berger'in

8 Kuran-ı Kerim'in bir çok ayetinde bu dünya hayatının geçiciliği vurgulanmış ve insanların çoğunlukla bu gerçeği ıskaladıkları ve hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya dört elle sarıldıkları belirtilmiştir. Örneğin Ankebüt Suresinin 64. Ayetinde bu durum şu şekilde izah edilmektedir: "Çünkü (akıllarını kullansalardı bilirlerdi ki) bu dünya hayatı geçici bir zevk ve eğlenceden başka bir şey değildir; oysa sonraki hayat (ahiret hayatı) tek (gerçek) hayattır; keşke bunu bilselerdi! (Esed, 2009:980).

9 Bugüne kadar ölüm ve varoluş teması hakkında yazılmış ve Türkçeye çevrilmiş en önemli eserler şunlardır: Platon. (2008). *Devlet*. (Çev. M.A. Cimcoz & S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları; Epiktetos. (2007). *Düşünceler ve Sohbetler*. (Çev. C. Süer). İstanbul: Kaknüs Yayınları; Epiküros. (1962). *Mektuplar ve Maksimler*. (Çev. H. Örs). İstanbul: Remzi Kitapevi; Seneca. (2019). *Ahlâk Mektupları*. (Çev. T. Uzel). İstanbul: Jaguar Kitap; Schopenhauer, A. (2020). *Ölümün Anlamı*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları; Kierkegaard, S. (1997). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*. (Çev. M. Yakupoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları; Tolstoy, L. N. (2015). *İvan İlyiç'in Ölümü*. (Çev. E. Altay). İstanbul: İletişim Yayınları; Heidegger, M. (2020). *Varlık ve Zaman*. (Çev. K.H. Ökten). İstanbul: Alfa Yayınları; Spinoza, B. (2019). *Etika*. (Çev. H. Z. Ülken). Ankara: Dost Kitapevi; Sartre, J.P. (2019). *Duvar*. (Çev. E. Canberk). İstanbul: Can Yayınları; Jaspers, K. (1995). *Felsefi Düşünüşün Küçük Okulu*. (Çev. S. Umran). İstanbul: Birleşik Yayınları; Camus, A. (2019). *Yabancı*. (Çev. U. Lomlu). İstanbul: Can Yayınları; Camus, A. (2019). *Mutlu Ölüm*. (Çev. R. Dara). İstanbul: Can Yayınları; Becker, E. (2020). *Ölümü İnkâr*. (Çev. A. Özdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık; Yalom, I. (2009). *Ölüm Korkusunu Yenmek*. (Çev. Z. Babayiğit). İstanbul: Kabcacı Yayınevi; Canetti, E. (2007). *Ölüm Üzerine*. (Çev. G. Aytac). İstanbul: Payel Yayınları; İbni Sina. (2017). *Kitâbu'ş Şifâ Metafizik*, (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık; İmam Gazali (2020). *Ölüm ve Ötesi*. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2020; Bruno, G.2010). *Diyaloglar* (Çev. S. Umran). İstanbul: Berfin Yayınları; Leibniz, G.W. (2019). *Monadoloji Metafizik Üzerine Konuşma*. (Çev. A. Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat; Spinoza, B. (2012). *Ethika*. (Çev. Ç. Dürüşken). İstanbul: Kabcacı Yayınları; Kant, I. (2015). *Arı Usun Eleştirisi*. (Çev. A. Yardımlı). Ankara: İdea Yayınevi; Kant, I. (2020). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. I. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları; Peffer, R.G. (2001). *Marksizm, Ahlâk ve Toplumsal Adalet*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları; Bergson, H. (2020). *Dinin ve Ahlâkın Kaynakları*. (Çev. M. Yakupoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları; Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logica-Philosophicus*. (Çev. O. Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları.

de (2005:61-88) belirttiği gibi köklü bir biçimde gerçekliğin; dünyanın, başkalarının ve ben'in toplumsal olarak nesneleşen *tüm* tanımlarına meydan okuyan ölüm, sırf insan ilişkilerinin sürekliliğini açıkça tehdit ettiği için değil, aynı zamanda toplumun üzerine dayandığı temel kabulleri ortadan kaldırdığı ve bunları dahi anlamsız hale getirdiği için de bireye ve topluma korkunç bir problem doğurmaktadır.

Nitekim ünlü ahlak felsefecisi Levinas'a (2006:16-41) göre de ölüm, "geri dönüşü olmayan tek yolculuk/mesafe olduğu için, insanlar açısından kaçınılmaz bir sonuç ve problem doğurmaktadır. Ölüm; bozulmadır, yanıt yokluğudur...çıkıp gitmedir, hedefi bilinmeyen bir olumsuzluktur, verisi olmayan bir soru, salt bir soru işaretidir... Krizdir, skandaldır, sonluluk ve olumsuzluktur...Hiçbir yanıtın mümkün olmadığı bir sorudur...zamanın kesintisiz akışı içerisinde bir varlığın süresinin bitmesidir, *sonudur*." Bauman'ın deyişiyle (2020:28-42) bu *son*, aynı zamanda "varlığa karşı bir meydan okuma, anlamlı varoluşun sıcak fakat daracık yuvasında-anlamsızlığın sonsuzluğuna açılan-kapatılmayan bir penceredir... Ölüm, telafi edilmez...çaresiz...geriye çevrilmez...iptal edilmez...fesih ya da tedavi edilmez...dönüşü olmayan noktadır...Her şeyin sonudur. Ölüm 'bilinmez' ta kendisidir; bütün diğer *bilinmezlerin* içinde tamamen ve hakikaten *bilinmez* olan tek şeydir."

Ne yaparsak yapalım ne kadar çaba gösterirsek gösterelim yaşamın tek gerçekliği olan ve mutlak hiçliği temsil eden ölümden kurtulamayız. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi kaçınılmaz bir son olan ve herkes için geçerli olan ölüm, "o ürkütücü baş dansçıyı, papayı, kralı, lordu, mal sahibini, keşişi, çocuğu, soytarıyı, her meslekten ve her konumdan insanı dansa katılmaya davet eder ve bu daveti hiç kimsenin reddedecek gücü yoktur...Ölüm her vardı ve hep var olacaktır, yaşamın ilk anından beri oradadır ve insan her gün onun gölgesinde yaşamak zorundadır. İnsan yazgısından yakınabilir, nefretini ve öfkesini dışa vurabilir; ama hepsi budur ve bu "hepsi" baş döndürücü ve umutsuz bir biçimde etkisizdir. İnsanın aklına gelmeyen tek şey, ölümlülüğün sınırlarının geri çekilebileceği, ölümün seyrine yer verilebileceği ve yazgının daha önce olduğundan daha az kör ve zalim olmasının sağlanabileceğidir" (Bauman, 2012:121-122). Bu açıdan bakıldığında aslında yaşamın, ölüme doğru giden şimdilik var olma halinden başka bir şey olmadığını ve tüm yaşamın amacının ölüm olduğunu söylemek mümkündür (Han, 2021:9).

Nitekim kimi filozoflar yaşam irademizi ortadan kaldıran (Schopenhauer, 2020), ontolojik bir belirsizliğe kapı aralayarak ruhu bedenden ayıran (Platon, 2008; Descartes, 1995:58; Pascal, 2017:52), fizyolojik ve psikolojik varlığımızı sonlandıran (Scheler, 1998:104-119) yaşamı ve insanın tüm gayretlerini değersizleştiren (Feuerbach, 1981) ve bizi varoluşun ağır yükünden kurtaran (Sartre, 2019) ölümlü,¹⁰ Tanrının bir lütfu ve inayeti olarak görmüşlerdir. Bu filozoflarına başında da hiç şüphe yok ki ölüm cezasına çarptırılan Sokrates gelmektedir. Sokrates, ölümden korkmadığını, zira belki rüyasız bir uyku yahut bir başka dünyaya doğru ruhun göçü olan ölümün kötü bir şey olmadığını hatta hayata tercih edilebilir olduğunu savunmuştur (Gökalp, 2020:2; Bolay, 2020;17-18). Örneğin Epiktetos'a göre (2007:15) şayet ölüm kötü ve feci bir şey olsaydı, o zaman Sokrates de ölüm cezasına karşı çıkardı. Ama o, ölümlü hayata tercih etti. Dolayısıyla ölüm bir felaket değildir. Gerçek felaket, ölümün bir felaket ve şer olduğunu düşünmektir.

Ölümün bir felaket mi yoksa bir rahmet mi olduğu konusunda göstereceğimiz tutum ne olursa olsun, gerçek olan şu ki, ölümden daha gerçek,¹¹ daha evrensel ve daha kaçınılmaz hiçbir şey yoktur. Za-

10 Ölümün yok oluşu getireceği fikri, "başta Stoacılar olmak üzere Epiküroscular, Hume ve günümüzde pek çok insanın ortak paylaşımıdır. Fakat, şüphesiz, kurtuluş hipotezleri çok daha popülerdir. Milyonlarca Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi ölümün, bedensel diriliş ile birlikte bireysel ölümsüzlüğü getireceğine inanmaktadır ve hatta daha fazla sayıda Budist ve Hindu, pek çok hayatı yaşamının ardından sonuç olarak kaderimizin, ilahi olan ile kişiler üstü mistik birlik olduğunu savunur (Barry, 2017:151).

11 İvan İlyiç, "ölüm düşüncesini kovmaya çalışıyordu kafasından, ama söz dinlemiyordu *ölüm düşüncesi*, yapacağını yapıyordu, gelip İvan İlyiç'in karşısına dikiliyordu, yüzüne bakıyordu. Bay İlyiç donup kalıyordu, gözlerindeki ışık sönüyordu, gene sormaya başlıyordu kendine: "Yoksa, yalnızca *ölüm düşüncesi* midir gerçek olan?" (Tolstoy, 2015.85).

manın yasasına tabi olan her şey bir gün yok olmaya mahkumdur (Thomas, 1991:7). Çünkü varlığın *ötekisi* olan ölümü “Tanrı istedi ve Tanrı, Ademi yarattı. Ve o gün bugündür, evrende nereye baksanız üzerinize saçılan sonsuz sayıda ölüm biçimleri var...Varlığı ölüm kanıtlar, yokluğu da; Tanrıyı ölüm var eder, insanı da” (Sağır, 2014:391). Ölümün yegâne hakikat olduğu bu dünyada yaşamı hem anlamsızlaştıran hem de anlamlı hale getiren tek şey yine ölümün kendisidir. Onun için ölüm fikri ve korkusu, Becker’in de (2020:39) yerinde belirttiği gibi insanı başka hiçbir şey gibi rahatsız etmez ve bu korku, insan eylemlerinin temelini oluşturur. “İnsan temelde, ölüm yazgısından kaçınmak, ölümün insan için nihai alını yazısı olduğunu inkâr ederek bu korkunun üstesinden gelmeye çalışır.”

Spellman’a göre (2017: 16:17), dünyanın her yanında yaşayan insanlar, ölümlü olmanın ya da kısıtlı veya sonsuz bir ahiret yaşantısına sahip olma ihtimalinin doğurduğu sonuçlara ilişkin üç temel noktadan hareket etmişlerdir. Buna göre bazı insanlar, son derece basit ve sade bir yaklaşım içinde bulunarak ölüme, yaşamın antitezi, yani hayatın sonlanması olarak bakmışlardır. Antik Yunan filozofu Epikuros’un öncülük ettiği bu yaklaşım, yok oluşu, kaderimiz olarak kabullenmeyi ve bu dünyada ölüm kaygısından uzak bir hayatı yaşamayı öğütlemiştir. Bazı insanlar ise ölüm ve yok oluş konusunda agnostik bir tutum içinde olmuşlardır. Sorgulamanın nafîle, deneye dayalı kanıtların ise ebediyen yeter-siz kalacağını iddia eden bu bakış açısı, ölüme ve öte dünyaya dair inançların/bilgilerin, biz insanların duyuşsal gerçeklikleri tarafından henüz tam olarak algılanmadığı ve nihai gerçekliğin ne olduğu sorusunun bir gizem olarak kalmaya devam edeceği için madde ötesi dünyaya/âleme dair net bir fikre sahip olamayacağımızı varsaymıştır.

En yaygın bakış açısı ise, bir çeşit devamlılığın, inkâr edilen ve aşılın ölümün lehinde mitolojik, dinsel ve felsefi iddiaların birleşiminden oluşmaktadır. Bu iddiaların başında aynı zamanda en mühimi, ilk kez Antik Yunan’da dile getirilen, maddeden oluşmamış ruhun (tinin) bitmeyen yolculuğudur ki, daha sonra Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinde ifade edilen bedensel diriliş beklentisi, birleri ya da bir nesne olarak yeniden doğmak anlamına gelen ve daha çok Güney Asya’da geniş kitlelerce kabul görülen reenkarasyon öğretisi, son olarak da birbirine bağlı iki âlem olduğu düşünülen ve yeryüzü dünyasında yaşanan olaylarda atalarının parmağı olduğuna inanan Doğu Asya, Afrika ve Kuzey Amerika yerlilerinin inanlarıdır. Bütün bu bakış açıları, hem nihai gerçekliğin ne olduğu veya ne olacağı sorusuna bir cevap mahiyetini taşımakta hem de ölüm sonrası yaşamın devamlılığına dair güçlü bir inancı ve ölümün teolojik izahını barındırmaktadır.

3. MODERN TOPLUMLARDA ÖLÜMÜN YERİ VE İZAHI

Ölüm olgusunun Batı tarihindeki izdüşümünü araştıran Ariès (1991:11-15), modern öncesi Avrupa toplumunda genellikle ev içinde gerçekleşen ölümün, toplumda büyük endişe ve dehşet uyandırmadığını, korkulacak bir şey olarak algılanmadığını, ölüm ayinlerinin/törenlerin son derece basit ve akrabaların, dostların ve komşuların nezaretinde yapıldığını iddia etmiştir. Bu ölüm biçimine/tavrına “evcilleştirilmiş ölüm” adını veren yazar, ölüme dair toplumsal algının değişmesinin temel nedenini, hekimlerin ölüm olayını patolojik bir durum olarak görmelerine ve ölüleri de kamu sağlığı açısından tehlikeli bulmalarına bağlamıştır. Nitekim hayatın ve ölümün bir arada olduğu geleneksel toplumlarda şehir merkezlerinin ortasına kurulan mezarlıklar,¹² söz konusu nedenlerden dolayı olsa gerektir, 18. yüzyılın sonuna doğru kentlerin periferisine taşınmaya başlanmıştır.

Toplumda kent dışı mezarlıkların oluşmaya başlaması, insanların ölüme dair algılarının değiştiğinin en bariz örneğidir. Nitekim bu dönemle beraber ölüm, hayattan koparılma, ölümler de yaşamın dışına atılma suretiyle yaşayanların dünyası ölümlerin dünyasından ayrılmaya çalışılmıştır. Batı dünyası,

12 Tarih bize, ilk evlerin konut değil, mezar, ilk heykellerin (yatan ölüyü doğrudan birer) mezar taşı, ilk portrelerin de ölü maskesi olduğunu göstermektedir (Sayın, 2018:10; Spellman, 2017.36).

moderniteyle beraber ölüme yeni bir anlam vermeye, ölümü yüceltmeye ve dramatize etmeye çalışmıştır (Ariès, 1991:59). Ölüm artık giderek artan bir şekilde insanın gündelik hayatının bir parçası olmaktan ve bir zamanlar olduğu gibi insanlar tarafından arzulanır olmaktan çıkarılmıştır. Ölüm düşüncesinin kıymet-i harbiyesini yitirdiği ve çoğu zaman da korkutucu yanıyla öne çıktığı bu dönemde insanlar, ölümden utanmaya ve korkmaya başlamış, mezarlıkların yanından geçmeye çekinmiş, ölmekte olan kişinin bulunduğu durumun vahametinden kaçmaya başlamıştır.

Modern toplumlarla beraber ölüm, bir tabu olarak görülüp yadsınmaya ve bilinçlerde bastırılmaya çalışılmıştır. Ölümlerin çocuklardan gizlenmesi, ölümün açığa vurulmaması, cesedin örtülmesi veya saklanması, imgelerle dolu tekrarı içinde olma olayının banalleştirilmesi, ölümlerin ayrı bir yere konması ve diğerlerinin ölümü karşısında acının gizlenmesi ölümün toplumsal alan içinde bastırılmaya çalışıldığına en açık örneğidir. Aynı şekilde bilimsel dil ölümü şeyleştirilmiş bir nesneye, muhtemelen hâkim olunabilir biyolojik bir olguya indirgemiş, ölüm edebe aykırı ve utanç verici bir şey olarak algılanarak doğal dünyaya ait olmaktan çıkarılmıştır (Thomas, 1991:45-47; Bauman, 2012:27). Dolayısıyla ölüm hadisesinin modernite ile beraber yeni baştan tanımlamaya ve açıklanmaya çalışıldığı ve bu tanımlama ve açıklama çabasında aklın yeteriz ve aciz kaldığı söylenebilir. Zira ölüm, akla duyulan güveni çökerttiği gibi, ölümü alt etmek için yürütülen çabaları da boşa çıkartmıştır (Brown, 1996:301).

Böylece yaşamın bir *ötekisi* olarak modern bireyin bütün planları bozan ölüm, modernite tarafından yapı bozumuna uğratılmaya çalışılmıştır. Çünkü korkunç bir hakimiyet, hırs ve özgüven duygusuyla hareket eden modern zihniyet, insan iradesine ve zekasına meydan okuyan ve bu dünyada insanın güçsüzlüğünü ve yetersizliğini ortaya koyan ölümü değersizleştirmeye, ötekileştirmeye, nesneleştirmeye ve dışsallaştırmaya çalışmıştır. Aynı şekilde ölüme bulaşıcı bir hastalık gibi yaklaşarak onu hayatın içinden söküp atmaya, sözcüklerden ve zihinlerden çıkartmaya, gözlerden irak tutmaya, utanç verici ve tiksindirici bir forma dönüştürmek suretiyle anlamsızlaştırmaya çalışarak ölümü neredeyse kişisel bir suç haline getirmiştir (Kellehear, 2012:19). Daha açık bir ifadeyle modernite üstesinden gelemediği ölümü, rasyonelleştirmiş ve onu akılla izah edilebilir kılmaya çalışmıştır.

Modern akla göre insanların ölmesi normaldir, doğaldır, ancak bu durum insanların ölüme mahkûm oldukları ya da ölümlü oldukları için gerçekleşmez. İnsanlar ölümler çünkü onları ölüme götüren nedenler vardır. Ölümün bir nedeni vardır. İnsanlar sadece bir nedenden dolayı ölümler. Bütün yaşam üzerinde adeta bir gölge gibi uzanan ve insanın hem sınırını hem de sınırlılığını ortaya koyan ölüm (Sayın, 2018:14), insanın yazgısından değil, ihmalden dolayı gerçekleşir. Böylece modernlik, ölümü metafizik alanın konusu olmaktan çıkartarak, ölümlülüğü yapı sökülümüne uğratarak, ölmeyi de özelleştirerek ölümün üstesinden gelmeye, onu teknik bir soruna dönüştürerek tedavi etmeye çalışır. Daha önce de gördüğümüz gibi “hiç kimse, ölümlü olduğu için ölmez” anlayışını benimseyen modern akıl, ölümü toplumsal ve doğal bir olay olmaktan çıkartmaya ve ölüm fikrini çağrıştıran her şeyden kaçmaya çalışmıştır.

Nitekim Göka'ya göre (2010:31-32) modern toplumlarda ölümden mümkün olduğunca uzaklaşmak gerektiği fikri genel bir yasa gibi kabul görmektedir. Bunu amatör bir yazar şöyle özetlemiştir: “İbiza'da Ortaçağdan kalma bir güneş saatinin üstünde ‘ultima multis’ yazar. Yani ‘Bugün birçok insanın son günü olacak.’ Vaktiyle ölüm günlük hayatın aydınlatıcı bir parçasıydı ve günlük hayat bile o zaman bizim şu anda en yoğun şekilde yaşadığımızı düşündüğümüz hayattan daha derin ve yoğundu. Ölüm, ölüm döşegindeki insana sahip olunan ve hep korunan fiziksel yakınlık sayesinde herkes tarafından tanınan ve idrak edilen bir hakikatti. Ölü döşegi herkes tarafından ziyaret edilir, insan topluluğunun tam orta yerinde tutulurdu. Şimdi en yakınlarımızın ölümünü bile küçük, uzak, soğuk hastane odalarına hapsedtik. Ölüm hijyenik koşullarda yaşayan, gözlerden irak, bu yüzden gönüllerden de irak soyut bir gerçekliğe, bir tek yalnız başına ölen insanın hakikati olmaya indirgendi.”

Böylece modern zamanlarla beraber hem ölüm algısı hem de ölümün yeri/mekânı değişmiştir. Örneğin Ortaçağ döneminde ev içinde gerçekleşen ölümler, daha önceden yoksullar ve hacılar için bir barınak işlevi gören ve hastalıkları tedavi etmek üzere hizmet veren hastanelerde gerçekleşmeye başlamıştır. Bugün modern toplumlarda özellikle de Batı dünyasının büyük şehirlerinde ölümlerin %80'i bir hastanede gerçekleşiyor (Thomas, 1991:72). Modern dönemde insanlar, hastanelerin sınırsız odalarında dünyaya geliyor ve aynı şekilde hastanelerin sopsöğük morglarında dünyaya veda ediyorlar. Hastaneler, modern dönemle beraber kentlerin dışına çıkarılarak sadece hasta ve ölmek üzere olanların gittiği/götürüldüğü bir yer olarak hizmet vermeye başlamışlardır. Tıpkı ölümü hatırlatan mezarlıklar gibi hastaneler de ölümü çağrıştırdığı için kentlerin periferisine taşınmıştır. Çünkü, Freud'un da (2019:39) belirttiği gibi modern hayata yönelik olarak yaptığımız hesaplamalara ölümü hiçbir biçimde dahil etmiyor, hayatı kesintiye uğrattığını bile bile ölümü görmezlikten, sanki hiç olmayacak, kapımızı çalmayacak, ensemizden tutup bizi meçhule götürmeyecek şekilde düşünürüz.

Aslında modern toplumların ölümden bu kadar çok korkmasının ve ölümü hatırlamak bile istemesinin nedeni Göka'nın da (2010:33-34) çok veciz bir biçimde belirttiği gibi "ecel" dediğimiz kavramın anlam kaymasına uğraması ve önemini yitirmesinden kaynaklanıyor. Örneğin geleneksel toplumlarda "ecel" her an kapıyı çalabilecek bir konumda/durumdayken, modern dünyada çoğu zaman ya hastalık ya da kaza kılığında gelmekte, yenilebilecek, önlenilebilecek bir düşman olarak tasavvur edilmektedir. Uğursuz hastalıklara yakalananlar ya modern tıbbın kurtarıcı ve iyileştirici keşiflerine yetişememiştir ya da zamanında gerekli tedavileri almamışlardır. Dolayısıyla modern akıl, ölümü üstesinden gelinebilir ve tedavi edilebilir teknik bir sorun olarak görmeye ve ölümü kaçınılmaz bir hakikat olarak görmekten kaçınmaya çalışmıştır.¹³

Bu açıdan bakıldığında modern toplumlarda ölümü inkâr etmenin veya onun varlığını reddetmenin iki biçiminden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, "maskeleye"dir. Maskeleye, ölümü hatırlamak, onunla hiç karşı karşıya gelmemek, onun hakkında düşünme fırsatı bulmamak için kendini günlük işlerine, çalışmalarına vererek, hayatı çok yoğun olarak yaşamaktır. Böylece bir kısım insanlar ölümle yüzleşmemek için zorlantılı işkolik ya da hazcı (hedonist), zihni uyuşturucu ve oyalayıcı bir yaşam tarzını benimsemektedir. Ölümü inkârın ikinci şekli ise "bastırma"dır. Bu, ölüm kavramını şuurdan atarak etkisiz hale getirmektedir. Çoğu insan ileriye dönük planlarında ölümü hiç düşünmemekte, bu dünyada sonsuz yaşayacakmış gibi bir yaşama arzusu sergilemektedir. İçinde yaşadığımız seküler kültürde, iş, başarı, zenginlik, şöhret, cinsellik, mutluluktan çokça konuşulduğu halde günlük hayatta ölümden hiç söz edilmemesi adeta onun yok sayılması bu tutumun açık belirtisidir" (Hökelekli, 2008: 44). Modern yaşamda ölümün yadsınmasının en önemli sonucu, insanın kendisini ölümsüz görmeye veya hiç ölmeyecekmiş gibi düşünmeye başlamasıdır.

İnsanda ölümsüzlük tahayyülünün en güzel örneğini Portekiz yazar José Saramago ortaya koymuştur. Saramago, "Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş" (2020:33) adlı romanında; ölümün işlevini, görevini ve sorumluluğunu yerine getirmekten vazgeçtiği bir ülkeyi ve bu ülkede ölümü bekleyen ama ölmediği için de ölmenin çarelerini arayan insanların hikayesini anlatmaktadır. Yazar, söz konusu romanında ölüm ve ölümsüzlük karşısında insanın şaşkınlığını, çaresizliğini ve ahlâki çöküşünü ele alır. Eserinde, ölüm kavramının tedavülden çıktığı, ölümün uzun ve kasvetli gölgesinin uzaklarda arandığı, günlerin geçtiği, ancak hiç kimsenin ölmediği bir dünyayı resmeden yazar, ölümün ansızın ve esrarengiz bir şekilde yok

13 Bauman (2020:64), günümüzün modern toplumlarında ölümün kaçınılmazlığı bilgisiyyle yaşamayı çekilir kılmayı amaçlayan birbirinden farklı üç temel stratejiden söz eder. Bunların ilki, "fani hayatla ebedilik arasında köprü kurulmasından, ölümün sonların sonu değil (bu defa ölümsüz bir hayatın) yeni bir başlangıcı olarak yeniden şekillendirilmesinden oluşur. İkinci strateji, dikkati (ve endişeyi!) evrensel ve kaçınılmaz bir hadise olan ölümün kendisinden, ölümün etkisiz hale getirilebilecek ya da direnilebilecek belli "nedenlerine" kaydırılmasından oluşur. Üçüncüsü ise "mutlak", "nihai", "onarılmaz" ve "geri döndürülmez" son şeklindeki korkunç gerçeği içinde ölümün günlük mecazi provası"ndan oluşur.

olmasının insanlar açısından ne kadar katlanılması, dayanılması ve sabredilmesi zor bir durum olduğunu bütün açıklığıyla göz önüne sermeye çalışır. Romanda ölümün olmadığı bir geleceğin nasıl olacağı konusunda çalışmalar yapan bir komisyonun hükümete verdiği rapor, şu tespit ve tavsiyeleri içermiştir:

Sonuçta yaş gruplarını ortaya koyan piramit baş aşağı olacak ve piramidin en üstünde, sürekli artan, çok büyük bir yaşlı kitlesi yer alacak, bu kitle bir piton yılanı gibi, çoğunluğu mutlu son yuvalarında personal olarak çalışacak yeni nesilleri yutacaktır; bu nesiller, hayatlarının büyük bölümünü her yaşta yaşlılara bakarak geçirdikten sonra, babalarından, dedelerinden, büyük dedelerinden, büyük büyük büyük dedelerinden oluşan ve sonsuz kadar giden bu yaşlılar ve çok yaşlılar topluluğunda yerlerini alacaklar, ağaçlardan kopup yere düşen ve bir önceki sonbaharın yapraklarının üzerinde yerlerini alan yenileri gibi birikecekler, “Nerede o eski karlar şimdi” yavaş yavaş tükenecek, düşlerini ve saçlarını kaybedecekler, duymayan, görmeyen, bronşitli, fitikli femurları kırılan, kötürüm ve düşkün insanlardan oluşan ordular teşkil edeceklerdir; bu ölümsüz grup, tutamadıkları salyaları titrek çenelerinden aşağıya akan insanlardan oluşacaktır, siz bizleri yönetenler belki bunlara inanamıyorsunuzdur ama üstümüze doğru gelmekte olan bu kabus, insanlığın (var olduktan) bu yana hayal edebileceklerinin en kötüsüdür.

4. DİNİN YENİDEN ÜRETİMİNDE ÖLÜMÜN YERİ VE İZAHI

Gerek beşerî gerekse semavi dinler, ölüm düşüncesinden hareketle inanç sistemlerini oluşturmuşlardır. Dinlerin genellikle bu dünyadan çok öte dünyaya dair söyledikleri ve vaat ettikleriyle ön plana çıkmalarının temel nedeni budur. Çünkü öte dünya hayatı ve Tanrı düşüncesi, dinlerin üzerinde beslendiği en temel kaynaktır.¹⁴ Şayet insanlar ölmeseydi, kuvvetle muhtemeldir bize öte dünya gerçekliğini dayatan dini inanç sistemleri de olmayacaktı. Hayatın ve ölümün esrarını ve hikmetini odağına alan dinler, inananlara hem yaşarken hem de ölümlerinde nasıl mutlu ve huzurlu olacaklarının reçetelerini sunarlar. Buna göre, geçici bir süreliğine bu dünyaya gönderilmiş olan insanlar, ölümle beraber yeni bir hayata başlayacaklardır. Ölüm bu anlamda varlığı sona erdiren ve yok oluşla neticelenen bir olay değildir, aksine fani dünyadan baki dünyaya geçiş anıdır. Ölüm yeni bir yaşamın ilk evresidir, yeniden dirilmedir.

Daha önceden de belirtildiği gibi insanlar, içinde doğup büyüdükleri ve sonrasında da öldükleri bu dünyanın hem esrarını çözmeye hem de neden bu dünyaya geldiklerini ve neden ölmek zorunda olduklarını anlamaya çalışmışlardır. Bu anlam arayışında dini inançların çok önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Zira dünya dinlerinin, insanın ‘neden buradayız’ ve ‘bize ne olacak’ gibi temel varoluşsal/metafizik sorularına cevap verme ihtiyacına kısmen de olsa karşılık vermek üzere ortaya çıktıklarını görüyoruz. Diğer bir deyişle dinlerin çoğu, ölümden sonraki hayat hakkında insanları rahatlatacak ve avutacak cevaplar vermeye çalışarak taraftar bulmaya çalışmışlardır (Peach, 2009:103). Berger’in de (2005:98) yerinde belirttiği gibi “her insan topluluğu son tahlilde, ölüm karşısında çaresiz insanları bağrında barındıran bir topluluktur. İşte dinin gücü de son tahlilde, ölüm karşısında dimdik durmak veya daha doğrusu, ona doğru çekinmeden yürümek için insanların ellerine tutuşturduğu bayrakların güvenilirliğine bağlıdır.”

Ölümü yeni bir hayatın başlangıcı ve yeni bir doğuş olayı olarak gören/değerlendiren dinler (Yıldız, 2014:5), beden geçiciliğine karşı ruhun ölümsüzlüğü fikrini savunmuşlardır. Özellikle de Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi teist dinler, insanın fani bedeni yanında tinsel bir doğası olduğunu ve bu tinsel doğanın ölüme rağmen varlığını devam ettirdiğini iddia etmişlerdir. Bu dinlere göre Tanrı'nın bir parçası olarak yaratılmış olan insanın ruhu bakidir. Dolayısıyla ölüm, sadece bedenin yok oluşuna delalet eder. Bu açıdan bakıldığında geleneksel teoloji anlayışında ölümün, beden ve ruh düalizmi

14 İnsan, yaşamı sona erdiren ölümü düşünmeden Tanrı'yı da düşünemez. Tanrı, ebediyet ve ahiret hayatı ölümle beraber anlam ve açıklık kazanır. Ölüm bize, bu dünyanın geçiciliğine karşı dinler tarafından var olduğu iddia edilen öte bir dünyanın kapılarını aralar. Ölüm sayesinde aşkın bir dünya tasavvurunu geliştiririz. Özkan'ın deyişiyle (2013:240) “ölüm, biz ölümsüz olan Tanrı'nın hayatının görüldüğü cümle kapısıdır.”

üzerinden anlam kazandığını görüyoruz. Yani mutlak ve kaçınılmaz son olan ölüm, ruhun bedenden ayrılarak başka bir aleme intikal etmesi ve bu alemde yeni bir hayata başlamasıyla anlamlı hale gelir. Nitekim yapılan antropolojik araştırmalar da bütün dinlerin kökeninde yaşamın son temel olayı olan ve insanın ruhunu başka bir aleme taşıyan ölüm düşüncesinin yattığını göstermektedir.

Dinlerin kaynağında ölüm düşüncesinin bulunduğunu iddia eden düşünürlerden biri de Malinowski'dir (2000:42-49). Düşünürüne göre dünyada bulunan dini inanç sistemlerinin çoğu ölüm düşüncesini temel almıştır. "Bedenin görünüşü, dehşet verici bozuluşu, kişiliğin gözle görülür biçimde yitmesi içgüdüsel olduğu belli korku ve dehşet telkinlerinin bütün kültür düzeylerinde insanı yok olma düşüncesiyle, gizli korkular ve sezgilerle tehdit ettiği görülüyor. Ve burada, bu duygulanımsal güçler oyununda, yaşamın ve kesin ölümün bu en büyük zıtlığında din işe karışıyor, pozitif dünya görüşünü, avutucu olasılığı, kültürel açıdan büyük değer taşıyan, ölümsüzlük, bedenden bağımsız ruh ve ölümden sonra yaşamın sürdüğü inancını seçiyor. Çeşitli cenaze törenleriyle, öleni anmakla ve onunla birleşmekle, ataların ruhlarını yüceltmekle din, kurtarıcı inanca biçim ve kişilik veriyor...insanın yaşama içgüdüğü tarafından yönlendirilerek yaşamın sürekliliğine inanması, iki seçenekten en iyisini -yaşamın devam etmesi umudu ve yok olma korkusu- arayan ve seçen dinin en büyük armağanlarından biridir... Din insanı ölüm ve çürümeye teslim olmaktan kurtarır, bunda da yalnız düşlerin, gölgelerin ve vizyonların ciddiye alınmasından yararlanır."

Geçen yüzyılın büyük Rus filozoflarından Mihail Bahtin de tüm dini sitemlerin "kozmetik korku"¹⁵yu araçsallaştırdığını öne sürmüştür. Ona göre "evrenin ve tüm canlıların yegâne hâkimi olan Tanrı'nın imgesi, akıl sır ermeyen, asla yok olmayan belirsizlik karşısındaki kırılğanlığımızın getirdiği, bizi iliklerimize dek titreten korku duygusuyla yontulmuştur. Böylece din, etkili bir aracı olarak kendini meşru kılar; kaderin rasgele sillelerini savuşturacak tek mercidir ve bu yetkisiyle acizdir, korku ve dehşet içindekiler adına arabuluculuk rolünü üstlenir. Güvenlik vaat ederek insan ruhu üzerine güç kurar. Ama yapabilmek için, önce Tanrı'yı evreni kapsayacak şekilde yeniden oluşturmalı onu konuşmaya zorlamalıydı...Böylece insanlar zayıflıklarına, kırılğanlıklarına karşı onları koruyacak hazır bir ilaç belirsizlik cini kovacak mükemmel birer araç elde etmişlerdi. Emri harfiyen uyguladıklarında zayıflıklarını yenecek, belirsizlikten rahatsız olmayacaklardı. Ama zayıflık ve belirsizlik olmayınca korku ortadan kalkar; korku yoksa güç de yoktur" (Bauman, 2018:61-63).

Dinlerin genellikle korkutucu ve büyüleyici olmalarının temel nedeni de insanları ölüm ve ölüm sonrası hayat üzerinden adeta tehdit etmeleridir. Dinlerin çoğu, insanlara sadece ölümlü bir varlık olduklarını hatırlatmakla kalmaz aynı zamanda inanmayanlara büyük bir azabın beklediği bilgisini de verirler. Örneğin İslam'ın kutsal kitabı Kuran'ı Kerim'de cehennemle ilgili 155, cennetle ilgili 182 ve ceza/azap hesap günü (din günü) ile ilgili de 14 ayet bulunmaktadır. Dolayısıyla Musevilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslam'da da ölüm ve ölüm sonrası hayata dair çok sayıda ayet bulunmaktadır ve bu ayetlerde inkarcıları bekleyen çok büyük azaptan/cezalardan söz edilmektedir. Söz konusu ayetlerde dikkatimizi çeken iki temel husus göze çarpmaktadır. Birincisi, Enbiya suresinin 35. ayetinde; "her canlı ölümü tadacaktır; ne var ki, (hayatın) iyi ve kötü (tezahürleriyle) karşı karşıya getirerek sınıyoruz sizi ve sonunda hepimiz Bize döneceksiniz" şeklindeki ifadeyle ölümün mutlaklığı ve kaçınılmazlığı vurgulanmıştır.

İkincisi, Nisa suresinin 56. ayetinde; "mesajlarımızın doğruluğunu inkara şartlanmış olanları zamanı geldiğinde ateşe mahkûm edeceğiz ve derileri her yanıp döküldüğünde onları yeni derilerle değiştireceğiz ki azabı (tam olarak) tadabilsinler" şeklindeki ifadeyle de iman etmemiş olanları (inkarcıları) bekleyen korkunç cezaların varlığına işaret edilmiştir. Bu ve buna benzer birçok ayeti Kuran-ı Kerim'de görmek

15 Bahtin'a göre kozmik korku: "yıldızlarla dolu gökyüzü, dağların muazzam kütleleri ve denizler gibi sonsuz büyüklüğü ve sonsuz gücü çağrıştıran şeyler, evrendeki olaylar ve doğal felaketler (karşısında duyulan kaygıdır) (...) Kozmik korku (maddi büyüklüğün ve tanımlanamazlığın gücünden duyulan korku olduğu için) esas olarak bildiğimiz anlamda mistik bir duygu değildir (Bauman, 2018:61).

mümkündür. Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere İbrahim'i dinlerin temelini tevhit anlayışı oluşturmaktadır ve bu tevhit anlayışı iki temel unsura -Allah'ın varlığı ve birliği ile ahirette iman, -yani ölümden sonraki dünyaya iman doktrinine- dayanmaktadır (Özarslan, 2013:5). Dinlerin kutsal metinlerinde hakka teslim olmayan, yaradanın varlığını ve birliğini kabul etmeyen veya ilahi kitaplara yüz çevirenlere yönelik çok şiddetli cezalar beklediği ve bu cezaların ölüm sonrasında gerçekleşeceği bilgisi verilmektedir. Bu ayetlerden çıkarılabilecek bir diğer husus da genelde dinler özelde de semavi dinler açısından ölümün ne kadar önemli olduğudur. Zira daha önceden de belirtildiği gibi dinlerin çoğu ölüm gerçeği üzerinden hareketle kendi epistemik ve ontolojik dayanaklarını oluşturmuşlardır.

SONUÇ

Bu makalede “dini inanç sistemlerinin ontolojik dayanağını ölüm düşüncesi oluşturur” savı ele alınmıştır. Bunun için de öncelikle din ve dini inanç ile ölüm ve ölüm olgusunun teolojik izahı yapılmaya, ardında da modern toplumlarda ölümün yeri ile dinin yeniden üretiminde ölümün önemi konusu üzerinde durulmuştur. Makalede ayrıca insanın ölümlü olduğu gerçeğinden, sürekli bu gerçeğin farkında olarak yaşamak zorunda olmasının dayanılmaz ağırlığından ve yaşamın nihai anlamsızlığına anlam katma çabasından ama daha da önemlisi “neden buradayım” ve “öldükten sonra ne olacağım” türünden metafizik sorulara cevap bulmaya çalışmasından söz edilmiştir. Varoluşu anlamlandırmaya çalışan insanın ölüm karşısındaki aciziyeti ve yetersizliği, onu aşkın bir gücün varlığına yöneltmiş ve insan, dini inanç sistemleri sayesinde hem bu dünyayı hem de öte dünyayı anlamlı hale getirmeye çalışmıştır.

Anlam arayışında din, insanın en büyük dayanağını oluşturmuştur. Dini inançlar, insani düzen ile ilahi evren arasında bir bağ kurmak suretiyle bu dünyanın geçiciliği karşısında öte dünyanın kalıcılığını inandırmaya ve böylece ölümün sıklığı ve rahatsız edici görünürlüğü karşısında insanın kendisini teskin etmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu süreçte dinin ölümü anlamlandırma çabasının, insan hayatında çok önemli bir rolü olduğunu belirtmek gerekir. Zira varoluşumuzun en sorunsal yanını oluşturan ölüm düşüncesi, dinler sayesinde katlanılabilir ve dayanılabilir hale gelmiştir. Özellikle de İbrahim'i dinlerin ölüm sonrası diriliş doktrinleri ve ölümsüz ruh anlayışları, sürekli ölüm tehdidiyle sınanan insanları bir nebze de olsa rahatlatmaya ve ölümden korkmamaya sevk etmiştir. Makalede ayrıca geleneksel toplumdan modern topluma geçişle beraber hem ölüm algısının hem de ölüm yerinin değiştiği gerçeğine değinilmiştir.

Buna göre modern toplumun, ölümden yoksun bir hayatı mümkün kılmaya, ölümü hatırlatan her şeyi unutturmaya, ölümün anormal ve tehlikeli olduğu ve dolayısıyla da kendisinden uzak durulması gerektiği fikrini öne çıkartmaya, ölümleri tıpkı hastalar, deliler ve suçlular gibi toplum dışına itmeye ve ölümün de potansiyel olarak tedavi edilebilir hastalıklar dağarcığına dönüştürmeye çalıştığı söylenebilir. Kısacası makalede, genelde dini inanç sistemlerini var eden ölüm düşüncesi özelde de yaşamın her anını kuşatan ve insanın başına gelebilecek en kötü şey olan ölümün teolojik dayanağı üzerinde durulmuştur. Bunun yanında binlerce yıldır düşüncüyü, eylemi ve söylemi besleyen dinlerin, sürekli ölüm ve ölüm teması üzerinden hareketle kendi inanç sistemlerini inşa ettiklerini ve aynı şekilde ölümü ve ölüm sonrası hayata dair çarpıcı kıyamet sahnelerini ortaya koymak suretiyle inanmayanlara göz dağı verdiğini de eklemek gerekir.

KAYNAKÇA

- Ariès, P. (1991). *Batılının Ölüm Karşısındaki Tavrı*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.
- Aron, R. (1994). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev.K. Alemdar). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Barry, V. (2017). “Hayatta Kalma Hipotezleri” (Çev. U.Ö. Baykent). *Yaşam ve Ölüm Felsefesi* (Edt. A.K. Çüçen). Bursa: Sentez Yayınları, ss.137-153.
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2012). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*. (Çev. N. Demirdöven). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat*. (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2018). *İskarta Hayatlar: Modernite ve Safaraları*. (Çev. O. Yener). İstanbul: Can Yayınları.
- Bauman, Z. (2020). *Akışkan Korku*. (Çev. C. Atay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becker, E. (1997). *The Denial of Death*. New York: Free Press, aktaran, Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becker, E. (2020). *Ölümü İnkâr*. (Çev.A. Özdoğan). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Berger, P. L. (2005). *Kutsal Şemsiye*. (Çev. A. Coşkun). İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Bergson, H. (2020). *Dinin ve Ahlâkın Kaynakları*. (Çev. M. Yakupoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bolay, S. H. (2020). “Felsefenin Ölüme Bakışı yahut “Ölüm Problemi”, *Ölüm Üzerine* (Edt. N. Gökalp). Ankara: Nobel Yayınları, ss.13-33.
- Bowker, J. (1991). *The Meanings of Death*. Cambridge: Cambridge University Press, aktaran, Kellehear, A. (2012). *Ölümün Toplumsal Tarihi*. (Çev. T. Kılınc). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Brinton, D.G. (2009). *Religions of Primitive Peoples*. New York: University of Michigan Library Press.
- Brown, N.O. (1996). *Ölüme Karşı Hayat*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bruno, G. (2010). *Diyaloglar* (Çev. S. Umran). İstanbul: Berfin Yayınları.
- Camus, A. (2019). *Mutlu Ölüm*. (Çev. R. Dara). İstanbul: Can Yayınları.
- Canetti, E. (2007). *Ölüm Üzerine*. (Çev. G. Aytaç). İstanbul: Payel Yayınları.
- Crapo, R.H. (2002). *Anthropology of Religion: The Unity and Diversity of Religions*, Houston: McGraw-Hill Humanities.
- Demirci, K. (2013). *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Descartes, R. (1995). *Felsefenin İlkeleri*. (Çev. M. Akın). İstanbul: Say Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev.F. Aydın). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Epiküros. (1962). *Mektuplar ve Maksimler*. (Çev. H. Örs). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Esed, M. (2009). *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. (Çev. C. Koçtak vd.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Feuerbach, L. (1981). *Thoughts on Death and Immortality*. California: University of California Press.
- Frazer, G. (2014). *İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük*. (Çev. O. Aydın & İ. Demirel). İstanbul: Altınbilek Yayınları.

- Freud, S. (2019). *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*. (Çev. E. Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.
- Göka, E. (2010). *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gökalp, N. (2020). "Felsefede Ölüm", *Ölüm Problemi*, *Ölüm Üzerine* (Edt. N. Gökalp). Ankara: Nobel Yayınları, ss.1-12.
- Han, B.C. (2021). *Kapitalizm ve Ölüm Dürtüsü*. (Çev. Ç. Tanyeri). İstanbul: İnka Kitap.
- Heidegger, M. (2020). *Varlık ve Zaman*. (Çev. K.H. Ökten). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hökelekli, H. (1991). "Ölümlle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış", *Jorunal of Islamic Research*. Vol:5, No:2, ss.83-91.
- Hökelekli, H. (2008). *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Dem Yayınları.
- İbni Sina. (2017). *Kitâbuş Şifâ Metafizik*, (Çev. Ö. Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İmam Gazali (2020). *Ölüm ve Ötesi*. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2020.
- Jaspers, K. (1995). *Felsefi Düşünüşün Küçük Okulu*. (Çev. S. Umran). İstanbul: Birleşik Yayınları.
- Camus, A. (2019). *Yabancı*. (Çev. U. Lomlu). İstanbul: Can Yayınları.
- Kant, I. (2015). *Arı Usun Eleştirisi*. (Çev. A. Yardımlı). Ankara: İdea Yayınevi.
- Kant, I. (2020). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. I. Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Kellehear, A. (2012). *Ölümün Toplumsal Tarihi*. (Çev. T. Kılınç). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1997). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*. (Çev. M. Yakupoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Leibniz, G.W. (2019). *Monadoloji Metafizik Üzerine Konuşma*. (Çev. A. Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Levinas, E. (2006). *Ölüm ve Zaman*. (Çev. M. Başaran). İstanbul: Metis Yayınları.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*. (Çev.S. Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- May, Todd. (2019). *Ölüm*. (Çev. E. Keser). İstanbul: Say Yayınları.
- Morin, E. (1970). *L'homme et la mort*, Paris: Seuil, aktaran, Hökelekli, H. (1991). "Ölümlle İlgili Tutumlar ve Dini Davranış", *Jorunal of Islamic Research*. Vol:5, No:2, ss.83-91.
- Morris, B. (2005). *Religion and Anthropology: A Critical Introduction*, London: Cambridge University Press.
- Obayashi, H. (1992). *Death and Afterlife: Perspectives of World Religions*. New York: Praeger, aktaran, Kellehear, A. (2012). *Ölümün Toplumsal Tarihi*. (Çev. T. Kılınç). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Özkapınar, Y. (1999). *İnsan İnanan Bir Varlık*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özarslan, S. (2013). *İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Özkan, S. (2013). *Ölüm Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Paden, W.E. (1994). *Religious Worlds: The Comparative Study of Religion*, Boston: Beacon Press.
- Menzies, A. (2005). *History of Religion: A Sketch of Primitive Religious Beliefs and Practices, and of the Origin and Character of the Great Systems*, London: Adamant Media Corporation.
- Pascal, B. (2017). *Risaleler*. (Çev. M. Erşen). İstanbul: Pinhan Yayıncılık
- Paupard, P. (2013). *Dinler*. (Çev. M. Cedden). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Peach, F. (2009). "İnsan Sonluluğu: İnsanın Temel Bir Sorusu" (Çev.A. İ. Küçükırca). *Baykuş: Felsefe Yazıları Dergisi*, Sayı:5, ss. 97-105.
- Peffer, R.G. (2001). *Marksizm, Ahlâk ve Toplumsal Adalet*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları;
- Platon. (2008). *Devlet*. (Çev. M.A. Cimcoz & S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Epiktetos. (2007). *Düşünceler ve Sohbetler*. C. Süer (Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Sağır, Adem (2014). *Ölüm Sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Saramago, J. (2020). *Ölüm Bir Varmış Bir Yokmuş*. (Çev. M. N. Kutlu). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Sartre, J.P. (2019). *Duvar*. (Çev. E. Canberk). İstanbul: Can Yayınları.
- Sayın, Z. (2018). *Ölüm Terbiyesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Scharf, B.R. (2009). "Dine Sosyolojik Yaklaşım: Öncüler" (Edt. B. Solmaz & İ. Çapçioğlu). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Scheler, M. (1998). *İnsanın Kozmostaki Yeri*. (Çev. H. Tepe). Ankara: Ayrac Yayınları.
- Schopenhauer, A. (2020). *Ölümün Anlamı*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.

- Seneca. (2019). *Ahlâk Mektupları*. (Çev. T. Uzel). İstanbul: Jaguar Kitap.
- Solomon, R.C. (2006). Ölüm Fetişizmi, Marazi Tekbencilik. (Edt. Malpas, J. vd.). *Ölüm ve Felsefe* içinde (ss. 296-343). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Spellman, W.M. (2017). *Ölümün Kısa Bir Tarihi*. (Çev. A.B. Pekiner). İstanbul: Can Yayınları.
- Spinoza, B. (2012). *Ethika*. (Çev. Ç. Dürüşken). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Spinoza, B. (2019). *Etika*. (Çev. H. Z. Ülken). Ankara: Dost Kitapevi;
- Steiner, R. (2006). Ölüme Karşı: Elias Canetti Örneği. (Edt. Malpas, vd.). *Ölüm ve Felsefe* içinde (ss.41-51). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Thomas, L.V. (1991). *Ölüm*. (Çev. I. Gürbüz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tiryakian, E.A. (1997). "Emile Durkheim" (Çev. C. Tokluoğlu). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Edt. M. Tunçay & A. Uğur). Ankara: Ayraç Yayınları, ss. 193-241.
- Tolstoy, L. N. (2015). *İvan İlyiç'in Ölümü*. (Çev. E. Altay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tolstoy, L.N. (1998). *Din Nedir?* (Çev. M. Çiftkaya). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Winzeler, R.L. (2012). *Anthropology and Religion: What We Know, Think, and Question*, Lanham: AltaMira Press.
- Wittgenstein, L. (2016). *Tractatus Logica-Philosophicus*. (Çev. O. Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalom, I. (2009). *Ölüm Korkusunu Yenmek*. (Çev. Z. Babayiğit). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yıldız, M. (2014). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları.

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 2, Page: 101-116

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

**TARANDIĞIMIZ
INDEXLER**

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

- Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCAOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 2

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Feruh Ayoğlu	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Mustafa Kocaoğlu	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Celal Kızıldere	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Mürşit Işık	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Sefa Usta	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Eren Rizvanoglu	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Bengül Güngörmez	AKOSMAN BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Serpil Aytaç	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selver Yıldız Bağdoğan	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

ÇABA-ÖDÜL DENGESİZLİĞİ İLE ÖRGÜTSEL ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ¹

THE RELATIONSHIP BETWEEN EFFORT-REWARD IMBALANCE AND ORGANIZATIONAL JUSTICE

Nazlı Can GÖKBAYRAK ÖCAL²

Aşkın KESER³

ÖZET

Çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet kavramlarının çalışma yaşamında önemi çok büyüktür. Çaba-ödül dengesizliği yaşayan ve örgütsel adalet algıları düşük olan çalışanların stres seviyeleri yükselir ve çalışanlar çalıştıkları örgüte karşı olumsuz duygular hisseder. Bu durum hem çalışanın hem de örgütün performansını olumsuz yönde etkiler. Bu bağlamda çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi araştırmanın ana amacını oluşturmaktadır. Literatürde çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet kavramlarının birbiriyle ilişkisini araştıran bir çalışmanın olmaması da iki kavram arasındaki ilişkinin incelenmesinde etkili olmuştur.

Araştırma, Bursa ilinde otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir firmada çalışan 186 katılımcının yer aldığı araştırmanın sonuçlarına dayanmaktadır. Araştırmada anket yöntemi kullanılmıştır. Verilerin analizi sonucunda çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları ve örgütsel adaletin üç alt boyutu arasında da negatif yönlü, anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çaba-Ödül, Çaba-Ödül Dengesizliği, Örgütsel Adalet

1 Bu çalışma birinci yazarın “ÇABA-ÖDÜL DENGESİZLİĞİ İLE ÖRGÜTSEL ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİ” isimli Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

2 Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Psikolojisi ve İnsan Kaynakları Bilim Dalı, Yüksek Lisans Mezunu, ORCID: 0000-0002-5162-0774

3 Prof.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0002-9272-2451

ABSTRACT

The importance of effort-reward imbalance and organizational justice concepts in working life are crucial. Stress levels of employees with low perception of organizational justice who experiencing effort-reward imbalance increase. As a result of that, employees have negative feelings towards their organizations and this causes negative results both individually and organizationally. In this context, the main purpose of the study is to research the relationship between the levels of effort-reward imbalance and organizational justice perceptions of employees. The lack of research regarding the relationship between effort-reward imbalance and organizational justice concepts in the literature has been a cause to examine the relationship between the two concepts.

The research is based on the results of a study involving 186 participants working in a company that operates in the automotive sector in Bursa province and the questionnaire method was used to receive data. As a result of the analysis of the data, there is a negative and significant relationship between the effort-reward imbalance levels of employees and their perceptions of organizational justice and the three sub-dimensions of organizational justice.

Keywords: Effort-Reward, Effort-Reward Imbalance, Organizational Justice

GİRİŞ

Çalışma yaşamında örgütlerin verimli bir şekilde varlığını sürdürmeleri için önemli olan bazı faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerden iki tanesi olan çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet kavramları araştırma kapsamında incelenmiştir. İki kavram da hem bireysel hem de örgütsel düzlemde önemlidir. Çaba-ödül dengesizliği, çalışma yaşamında gösterilen çabanın karşılığında yeterli derecede ödül alınmadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. İlk olarak Siegrist tarafından ele alınan bu kavram başlangıçta kardiyovasküler sağlık sorunlarını açıklamak için kullanılmıştır. İlerleyen dönemlerde örgütlerde yaşanan çaba-ödül dengesizliğinin, çalışanlar üzerinde çeşitli psikolojik sorunlara da yol açtığı tespit edilmiştir (Siegrist, 1996: 37). Araştırma kapsamında incelenen bir diğer kavram olan örgütsel adalet ise örgüt içerisinde elde edilen kazanımların dağıtımındaki adalete odaklanır.

Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeylerinin azalması ve örgütsel adalet algılarının artış göstermesinin örgütler açısından önemi çok büyüktür. Çaba-ödül dengesizliği düzeyi düşük olan çalışanların işe bağlılığı ve motivasyonları yükselir stres seviyeleri azalır. Aynı durum örgütsel adalet algısının yüksek olduğu örgütler için de sağlanmış olur. Her iki kavram için de olumlu algıya sahip olan çalışanlar hem bireysel hem de iş yaşamlarında mutluluk ve doyum seviyesine ulaşır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Çaba-Ödül Dengesizliği

Psikososyal iş boyutlarını incelerken önde gelen modellerden birisi Çaba-Ödül Dengesizliği Modelidir. İş sağlığı araştırmalarına da rehberlik eden Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli sosyal değişim, maliyet ve kazanç kuramlarından ortaya çıkmıştır. Model, gösterilen çaba ile çabanın karşılığında alınan ödüle ve ikisi arasındaki ilişkiye odaklanır. Daha spesifik olarak gösterilen çaba ve çabanın karşılığında elde edilen kazanç arasındaki açığı temsil etmektedir (Li, Loerbroks, Siegrist, 2017: 78). Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli'nde yüksek çabanın karşılığında düşük kazanç elde edildiği durumlarda çalışanlarda olumsuz duygular baş gösterir (Siegrist, 2008: 164).

Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli, 1986 yılında sosyoloji alanında Siegrist ve arkadaşları tarafından oluşturulmuştur. Bu model, başlangıçta stres ve kardiyovasküler sorunlar arasındaki ilişkiyi tahmin etmek ve açıklamak için kullanılır. Ancak bu kullanım alanı zihinsel sağlık sorunlarını da içerecek şekilde

genişletilmiştir (Li, Rosemberg, 2018: 518-519). Çalışanlar sosyal değişim ilkesine dayanarak çaba harcamakta ve karşılığında ödül beklemektedir. Gösterilen çaba ile alınan ödül arasında dengesizlik olması durumunda çeşitli sıkıntılar meydana gelmektedir (Vegchel, Jonge, Bosma, Wilmar, 2004: 1118). Siegrist'in Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli'ne göre, yüksek iş yükü ve gösterilen çabanın karşılığında alınan ödüller üzerinde düşük seviyede kontrol olduğunda tehdit edici iş koşulları oluşmaktadır. Tehdit edici iş koşulları zorunlu mesleki değişim, aşağı doğru hareketlilik, terfi olanaklarının eksikliği gibi düşük ödül ve düşük güvenlik koşulları olarak da tanımlanabilir. Siegrist'in araştırmasındaki iş yükünün bileşenleri vardiyalı çalışma, iş baskısı ve iş yükündeki artışı içerir (Siegrist, Starke, Chandola, Gordin, Marmot, Niedhammer, Peter, 2004: 1484).

Çaba-Ödül Dengesizliği Modeli'nde vurgu daha çok ödül üzerine yapılmaktadır. Çağdaş yönetim anlayışına göre çalışanlar bütün çabalarını ortaya koyacak şekilde motive edilmelidir. Çalışan, yapmış olduğu işten en yüksek derecede maddi ve manevi doyum sağlayabilmeli ve çalışanın başarısının örgüte olan katkısının değerlendirilmesi gerekmektedir. İş yükü ve gelir gibi dışsal etkenler, çaba ve ödülün dengede kalmasını sağlayan kaynaklardır (Demiral, 2004: 25).

1.2. Örgütsel Adalet

Örgütsel yaklaşımlar daha fazla incelenmeye başlandığında adalet kavramının örgütlere uyarlandığı ve örgüt içerisinde elde edilen kazanımların dağıtımındaki adaleti ifade eden "örgütsel adalet" kavramı geliştirilmiştir.

Örgütsel adalet, bir bilgi birikimini ifade etmektedir ve örgütlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için önemli bir unsurdur. Örgüt içerisinde adaletin sağlanması iş birliği içerisinde gerçekleşebilmektedir. Bu iş birliği başarılı bir şekilde oluşturulduğunda örgütsel değerler daha da sağlamlaşmaktadır. Örgütsel adalet, modern örgüt kuramının etkisi ile birlikte 1980'li yıllardan sonra ortaya çıkmış ve ilk defa Greenberg tarafından kullanılmıştır. Örgütsel adalet kavramı ilk olarak Greenberg tarafından 1987'de kullanılmış olmasına rağmen, kavram ile ilgili yaygın çalışmalar yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Greenberg'e göre örgütsel adalet, çalışanların örgüt içerisindeki adalet ve eşitlik algılarıyla yakından ilişkilidir. Örgütsel adalet kavramı örgüt içerisinde ödüllerin adil dağıtımı ve dağıtım esnasında uygulanan prosedürler ile yöneticilerin örgüt ve çalışanlarla ilgili aldığı kararlar, uygulamalar ve düzenlemeler ile çalışanlara karşı tutum ve davranışlarının adil olarak algılanmasını ifade eder (İyigün, 2012: 50).

Örgütsel adalet türleri araştırılırken, literatürde ortak bir sınıflandırma bulunmamaktadır fakat yapılmış olan birçok çalışmada adalet türleri dağıtım, prosedürel ve etkileşimsel olmak üzere üç kategoride incelenmiştir. Dağıtım adaleti, örgütten alınan çıktılarının adaletine işaret etmektedir. Dağıtım adaletine göre sonuçların adil olup olmadığına dair üç kural vardır: Hak edilen değer, eşit dağıtım ve ihtiyaç. Örgütsel adaletin dağıtım adaleti boyutu, örgüt içerisindeki kaynakların dağıtımı ile ilgilendiği için Eşitlik Kuramı'na benzemektedir (Cropanzano, Molina, 2015: 380). Prosedürel adalet, dağıtım kararlarının alınma süreçlerinin yani prosedürlerin, örgüt çalışanları tarafından adil olarak algılanıp algılanmadığıyla ilgilienmektedir. Çalışanlar eğer kararların alınma sürecindeki prosedürlerin adil olduğunu düşünürlerse alınan kararlar daha çabuk benimsenir (Greenberg, 1987: 14). Prosedürel adalet, karar verme süreçleri içerisindeki adalet türüdür. Prosedürel adaletin olup olmadığını belirleyen kriterler içerisinde bütün taraflara tutarlı davranmak ve karar verirken herkesin görüşlerini dikkate almak önemlidir (Cropanzano, Molina, 2015: 381). Sadece dağıtım ya da prosedürel adalet ile örgütsel adaletin sınırlandırılmayacağını düşünen Bies ve Moag, üçüncü boyut olarak etkileşimsel adalet kavramı hakkında çalışmalarda bulunmuştur. Bies ve Moag'a göre etkileşimsel adalette örgütsel adaletin iletişim

yönünün adillğine odaklanılır. Araştırmalara göre etkileşimsel adalet, dağıtımsal ve prosedürel adalet kadar önemlidir. Etkileşimsel adalet ile adalet kavramının sosyal yönü vurgulanır. Kişiler arası onur ve saygıyla ilgilidir (Cropanzano, Molina, 2015: 381).

1.3. Çalışmanın Amacı

Çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet kavramı ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, bu iki kavramın bireylerin hem çalışma yaşamını hem de özel yaşamlarını çeşitli yönlerden etkiledikleri görülmektedir. Literatür taramasında yapılan araştırmalar incelendiğinde, çaba-ödül dengesizliği yaşayan çalışanların örgütsel adalet algılarında olumsuz yönde etkilenebileceği söylenebilir. Çalışan bireyin örgütsel adalet algısı düşükse ve o örgütte çaba-ödül dengesizliği yaşıyorsa genel iyilik halinden uzaklaştığı çeşitli araştırmalarla desteklenmiştir (Siegrist vd., 2004; Tsutsumi, 2016; Li, 2016; Yürür, Gümüş, Hamarat, 2011).

Çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet kavramı arasındaki ilişkinin araştırılması, çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmada, otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir firmada çalışan bireylerin örgütsel adalet algıları ve çaba-ödül dengesizliği düzeyleriyle birlikte örgütsel adaletin alt boyutları ile çaba-ödül dengesizliği düzeyleri incelenmiştir.

Çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet kavramlarının daha önce birlikte araştırılmamış olması ve çaba-ödül dengesizliği kavramının Türkçe literatürde yeni yer almaya başlaması bu araştırmanın yapılmasında etkili olmuştur.

Çalışma için oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Çalışanların çaba-ödül dengesizliği ile örgütsel adalet algısı alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2a: Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile dağıtım adaleti alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2b: Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile prosedürel adalet alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H2c: Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile etkileşim adaleti alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

2.1. Örneklem

Araştırmanın evreni Bursa'da otomotiv sektöründe faaliyet gösteren bir firmada görev yapan 630 çalışandır. Araştırma kapsamında seçkisiz örneklem olarak da ifade edilen basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır (Yıldız, 2017: 427). 200 çalışana anket dağıtımı yapılmış ve 190 anket geri dönmüştür. Anket geri dönüş oranı %95'tir. Araştırma kapsamı içerisinde veri analizinde kullanılacak anket sayısı ise 186'dır. Böylelikle araştırmanın örnekleme, firmada görev yapan mavi ve beyaz yakalı çalışanlardan oluşan 186 kişiden oluşmuştur.

Tablo 1: Demografik Değişkenlerin Frekans ve Yüzde Dağılımı

Grup		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	34	18,3
	Erkek	152	81,7
Yaş	18-25	11	5,9
	26-30	71	38,2
	31-35	53	28,5
	36-40	36	19,4
	41-45	13	7
	46-50	2	1,1
Medeni Durum	Evli	131	70,4
	Bekar	55	29,6
Öğrenim Durumu	İlkokul	35	18,8
	Ortaokul	57	30,6
	Lise	32	17,2
	Ön Lisans	15	8,1
	Lisans	36	19,4
	Yüksek Lisans	11	5,9
Toplam Çalışma Yılı	1-5	43	23,1
	6-10	55	29,6
	11-15	42	22,6
	16 - 20	17	9,1
	21 ve üzeri	29	15,6
Pozisyon	Beyaz yakalı çalışan	48	25,8
	Mavi yakalı çalışan	138	74,2

Araştırmaya dahil olan çalışanların cinsiyet dağılımına bakıldığında %81,7'lik oran ile büyük bir çoğunluğu erkeklerin oluşturduğu görülmektedir. Geriye kalan %18,3'lük kesimi ise kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Çalışanların yaş dağılımına bakıldığında ise %38,2'lik en büyük oran 26-30 yaş aralığı oluşturmaktadır. %28,5'lik kesim 31-35 yaş aralığında olup, %19,4'ü 36-40 yaş aralığındadır. Geriye kalan %7'lik oran 41-45 yaş aralığındayken, %5,9'luk oranı 18-25 yaş aralığında olan çalışanlar oluşturmaktadır. En az sayıdaki kesimi oluşturan 46-50 yaş aralığındaki çalışanlar örneklemin %1,1'lik kısmını oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların medeni durumları incelendiğinde %70,4'lük bir oranla büyük çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir. Bekar çalışanlar ise örneklemin %29,6'sını oluşturmaktadır. Öğrenim durumları incelendiğinde dağılımda en büyük oranı oluşturan %30,6'lık kesim ortaokul mezunudur. Ortaokul mezunlarından sonra %19,4'lük oran ile lisans mezunları gelmektedir. Lisans mezunlarını %18,8'lik oran ile ilkokul mezunları, %17,2'lik oranla lise mezunları takip etmektedir. Geriye kalan %8,1'lik kısmı ön lisans mezunları oluştururken en küçük dilimi kapsayan %5,9'luk oran da yüksek lisans mezunları yer almaktadır. Toplam çalışma yılları incelendiğinde en yüksek oranı, %29,6 ile 6-10 arası çalışma yılına sahip olanlar oluşturmaktadır. %23,1'lik kısım 1-5 yıl arasını oluştururken benzer bir oran olan %22,6'lık kesim 11-15 yıl çalışma deneyimine sahiptir. 21 ve üzeri çalışma yılına sahip olanların oranı %15,6 iken en az çoğunluğa %9,1 ile 16-20 yıl arası çalışanlar sahiptir. Araştırmaya katılan çalışanların %74,2'lik bir oran ile büyük çoğunluğu mavi yakalıdır. %25,8'i beyaz yakalı pozisyonlarda çalışmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1.Çaba-Ödül Dengesizliği Ölçeği

Çalışanların çaba-ödül dengesizliğini ölçmek için Siegrist'in geliştirmiş olduğu Çaba-Ödül Dengesizliği Ölçeği'nin kısa versiyonu kullanılmıştır. Toplamda 22 ifadesi bulunan ölçeğin kısa versiyonu 16 ifadeden oluşmaktadır. 16 ifadenin 3'ü ödülü, 7 ifade çabayı geri kalan 6 ifade ise aşırı bağlılığı ölçmektedir. Ödülü ölçen ifadeler saygı görme/itibar, terfi/tanınma ve güvenlik gibi alt boyutları içermektedir. Johannes Siegrist tarafından geliştirilen ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması Keser tarafından 2019 yılında yapılmıştır (Keser, Li, Siegrist, 2019: 135).

2.2.2. Örgütsel Adalet Ölçeği

Çalışanların örgütsel adalet algılarını ölçmek için Niehoof ve Moorman'ın 1993 yılında geliştirdiği Örgütsel Adalet Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte dağıtım, prosedürel ve etkileşim adaleti olmak üzere örgütsel adaletin üç alt boyunu ölçen 20 ifade bulunmaktadır. Dağıtım adaletini 5, prosedürel adaleti 6, etkileşim adaletini ölçen 9 ifade bulunmaktadır (Yürür, 2018: 265). Ölçeğin Türkçe'ye uyarlaması 2007 yılında Polat tarafından yapılmıştır (Polat, 2007: 93).

Örnekleme dahil olan kişilerin, ölçek ifadelerini yanıtlarken verdikleri cevaplar birbiriyle tutarlı ise yani ölçek ifadeleri kendi içerisinde iç tutarlılığa sahipse güvenilirlik yüksek olacaktır. Veri toplamada kullanılan Çaba-Ödül Dengesizliği Ölçeği ve Örgütsel Adalet Ölçeği'nin güvenilirlik analizini tespit ederken, en çok kullanılan yöntem olan Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

3. BULGULAR

Yapılan araştırmada, hipotezlerde de belirtildiği gibi çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlanmıştır. İki ölçek arasındaki ilişkiyi tespit etmek için korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizinin yapılabilmesi için her iki ölçeğin ifadeleri kendi içerisinde gruplandırılmıştır.

Tablo 2: Çaba-Ödül Dengesizliği ile Örgütsel Adalet Korelasyon Analizi

		Çaba-Ödül Dengesizliği	Örgütsel Adalet
Pearson Correlation	Çaba-Ödül Dengesizliği	1	-,234**
	Sig. (2-tailed)		0,001
	Örgütsel Adalet Sig. (2-tailed)	-,234**	1
			0,001

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Yapılan korelasyon analizinde çaba-ödül dengesizliği ile örgütsel adalet arasındaki ilişki incelendiğinde r değerinin -,234** olduğu görülmektedir. İlişki katsayısı olarak değerlendirilen r değeri 0,30'dan küçük olduğu için iki değişken arasındaki ilişki düşük düzeydedir. Elde edilen r değerinin negatif bir değer olması iki değişken arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu ifade etmektedir. Korelasyon analizinde elde edilen diğer değer olan p değeri ise ,001 olduğu görülmektedir. p değeri, p<0,05 koşulunu sağladığı için iki değişken arasındaki ilişki anlamlı düzeydedir. Analiz sonuçları yorumlandığında çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet değişkenleri arasında düşük düzeyde, negatif yönlü ve istatistiksel açıdan

anlamli bir ilişki mevcuttur. Bu durumda, H1 hipotezi olan “Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasında anlamli bir ilişki bulunmaktadır” hipotezi kabul edilmektedir.

Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adaletin alt boyutları olan dağıtım adaleti, prosedürel adalet ve etkileşim adaleti algıları ile arasındaki ilişkiyi ölçmek amaçlı korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 3: Değişkenlerin İstatistik ve Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	1	2	3	4
1. Çaba-Ödül Dengesizliği				
2. Dağıtım Adaleti	-,362**			
3. Prosedürel Adalet	-,182 *	,809**		
4. Etkileşim Adaleti	-,172*	,750**	,952**	
Ortalama	2,66	2,46	2,67	2,73
Standart Sapma	0,739	0,919	0,895	0,921
Cronbach Alfa	0,910	0,945	0,975	0,988

*Correlation is significant at the 0.05 level

**Correlation is significant at the 0.01 level

Çaba-ödül dengesizliği ile örgütsel adaletin alt boyutu olan dağıtım adaleti arasındaki ilişkinin r değeri -,362** olarak çıkmıştır. Elde edilen ilişki katsayısı $r > 0,30$ olduğundan dolayı iki değişken arasında orta düzeyde bir ilişki mevcuttur. r değeri negatif olduğu için çaba-ödül dengesizliği ile dağıtım adaleti arasındaki ilişki negatif yönlüdür. Korelasyon analizinde elde edilen p değeri ,000 olarak $p < 0,05$ koşulunu sağladığı için iki değişken arasındaki ilişki anlamli olarak kabul edilmektedir. Analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde iki değişken arasında orta düzeyde, negatif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamli bir ilişki vardır. Bu doğrultuda H2a hipotezi olan “Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile dağıtım adaleti alt boyutu arasında anlamli bir ilişki bulunmaktadır” hipotezi kabul edilmektedir.

Çaba-ödül dengesizliği ve prosedürel adalet alt boyutu arasındaki ilişkinin katsayı değeri -,182** şeklindedir. r değeri olarak kabul edilen -,182** değeri $r < 0,30$ olduğundan dolayı iki değişken arasındaki ilişki düşük düzeydedir. r değeri negatif olduğu için iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki mevcuttur. Analizde elde edilen p değeri ,013 ile $p < 0,05$ olduğundan dolayı iki değişken arasındaki ilişki anlamlidir. Sonuçlar değerlendirildiğinde çaba-ödül dengesizliği ile prosedürel adalet arasında negatif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamli, düşük düzeyde bir ilişki vardır. Bu doğrultuda H2b hipotezi olan “Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile prosedürel adalet alt boyutu arasında anlamli bir ilişki bulunmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir.

Çaba-ödül dengesizliği ve etkileşim adaleti alt boyutu arasındaki ilişkinin r değeri -,172* şeklindedir. r değeri, $r < 0,30$ olduğundan dolayı ilişki düşüktür ayrıca değer negatif olduğu için ilişkinin yönü negatiftir. Analizdeki p değerinin ,019 olduğu görülmektedir. p değeri, $p < 0,05$ koşulunu sağladığı için iki değişken arasında anlamli bir ilişki vardır. Analiz sonuçları yorumlandığında iki değişken arasında negatif yönlü ve düşük düzeyde anlamli bir ilişki mevcuttur. Bu doğrultuda H2b hipotezi olan “Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile etkileşim adaleti alt boyutu arasında anlamli bir ilişki bulunmaktadır” hipotezi kabul edilmiştir.

16 ifadesi bulunan Çaba-Ödül Dengesizliği Ölçeği'nin güvenilirlik analizi yapıldığında Cronbach's Alpha değeri ,910 çıkmıştır. Elde edilen değer incelendiğinde Çaba-Ödül Dengesizliği Ölçeği'nin

ifadeleri arasındaki tutarlılık yüksektir. Bu durumda kullanılan ölçeğin güvenilirlik seviyesi mükemmel olarak değerlendirilebilir. Örgütsel Adalet Ölçeği'nin tüm alt boyutlarıyla beraber toplamda 20 ifadenin güvenilirlik analizi incelendiğinde sonuç ,987 çıkmıştır. Alt boyutların analizleri yapıldığında dağıtım adaleti boyutu ,954, prosedürel adalet alt boyutu ,975, etkileşim adaleti alt boyutu ,988 şeklindedir. Örgütsel Adalet Ölçeği ve alt boyutlarının Cronbach's Alpha katsayılarına bakıldığında iç tutarlılığın yüksek, güvenilirlik seviyeleri de mükemmel olarak değerlendirilebilir.

Araştırma hipotezlerinin test edilmesine yönelik yapılan analizlerde görüldüğü üzere araştırma kapsamında oluşturulan tüm hipotezler kabul edilmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Modern çalışma koşullarında ve rekabetçi piyasa koşulları içerisinde örgütlerin devamlılığını sağlayabilmesi ve rekabet içerisinde iyi bir konumda olmaları örgütler için hayati bir öneme sahiptir. Tüm bu koşulların sağlanabilmesi için örgütlerin insan kaynağının güçlü olması ve motivasyonu sağlayabilmesi çok önemlidir. Bir çok çalışma ile desteklendiği gibi örgütler verimli çalışan insan kaynağı ile performanslarını ileri seviyeye taşımaktadırlar. Bu noktada örgütlere birtakım görevler düşmektedir. Bu görevlerden en önemlilerinden bazıları çalışanların işe bağlılığını, motivasyonunu, psikolojik güvenliğini, algılanan örgütsel desteği, örgütsel adalet algısını ve çaba-ödül dengesini arttırmaktır.

Araştırma kapsamında örgütler için önemli olan kavramlardan bir tanesi olan çaba-ödül dengesizliği kavramı ele alınmıştır. Çalışanlar işinin gereği olarak çaba göstermektedir. Gösterilen çaba yapılan işin niteliğine göre bedensel ya da zihinsel olmaktadır. Fakat çalışanlar çabanın gösterilme şekli ne olursa olsun gösterdikleri çabanın sonucunda bazı kazanımlar elde etmek isterler. Literatürde elde edilen kazanımlar ödül olarak adlandırılmaktadır. Gösterilen çabaların karşılığında yeterli ödül elde edemeyen çalışanlar çaba-ödül dengesizliği yaşamaktadırlar. Çaba-ödül dengesizliğinin bireyler üzerinde hem fizyolojik ve hem psikolojik etkileri bulunmaktadır. Çaba-ödül dengesizliğinin kardiyovasküler rahatsızlıklara neden olduğu araştırmalar ile desteklenmiştir. Ayrıca stres seviyesinin, tükenmişliğin artması gibi psikolojik etkiler de yapılan araştırmalar ile desteklenmiştir. Ödüllerin artırılması çoğu zaman çaba-ödül dengesizliğine bağlı stresin etkilerine karşı koymak için faydalıdır (Jahan, 2021; 47).

Araştırma kapsamında ele alınan diğer bir kavram örgütsel adalettir. Örgütler, verimli çalışma ortamı yaratmak için örgütsel adaleti sağlamak durumundadır. Bu kapsamda araştırmada çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adalet algıları arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlara göre çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri arttıkça örgütsel adalet algıları düşmektedir. Çabalarının karşılığında yeterli kaynak ile ödüllendirilen çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri düşer ve örgütsel adalet algıları artış gösterir. Yeterli düzeyde ödüllendirilmediğini düşünen çalışanlar, çaba-ödül dengesizliği yaşarlar ve bu doğrultuda örgütsel adalet algıları düşer. Konu ile ilgili yapılmış farklı araştırmalar incelendiğinde çalışanların elde ettikleri ödüller, adalet algılarını etkilemektedir (Yürür, 2009: 255). Literatürde, çalışanların örgütsel adalet algılarının olumlu örgüt iklimi içerisinde artış göstereceği belirtilmiştir (Yürür, Gümüş, Hamarat, 2011: 3834). Çaba-ödül dengesizliği de olumsuz örgüt iklimi içerisinde var olabilecek bir durum olduğundan dolayı iki kavramın birbirini etkileme yönü negatiftir. Örgüt içerisinde olumlu bir iklimin var olması ve verimli bir çalışma ortamının sağlanması için ödül sistemi büyük önem taşımaktadır. Ödül sistemi adaletli ve dengeli olduğunda çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeylerinin azalış göstereceği, örgütsel adalet algılarının da artış göstereceği düşünülmektedir. Yürür, Gümüş ve Hamarat (2011) tarafından yapılmış

olan araştırmaya göre örgütsel adalet algısı yüksek olan çalışanların daha fazla örgüt yararına davranış gösterdikleri bulgusuna ulaşılmıştır (Yürür, Gümüş, Hamarat, 2011: 3834). Bir diğer araştırmaya göre de örgütsel adalet algısı yüksek olan çalışanlar daha fazla estra-rol davranışı gösterme eğilimindedirler (Yürür, Mengenci, 2014: 12). Örgütler, çalışanlar için önemli olan bu unsurlara dikkat ettiklerinde piyasa koşulları içerisinde devamlılıklarını sağlarlar ve örgütün başarı düzeyi artış gösterir. Montano ve Peter'in yaptığı araştırmaya göre çaba-ödül dengesizliği ve devamsızlık arasında da ilişki bulunmuştur (Montano, Peter, 2021: 13-14). Leineweber ve diğerlerinin yaptığı bir araştırmaya göre çaba-ödül dengesizliği sadece fiziksel sağlık sorunları yaratmaz, işten ayrılma niyetini arttırarak devir hızını hızlandırır (Lineweber, Oettel, Eib, Peristera, Li, 2021: 7).

Çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adaletin üç alt boyutu olan dağıtım, prosedürel ve etkileşim adaleti algıları da tek tek analiz edilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile örgütsel adaletin üç alt boyutu arasında da negatif yönlü, anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri artış gösterdikçe örgütsel adaletin tüm alt boyutları azalış göstermektedir. Çaba-ödül dengesizliği düzeyi ile ilişki düzeyi en yüksek olan alt boyut dağıtım adaletidir. Ödüllendirme sistemleri ile örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmada bireylerin elde ettikleri kazanımlara ilişkin değerlendirmeleri, dağıtım adaleti algısını daha çok etkilemektedir sonucu da araştırma bulgularını destekler niteliktedir (Yürür, 2009: 251). Dağıtım adaleti direkt olarak örgütten alınan çıktıları ve kaynakların dağıtımı ile ilgilendiği için çaba-ödül dengesizliğindeki ödül kavramı ile dağıtım adaletinin daha çok ilişkili olduğu sonucuna varılabilir. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken ana hususlardan bir tanesi çaba-ödül dengesizliğinde bahsedilen ödüller ile dağıtım adaletinde dağıtımı yapılan kaynakların hepsinin maddi olmadığıdır. Çabalarının karşılığında uygun ödüller ile ödüllendirilen çalışanların çaba-ödül dengesizliği düşer ve örgütsel adalet algıları artar. Araştırma kapsamında elde edilen bir diğer bulgu ise çalışanların çaba-ödül dengesizliği düzeyleri ile en az ilişkili olan adalet türü etkileşim adaletidir. Yürür'ün (2009) araştırmasında elde edilen bulgulara göre çaba-ödül dengesizliği ile en az ilişkili olan adalet türü prosedürel adalettir. Bu açıdan Yürür'ün elde ettiği bulgular ile bu araştırmanın sonucu farklılık göstermektedir (Yürür, 2009: 251).

Araştırma, çaba-ödül dengesizliği ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi inceleyen ilk araştırma olduğundan dolayı ileride çaba-ödül dengesizliği konusu ile ilgili yapılacak çalışmalara yol gösterici nitelikte olması beklenmektedir. Benzer bir araştırmanın otomotiv sektöründe faaliyet gösteren farklı bir firmada ya da farklı sektörde faaliyet gösteren çalışanlarla yapılması farklı sonuçlar çıkarabilecektir. Elde edilen verilerin karşılaştırılmasının yapılması da faydalı olabilecektir. Konu ile ilgili yeni araştırmaların birebir görüşme gibi nitel araştırma tekniği kullanılarak katılımcılara dair derinlemesine bilgiler elde edilmesinin de farklı ve derinlemesine sonuçlar ortaya çıkarabileceği ve faydalı olabileceği düşünülmektedir. Firma özelinde örgütsel bağlılığın artırılması, personel devir hızını düşürülmesi ve verimin artırılması için her bir departman ve pozisyona özgü, tüm çalışanları kapsayacak şekilde bilimsel verilere dayalı performans sistemi kurulması önerilmektedir. Performans sisteminde değerlendirilecek olan hedefler, değerlendirme dönemi öncesinde çalışanlarla paylaşılarak çalışanlardan beklentiler ve hedefler net bir şekilde paylaşılmalıdır. Bu şekilde yapılacak bir çalışma, örgütsel adaletin iletişim boyutu olan etkileşim adaletinin de sağlanmasına yardımcı olacaktır. Çalışanların performansları değerlendirilirken objektif olunmalıdır. Aksi takdirde çalışanların performans değerlendirme sistemine olan inançlarının ve örgütsel adalet algılarının düşeceği göz önünde bulundurulmalıdır. Performans değerlendirme sistemi sonucunda çalışanlara verilecek olan ödüller çalışanların ihtiyaçları doğrultusunda belirlenip, ödüllerin miktarının da o ihtiyacı sağlayacak şekilde bir uygulamanın olmasının örgütsel adalet algısını yükselteceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ALGE, B., GREENBERG, J. (2006). An Identity-Based Model of Organizational Monitoring: Integrating Information Privacy and Organizational Justice. *Research in Personnel and Human Resources Management*, 25, 71-135.
- BABAMIRI, M., SIEGRIST, J. (2018). The Factorial Structure and Psychometric Properties of the Persian Effort-Reward Imbalance Questionnaire. *Journal of Safety and Health at Work*, 9, 334-338.
- BEKTAŞ, Ç. (2016). Liderlik Yaklaşımları ve Modern Liderden Beklentiler. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (7), 43-53.
- CROPANZANO, R., MONILA, A. (2015). Organizational Justice. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 17, 379-384.
- DEMİRAL, Y. (2004). Çalışma Yaşamında Psikososyal Etmenler. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 5(20), 22-26.
- ERMAN, U, E. (2007). *SPSS 15.0 Veri Analiz Yöntemleri*, 1.b., İstatistik Merkezi
- GREENBERG, J. (1986). Determinants of Perceived Fairness of Performance Evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 71(2), 340-342.
- GREENBERG, J. (1987). A Taxonomy of Organizational Justice Theories. *Academy of Management Review*, 12(1), 9-22.
- GREENBERG, J. (1987). Why Procedural Justice in Organizations?. *Social Justice Research*, 1(2), 127-142.
- GREENBERG J. (1990). Organizational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow. *Journal of Management*, 16(2), 399-432.
- GREENBERG, J., BROCKNER, J., ACKERMAN, G., GENFAND, M. J., FRANCESCO, A.M., CHEN, Z.X., LEUNG, K., BIERBRAUER, G., GOMEZ, C., KIRKMAN, B.L. (2001). Culture and Procedural Justice: The Influence of Power Distance on Reactions to Voice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 300-315.
- GREENBERG, J. (2004). Managing Workplace Stress by Promoting Organizational Justice. *Organizational Dynamics*, 33(4), 352-365.
- GREENBERG, J. (2009). Everybody Talks About Organizational Justice, But Nobody Does Anything About It. *Industrial and Organizational Psychology*, 2, 181-195.
- GREENBERG, J., ELOVAINIO, M., KIVIMAKI, M., LINNA, A., BROCKNER, J., BOS, K.V.D., PENTTI, J., VIRTANEN, M., VAHTERA, J. (2010). Does Organisational Justice Protect From Sickness Absence Following A Major Life Event? A Finnish Public Sector Study. *Epidemiol Community Health*, 64, 470-472.
- İYİGÜN, N.Ö. (2012). Örgütsel Adalet: Kuramsal Bir Yaklaşım. *İstanbul Ticaret Üniversitesi sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 49-64.
- JAHAN, N. (2021). *Impacts of Psychosocial Stress on Physiology and Psychology Substantially Based on Effort-Reward Imbalance Model: A Comprehensive Review*, Bachelor Thesis). Dakka: Brac University Department of Pharmacy.

- KARA, Z. (2015). *Çalışanların Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Çalışma Motivasyonuna Olan Etkisi ve Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Osman-gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KESER, A., LI, J., SIEGRIST, J. (2019). Examining Effort–Reward Imbalance and Depressive Symptoms Among Turkish University Workers. *Workplace Health & Safety*, 131-136.
- KILIÇASLAN, S. (2010). *Örgütsel Adalet Algısı ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilere Kuramsal Bir Yaklaşım*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LEINWEBER, C., OETTEL, C.B., EIB, C., PERISTERA, P., LI, J. (2021). The Mediating Effect of Exhaustion in the Relationship between Effort-Reward Imbalance and Turnover Intentions: A 4-year Longitudinal Study from Sweden. *Journal of Occupational Health*, 7.
- LI, J. (2016). Working Conditions and Health in China: Evidence on the ERI Model. SIEGRIST, J., WAHRENDORF, M. (Der.), *Work Stress and Health in a Globalized Economy* (219-234). Switzerland, Springer Publishing.
- LI, J. LOERBROKS, A., SIEGRIST J. (2017). Effort-Reward Imbalance at Work, Parental Support, and Suicidal Ideation in Adolescents: A Cross Sectional Study from Chinese Dual-earner Families. *Journal of Safety and Health at Work*, 8, 77-83.
- MONTANO, D., PETER, R. (2021). The Causal Structure of the Effort-Reward Imbalance Model and Absenteeism in a Cohort Study of German Employees. *Journal of Occupational Health Science*, 5, 13-14.
- POLAT, S. (2007). Ortaöğretim öğretmenlerinin örgütsel adalet algıları, örgütsel güven düzeyleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- POLAT, S. CELEP, C. (2008). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 54, 307-331.
- ROSEMBERG, M-A., LI, Y. (2018), Effort-Reward Imbalance and Work Productivity Among Hotel Housekeeping Employees. *Journal of Workplace & Safety*, 66(11), 516-521.
- SIEGRIST, J. (1996). Adverse Health Effects of High-Effort/Low-Reward Conditions. *Journal of Occupational Health Psychology*, 1, 27-41.
- SIEGRIST, J., STARKE, D., TARANI, C., GODIN, I., MARMOT, M., NIEDHAMMER, I., PETER, R. (2004). The Measurement of Effort–Reward Imbalance at Work: European Comparisons. *Journal of Social Science and Medicine*, 58(8), 1483-1499.
- SIEGRIST, J. (2008). Effort–Reward Imbalance and Health in a Globalized Economy. *Scandinavian Journal of Work, Environment & Health*, 6, 163-168.
- SIEGRIST, J. (2010). Effort-Reward Imbalance at Work and Cardiovascular Diseases. *International Journal of Occupational Medicine and Environmental Health*, 279-285.
- SIEGRIST, J. (2016). *Work Stress and Health in a Globalized Economy: The Model of Effort-Reward Imbalance*. Switzerland: Springer International Publishing.
- SIEGRIST, J., LI, J., MONTANO, D. (2017). Psychometric Properties of the Effort-Reward Imbalance Questionnaire. *Journal of Occupational Medicine*, 67(4), 314-315.
- VEGCHEL, N. V., JONGE, J.D., BOSMA, H., SCHAUFELI, W. (2005). Reviewing the Effort–Reward Imbalance Model: Drawing up the Balance of 45 Empirical Studies. *Journal of Social Science and Medicine*, 60, 1117-1131.
- TSUTSUMI, A. (2016). Work Stress and Health: In Case of Japan. SIEGRIST, J., WAHRENDORF, M. (Der.), *Work Stress and Health in a Globalized Economy* (219-234). Switzerland, Springer Publishing.
- YÜRÜR, S. (2009). Ödüllendirme Sistemi Yapı ve Süreçleriyle İle Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkilerin Analizine Yönelik Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(11), 235-260.
- YILDIZ, S. (2017). Sosyal Bilimlerde Örneklem Sorunu: Nicel ve Nitel Paradigmalarından Örneklem Kuramına Bütüncül Bir Bakış. *Kesit Akademi Dergisi*, 3(11), 427.
- YÜRÜR, S., GÜMÜŞ, M., HAMARAT, B. (2011). Çalışan-Müşteri İlişkilerinde Algılanan Adalet/Adaletsizliğin Duygusal Emek Davranışlarına Etkisi. *Journal of Yasar University*, 23(6), 3826-3839.
- YÜRÜR, S. (2014). Örgütsel Adalet ve Ekstra Rol Davranışları İlişkisi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24.
- YÜRÜR, S. (2018). Örgütsel Adalet. KESER, A. & YILMAZ, G. & YÜRÜR, S. (Der.), *Çalışma Yaşamında Davranış Güncel Yaklaşımlar* (243-274). 4. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 2, Page: 117-150

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCALOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 2

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Feruh Ayoğlu	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Mustafa Kocaoğlu	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Celal Kızıldere	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Mürşit Işık	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Sefa Usta	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Eren Rizvanoglu	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Bengül Güngörmez	AKOSMAN BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Serpil Aytaç	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selver Yıldız Bağdoğan	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

MERKEZ BANKASI REZERVLERİ İLE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CENTRAL BANK RESERVES AND REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATES: THE TURKISH CASE

Doç. Dr. Önder BÜBERKÖKÜ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-7140-557X

Dr. Öğr. Üyesi Ayhan CESUR

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ORCID: 0000-0003-4305-3930

Arş. Gör. Kaan YİĞENOĞLU

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

ORCID: 0000-0002-1961-6601

ÖZET

Son dönemlerde Türkiye ekonomisinde merkez bankası rezervlerinin düzeyi ve Türk lirasında gözlemlenen sert fiyat hareketleri konusunda önemli tartışmalar yaşanmaktadır. Bu çalışmada Ocak 1994 ile Şubat 2021 dönemi dikkate alınarak merkez bankası rezervleri ile reel efektif döviz kurları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Uzun dönemli ilişki analizinde Johansen (1988,1991) koentegrasyon testi ile Gregory ve Hansen (1996) yapısal kırılmalı koentegrasyon testlerinden, nedensellik analizinde ise Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinden yararlanılmıştır. Uzun dönem parametrelerinin tahmininde ise DOLS, FMOLS ve CCR tahminicileri kullanılmıştır. Koentegrasyon testlerine dayalı analizler değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna işaret etmektedir. Uzun dönem parametreleri de pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. Nedensellik testi sonuçları da orta ve uzun vadede merkez bankası rezervlerinden reel efektif döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu bulgular Türk lirasının reel değerinin korunmasında merkez bankası rezervlerinin önemli işlevlerinin bulunduğu anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Merkez bankası rezervleri, Reel efektif döviz kuru, Nedensellik, Uzun dönemli ilişki

ABSTRACT

The central bank reserves in the Turkish economy and sharp price movements observed in the Turkish lira are currently under discussion. In this study, the causal and long-term relationships between central bank reserves and real effective exchange rates are analysed for January 1994 to February 2021. In the long-term analysis, the Johansen (1988,1991) cointegration test and Gregory and Hansen (1996) structural break cointegration test are used, whereas in the causality analysis, the Toda and Yamamoto (1995) causality test and Breitung and Candelon (2006) frequency domain causality test are applied. DOLS, FMOLS and CCR estimators are used to estimate the long-term parameters. The cointegration test results indicate a long-term relationship between the variables and that the long-term parameters are also positive and statistically significant. The causality test results also show a unidirectional causal relationship from central bank reserves to real effective exchange rates in the medium and long term. These findings mean that central bank reserves play an important role in protecting and maintaining the real value of the Turkish lira.

Key Words: Central bank reserves, Real effective exchange rates, Causality analysis, Long-term relationship

GİRİŞ

Türkiye gibi gelişen piyasa ekonomileri henüz sermaye birikimlerini tamamlayamamış ekonomilerdir. Bu nedenle bu tür ülke ekonomilerinin beklenen istikrarlı ekonomik büyüme oranlarına ulaşabilmelerinde yurt dışı fonların önemli bir etkisinin olduğu ifade edilebilir. Fakat, yurt dışı fonlara olan bu duyarlılık döviz kurlarındaki beklenmedik sert fiyat hareketlerinin önemli negatif iktisadi ve finansal sonuçlar doğurmasına yol açabilmektedir. Bu durum özellikle de yapısal cari açık sorunu yaşayan, dış borç yükümlülüğü fazla olan ve kur riski yönetiminin henüz beklenen seviyede olmadığı ülke ekonomileri için geçerli olmaktadır. Bu nedenle bu tür ülke ekonomilerinde yaşanan kur şokları özellikle de enflasyon hedeflemesine dayalı bir para politikası uygulayan merkez bankalarını faiz oranlarında yüksek düzeyli artışlar yapmaya zorlayabilmektedir. Bu durum da ilgili ülke ekonomilerinde kur şokuna ilaveten faiz şokunun da yaşanmasına yol açabilmektedir.

Bu tür süreçlerin yönetilebilmesinde merkez bankası rezervlerinin önemli bir rolünün olduğu ifade edilebilir. Çünkü rezervler özellikle de gelişen piyasa ekonomilerinin volatilitesi yüksek sermaye akımlarının yol açabileceği iktisadi ve finansal krizlerle baş edebilme kapasitesini belirleyen temel bileşenlerden biridir (Fisher, 2001). Merkez bankası rezervlerinin bu rolü özellikle de merkez bankasının görevinin yerel para biriminin değerini korumak ve fiyat istikrarını sağlamak olduğu ama sermaye açığı ve dolarizasyon sorunu bulunan ülke ekonomiler için daha da önemli bir konu haline gelmektedir (Dakhlallah, 2019:1; Ljubaj, 2020:1).

Fakat, merkez bankası rezervlerinin önemi bu unsurlarla sınırlı kalmamaktadır. Çünkü, rezervlerin düzeyi ekonomilerin yurt içi ve yurt dışı şoklar karşısındaki kırılma kapasitesini azaltabilmekte, artan yatırımcı güvenine bağlı olarak yurt dışı kaynaklara erişimi kolaylaştırabilmekte, döviz kuru volatilitelerini azaltabilmekte, para politikasının operasyonel çerçevesinin etkinliğini artırabilmekte, özel sektör ile kamunun döviz talebini karşılayarak kur şoklarının şiddetini azaltabilmekte, merkez bankasının araç bağımsızlığını destekleyebilmekte, ani duruş (sudden stop) riskine ve küresel finansal sistemdeki dengesizliklere karşı önemli bir sigorta işlevi görebilmektedir (Ahmed ve Pentecost, 2009:3-4; Ljubaj, 2020:1-2; Magnus, 2007; Islam, 2009; Akpan, 2016:27; Allen ve Hong, 2011; Olayungbo ve Akinboba, 2011:153; Calvo ve Reinhart, 2000; Mulder vd., 2002; Hviding vd., 2004). Ayrıca döviz piyasalarında yüksek volatilitenin söz konusu olduğu veya döviz fiyatlarının iktisadi ve finansal temellerden kopuk olarak gerçekleştiği dönemlerde rezervler merkez bankaları için döviz piyasalarının istikrarının

sağlanmasına dönük olarak kullanılan temel müdahale araçlarından biri haline gelebilmektedir (Sarno ve Taylor, 2001; Roger, 1993: 11-12).

Rezervlerin bu önemine rağmen aslında 1970'li yılların başında bir sabit döviz kuru rejimi olan Bretton Woods sisteminin çökmesinin ve gelişmiş ülke ekonomilerinin tam esnek döviz kuru rejimine geçmelerinin ülke ekonomilerinin yabancı varlıklara dayalı rezerv ihtiyacını azaltması bekleniyordu (Ahmad ve Pentecost, 2009:2; Abdullateef ve Waheed, 2010:184). Fakat sonraki dönemlerde hem nominal hem de reel döviz kurlarının volatilitesinde gözlemlenen yüksek oranlı artışlar ve bu artışların başta yatırım harcamaları, büyüme oranları ve sosyal refah düzeyi üzerindeki negatif etkileri ilgili ülke ekonomileri için rezerv biriktirmenin önemini artırmıştır (Ajibola vd., 2015:111). Bu tür bir politikanın yaygınlaşmasında ise başta 1997-98 Asya krizi olmak üzere 1990-2002 döneminde gelişen ülke ekonomilerinde yaşanan küresel finansal krizlerin ve bu finansal kriz dönemlerinde rezervlerin oynadığı rolün önemli bir etkisinin olduğu ifade edilebilir (Abdullateef ve Waheed, 2010: 183; Akpan, 2016:27). Çünkü bu gelişmelerden sonra özellikle gelişen piyasa ekonomilerinde hızlı bir rezerv artışı yaşanmıştır (Choi ve Baek, 2007: 3). Bu hızlı rezerv artışının ulaştığı boyut ile ilgili olarak bir fikir vermesi amacıyla 2021 yılının Şubat ayı itibariyle bazı gelişen ülke ekonomilerindeki rezerv düzeyine ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur. Veriler incelendiğinde Çin ekonomisinin yaklaşık 3 trilyon 336 milyar doların üzerinde bir rezerve sahip olduğu, ardından yaklaşık 586, 3 milyar dolarlık rezerv ile Rusya'nın geldiği, onu ise yaklaşık 584,5 milyar dolar düzeyindeki rezerv ile Hindistan ekonomisinin izlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Bazı Gelişen Piyasa Ekonomilerinin Resmi Rezerv Varlıkları (2021, Şubat)

Ülkeler	Rezervler (Milyon ABD doları)		
	Döviz rezervleri	Altın rezervleri	Toplam rezervler
Çin (Anakarası, Hong Kong hariç)	3,204,994.00	109,178.00	3,336,018.00
Rusya	442,668.20	130,303.90	586,266.50
Hindistan	542,614.98	35,421.02	584,554.23
Tayland	241,916.35	8,576.59	253,916.02
Meksika	184,875.74	6,718.24	200,218.68
Çekya	147,295.49	537.36	165,735.97
Polonya	148,619.11	12,976.57	163,448.73
Türkiye	53,014.00	40,719.00	95,309.00
G.Afrika	43,559.00	7,098.00	53,788.00
Macaristan	37,823.70	1,785.06	40,219.90

Burada belirtilen toplam rezervler IMF'nin tanımına göre resmi rezerv varlıkları (Official reserve assets) ifade etmektedir. Bazı ülkeler için döviz ve altın rezervlerinin toplamının toplam rezervlere eşit olmaması bazı diğer rezerv varlık sayılan kalemlerin de bulunmasından kaynaklanmaktadır. Kaynak: <https://data.imf.org/?sk=2DFB3380-3603-4D2C-90BE-A04D8BBCE237&sl=1452811319782>.

Küresel bazda belirgin şekilde artan rezerv düzeyi bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Örneğin merkez bankalarının bu düzeyde yabancı varlık bulundurmalarının önemli bir maliyetinin söz konusu olduğu hem literatürde hem de uygulamada daha yoğun bir şekilde ifade edilmeye başlanmıştır. Nitekim literatürde özellikle de gelişen ülke ekonomileri için yüksek düzeyde rezerv bulundurmanın maliyetinin GSYİH'nin %1 ile %3 arasında değiştiğini ifade eden çalışmalar bulunmaktadır (Örneğin bakınız: Rodrik, 2006; Gallaher ve Shrestha, 2012). Fakat, daha önceki aşamalarda rezervlerin ülke ekonomileri için ne kadar önemli olduklarına dair ifade edilen hususlar dikkate alındığında,

literatürde genel olarak ülke ekonomileri için rezerv bulundurmanın net etkisinin pozitif olduğunun ifade edildiği görülmektedir (Örneğin bakınız: Afzal, 2010: 215; Cheng, 2015:147-148).

Çalışmanın bu aşamasına kadar daha çok rezervlerin ülke ekonomileri ve döviz piyasalarının istikrarı açısından ne kadar önemli bir parametre olduğu üzerinde durulmuştu. Fakat literatürde döviz kurlarındaki değişimlerin rezerv düzeyi üzerinde etkili olabileceğini ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu mekanizma şu şekilde ifade edilebilir: Diğer unsurlar sabit kalmak şartıyla bir ülke ekonomisinin reel efektif döviz kurunun değer kaybetmesi bu ülke ekonomisine dış ticarete önemli bir rekabet avantajı sağlayabilmektedir. Bu rekabet avantajına bağlı olarak ilgili ülke ekonomisinin daha fazla ihracat yapması ülkeye dönük döviz arzının artması sonucunu doğurabilmektedir. Artan döviz arzının bir kısmının merkez bankalarınca piyasadan çekilmesi ise rezervler düzeyinin artması sonucunu doğurabilmektedir (Narayan ve Smyth, 2004:288; Lane ve Milesi-Ferretti, 2004:842).

Bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisi için TCMB'nin (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, TCMB) resmi rezerv varlıkları ile reel efektif döviz kurları arasındaki ilişkinin alternatif metodolojik yaklaşımlar kullanılarak incelenmesidir. Bu çalışmanın literatüre iki temel katkısının olduğu ifade edilebilir. Öncelikle literatürde Türkiye ekonomisi üzerine özellikle güncel olarak yapılan oldukça sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir (Örneğin bakınız: Çeştepe ve Güdenoğlu, 2020). Halbuki son dönemlerde Türkiye ekonomisinde merkez bankasının rezerv düzeyi ile döviz kurlarında yaşanan şoklar oldukça tartışılan konular haline gelmişlerdir. İkinci olarak bu çalışmada gerek uzun dönemli ilişki analizinde gerekse nedensellik analizinde birden çok yöntem kullanılarak farklı yaklaşımlara karşı (robust) dirençli sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmadaki tüm analizler hem tüketici fiyat endeksi (TÜFE) hem de yurt içi üretici fiyat endeksi (Yİ-ÜFE) dikkate alınarak hesaplanan iki farklı reel efektif döviz kuru endeksi için ayrı ayrı yapılmıştır.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde konu ile ilgili literatür taraması yer almakta, üçüncü bölümde TCMB rezervlerine ve reel efektif döviz kurlarına ilişkin temel veriler sunulmakta, dördüncü bölümde veri ve metodoloji bulunmakta, beşinci bölümde bulgular sunulmakta, son bölümde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu aşamasında öncelikle konu ile ilgili literatürde yer alan bazı çalışmalara yer verilmiş, ardından bu çalışmalardan oluşan literatür özeti Tablo 2'de sunulmuştur. Bu kapsamda, Hviding, Nowak ve Ricci (2004) içerisinde Türkiye'nin de yer aldığı 28 gelişen ülke ekonomisi için döviz rezervleri ile döviz kuru volatilitesi arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında yeterli düzeyde döviz rezervi taşımanın döviz kuru volatilitisini azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Lane ve Milesi-Ferretti (2004) 23 gelişmiş ülke ekonomisi ile içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 43 gelişmekte olan ülke ekonomisi için reel efektif döviz kurları ile net dış varlıklar arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenler arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu nedenle ülkelerin net dış varlıklarındaki artışların ilgili ülke para biriminin reel olarak değer kazanması sonucunu doğurduğunu belirtmişlerdir. Narayan ve Smyth (2006) Çin ekonomisi için resmi döviz rezervleri ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenler arasında uzun dönemde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aizenman ve Riera-Crichton (2008) panel veri analizine dayalı olarak bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri için uluslararası rezervlerle reel efektif döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında gelişmekte olan ülke ekonomilerinin reel efektif döviz kurlarının rezervlerdeki değişimlere gelişmiş

ülke ekonomilerine göre daha fazla duyarlı oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Afzal (2010) Tayland, Sri Lanka, Filipinler, Pakistan, Hindistan ve Bangladeş ekonomileri için döviz rezervleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Tayland, Sri Lanka ve Pakistan ekonomilerinde döviz rezervlerinden döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu, Hindistan'da değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu, Bangladeş'te ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Filipinler dışındaki hiçbir ülkede değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunmadığını belirtmiştir. Yu ve Lili (2011) Çin ekonomisi için döviz rezervleri ile Çin yuanı arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında döviz rezervlerinden Çin yuanına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ve uzun dönemde Çin yuanının değer kazanmasının döviz rezervlerini artırdığını ifade etmişlerdir. Güriş (2012) Türkiye ekonomisi için rezervlerle döviz kurları arasındaki nedensellik ilişkisini incelediği çalışmasında değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmakla birlikte; döviz kurları üzerinde rezervlerin önemli bir etkisinin bulunduğunu fakat döviz kurlarının rezervler üzerinde kısmi bir etkisinin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Dominguez, Fatum ve Vacek (2012) Çekya ekonomisi için döviz rezervleri ile nominal döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında düzensiz rezerv satışlarının döviz kurlarını etkilemediği, günlük bazda yapılan düzenli döviz satışlarının ise döviz kurları üzerinde istatistiki olarak anlamlı etkilerinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Gokhale ve Raju (2013) Hindistan ekonomisi için döviz rezervleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenler arasında ne kısa ne de uzun dönemde herhangi bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Emmauel (2013) Nijerya ekonomisi için merkez bankası rezervleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında değişkenler arasında pozitif ve istatistiki olarak anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bayat, Senturk ve Kayhan (2014) Türkiye ekonomisi için rezervlerle döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenler arasında doğrusal olmayan uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca analizlerde kullanılan doğrusal olmayan nedensellik testi sonuçlarına göre rezervlerden döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir. Ajibola vd. (2015) Nijerya ekonomisi için merkez bankası rezervleri ile Nijerya nairası arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenler arasında doğrusal olmayan uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu bu nedenle de döviz piyasalarının istikrarının sağlanabilmesinde rezervlerin önemli bir etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Tiwari ve Kyophilavong (2017) Hindistan ekonomisi için uluslar arası rezervler ile reel efektif döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini inceledikleri çalışmalarında uluslar arası rezervlerden reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Vieira ve Silva (2019) gelişmiş ve gelişmekte olan 57 ülke ekonomisi için uluslar arası rezervler ile reel efektif döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında uluslar arası rezervlerin artmasının uzun dönemde yerel para birimlerinin değer kazanmasını ve döviz kuru volatilitésinin azalmasını sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Marjanović ve Marković (2019) Sırbistan ekonomisi için döviz rezervleri ile hem nominal hem de reel döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, nominal döviz kurlarından döviz rezervlerine doğru uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu, reel döviz kurları ile döviz rezervleri arasında ise kısa dönemli bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Lee ve Yoon (2020) Japonya, Hong Kong, Çin Tayvan ve G. Kore ekonomileri için uluslararası rezervlerle nominal efektif döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında çoğu durumda değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını, fakat inceleme kapsamındaki tüm ülkeler için özellikle değişkenlerdeki dalgalanmaların yüksek olduğu dönemlerde nedensellik ilişkisinin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca Çin ve Hong Kong ekonomilerinin daha çok uluslararası ticaretteki rekabet avantajlarını korumak

için rezerv biriktirdiklerini; Japonya, Tayvan ve G.Kore ekonomilerinin ise daha çok iç ve dış şokların yol açabileceği istikrarsızlıkları önleyebilmek amacıyla rezerv biriktirdiklerini ifade etmişlerdir. Çeştepe ve Güdenoğlu (2020) Türkiye ekonomisi için döviz rezervleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu ve döviz rezervlerinin kurdaki düşüşlere daha fazla duyarlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Tatar (2021) Türkiye ekonomisi için altın rezervleri ile döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu ve döviz kurlarındaki artışların merkez bankasının altın rezervlerinin artması sonucunu doğurduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 2: Literatür Özeti

Yazarlar	Ülke	Değişkenler	Yöntem	Bulgu
Hviding vd. (2004)	28 gelişen ülke ekonomisi	Döviz rezervi, reel efektif döviz kuru ile bazı makro ekonomik kontrol değişkenler	Sistem GMM	Yeterli düzeyde döviz rezervi taşımak döviz kuru volatilitisini azaltmaktadır.
Lane ve Milesi-Ferretti (2004)	23 gelişmiş ülke ekonomisi ile 43 gelişmekte olan ülke ekonomisi	Net dış varlıklar, reel efektif döviz kuru ile bazı makroekonomik kontrol değişkenler	Panel veri analizi	Net dış varlıklarındaki artışlar para biriminin reel olarak değer kazanması sonucunu doğurmaktadır
Narayan ve Smyth (2006)	Çin ekonomisi	Reel döviz rezervleri, reel efektif döviz kuru ve reel faiz oranı farkı	ARDL	Değişkenler arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki bulunmaktadır
Aizenman ve Riera-Crichton (2008)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler	Uluslar arası rezervler, reel efektif döviz kuru, dış ticaret haddi	Panel veri analizi	Gelişmekte olan ülkelerin reel efektif döviz kurları rezervlerdeki değişimlere gelişmiş ülkelere göre daha fazla duyarlı
Afzal (2010)	Tayland, Sri Lanka, Filipinler, Pakistan, Hindistan ve Bangladeş ekonomileri	Döviz rezervleri ile nominal döviz kurları	Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi	Ülkeler arasında farklılık gösteren nedensellik ilişkileri söz konusudur
Yu ve Lili (2011)	Çin ekonomisi	Döviz rezervleri ve nominal döviz kuru ile kontrol değişkenler olarak GSYİH ve dış ticaret hacmi	Johansen (1988) koentegrasyon testi ile Granger (1969) nedensellik testi	Döviz rezervlerinden Çin yuanına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Güriş (2012)	Türkiye ekonomisi	Uluslar arası rezervler ile nominal döviz kuru	Eşikli hata düzeltme modeli ile eşikli Granger nedensellik testi	Değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır
Dominguez vd. (2012)	Çekya ekonomisi	Resmi rezerv varlıklar ile nominal döviz kuru	WLS yaklaşımı	Düzenli rezerv satışları döviz kurları üzerinde etkili olmaktadır
Gokhale ve Raju (2013)	Hindistan ekonomisi	Döviz rezervleri ile nominal döviz kuru	Johansen (1988) koentegrasyon testi ile VAR modeli	Değişkenler arasında ne kısa ne de uzun dönemde herhangi bir ilişki bulunmamaktadır
Emmanuel (2013)	Nijerya ekonomisi	Döviz rezervleri ile nominal döviz kuru	Basit regresyon modeli	Değişkenler arasında pozitif bir ilişki vardır.

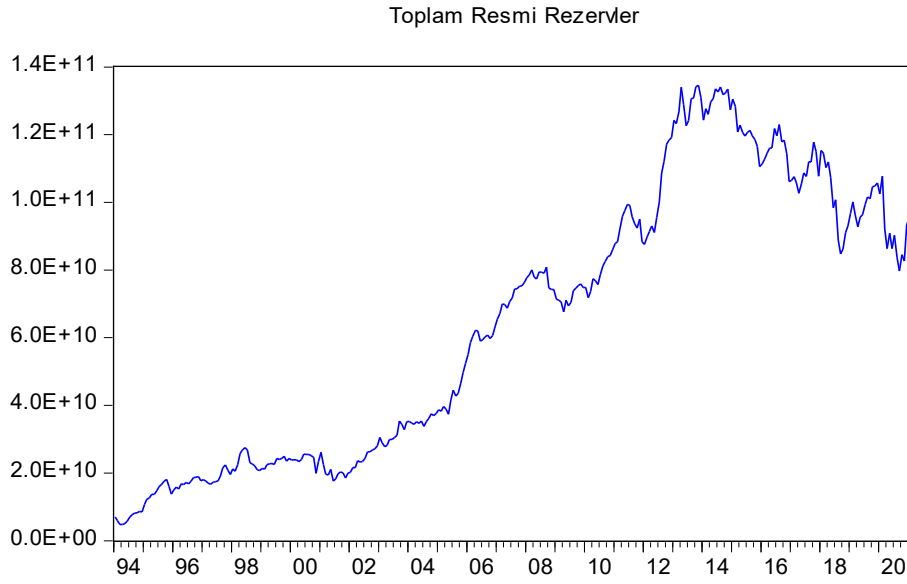
Tablo 2: Literatür Özeti (Devamı)

Yazarlar	Ülke	Değişkenler	Yöntem	Bulgu
Bayat vd., (2014)	Türkiye ekonomisi	Döviz rezervleri ile nominal ve reel döviz kurları	Doğrusal olmayan nedensellik testi	Rezervlerden döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Ajibola vd. (2015)	Nijerya ekonomisi	Dış varlıklar ile nominal döviz kuru	İki rejim değişimli eşikli VECM modeli	Değişkenler arasında doğrusal olmayan uzun dönemli bir ilişkinin bulunmaktadır.
Tiwari ve Kyophilavong (2017)	Hindistan ekonomisi	Uluslar arası rezervler, reel efektif döviz kuru, tüketici fiyat endeksi, hisse senedi endeksi ve sanayi üretim endeksi	Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi	Uluslar arası rezervlerden reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Vieira ve Silva (2019)	Gelişmiş ve gelişmekte olan 57 ülke ekonomisi	Uluslar arası rezervler, reel efektif döviz kuru, kişi başı GSYİH, TÜFE, finansal gelişmişlik, parasal bağımsızlık endeksi	Panel ARDL ile Dumitrescu-Hurlin (2012) panel nedensellik testi	Uluslar arası rezervlerin artmasının uzun dönemde yerel para birimlerinin değer kazanmasını
Marjanović ve Marković (2019)	Sırbistan ekonomisi	Döviz rezervleri ile nominal ve reel döviz kuru	Gregory ve Hansen (1996) koentegrasyon testi ile VECM ve Granger nedensellik testi	Döviz rezervlerinden nominal ve reel döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.
Lee ve Yoon (2020)	Japonya, Hong Kong, Çin, Tayvan ve G. Kore ekonomileri	Uluslar arası rezervler ile nominal efektif döviz kuru	Kantil Granger nedensellik testi	Çoğu durumda değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmamasıyla birlikte; yüksek kantil değerlerinde çeşitli nedensellik ilişkileri ortaya çıkmaktadır.
Çeştepe ve Güdenoğlu (2020)	Türkiye ekonomisi	Döviz rezervleri ile nominal döviz kuru	NARDL	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Döviz rezervleri kurdaki düşüslere daha fazla duyarlıdır.
Tatar (2021)	Türkiye ekonomisi	Altın rezervleri ile nominal döviz kuru	Fourier koentegrasyon testi	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır. Döviz kurlarındaki artışlar merkez bankasının altın rezervlerinin artması sonucunu doğurmaktadır.

TÜRKİYE CUMHURİYET MERKEZ BANKASI REZERVLERİ VE REEL EFEKTİF DÖVİZ KURLARI

Merkez bankasının toplam rezervlerinin incelenen dönem için genel seyri Şekil 1’de sunulmuştur. Şekil 1 incelendiğinde ana eğilim olarak merkez bankası rezervlerinin 1994 yılının Ocak ayından 2013 yılının Kasım ayına kadar bir artış trendi içerisinde olduğu, fakat 2013 yılının Kasım ayındaki yaklaşık 135 milyar dolarlık zirve noktasından sonra merkez bankası rezervlerinin azalmaya eğilimine girdiği ve 2021 yılı Şubat ayı itibariyle yaklaşık 95.3 milyar dolar seviyesine gerilediği gözlemlenmektedir.

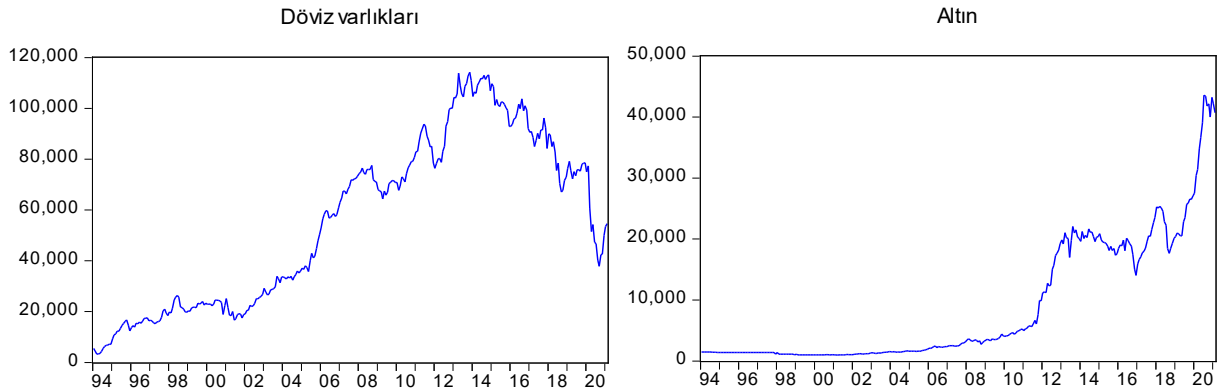
Şekil 1: TCMB’nin Resmi Rezervleri

Kaynak: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

Bilindiği gibi toplam resmi rezerv varlıklar altın ve döviz varlıklarından oluşmaktadır. Dolayısıyla toplam resmi rezervlerdeki değişimlerin daha iyi analiz edilebilmesi amacıyla incelenen dönem için bu iki kalemin genel seyri Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2: TCMB’nin Resmi Rezervlerinin Bileşenleri

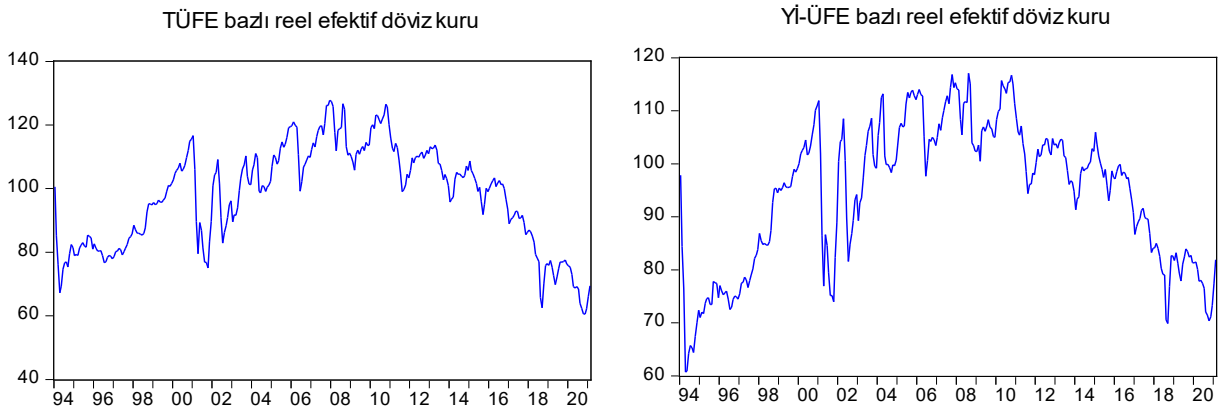
Kaynak: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

Şekil 2 incelendiğinde toplam resmi rezervlerin azalmasının temel nedeninin yaklaşık 2013 yılı sonu itibariyle azalmaya başlayan döviz varlıkları olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen altın rezervlerinde

özellikle 2011 yılının ikinci yarısından itibaren gözlemlenen belirgin artışın toplam resmi rezervleri destekleyen bir gelişme olduğu görülmektedir. Dolayısıyla toplam resmi rezervler içerisinde altının payının giderek arttığı fakat özellikle 2013 yılının sonlarından itibaren bu artışın döviz varlıklarındaki azalmayı tam olarak karşılayamaması nedeniyle toplam resmi rezervlerin 2013 yılının sonundan itibaren azalma eğilimine girdiği gözlemlenmektedir.

Reel efektif döviz kurlarına gelince, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kurlarının (2003=100) incelenen dönem için genel seyri Şekil 3'te sunulmuştur. Şekil 3 incelendiğinde TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ana eğiliminin 1994 yılının Ocak ayından 2010 yılının Kasım ayına kadar artış trendi içerisinde olduğu, fakat 2010 yılının Ekim ayında 126.53 seviyesine ulaştıktan sonra, azalış trendine girdiği görülmektedir.

Şekil 3: Yİ-ÜFE ve TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kurları

Kaynak: <https://evds2.tcmb.gov.tr/>

Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuruna bakıldığında da benzer bir eğilimin gözlemlendiği ifade edilebilir. Çünkü Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru da ana eğilim olarak 1994 yılının Ocak ayından 2010 yılının Ekim ayına kadar bir artış trendi içerisinde olmakla birlikte, bu tarihten sonra azalış eğilimine girmektedir.

Dolayısıyla her iki reel efektif döviz kuru dikkate alındığında da ana eğilim olarak 1994 yılının Ocak ayı ile 2010 yılının Ekim ayı arasındaki dönemde Türk lirasının Türkiye ekonomisinin dış ticaretinde önemli yere sahip olan ülke ekonomilerinin para birimleri karşısında değer kazandığı, fakat 2010 yılının Ekim ayından sonra bu trendin tersine döndüğü ve Türk lirasının ilgili ülkelerin para birimleri karşısında ana eğilim olarak değer kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla merkez bankası rezervleri ile birlikte değerlendirildiğinde birebir aynı tarihlere denk gelmekle birlikte genel bir ifadeyle merkez bankasının toplam resmi rezervlerinin ana eğilimi ile reel efektif döviz kurlarının ana eğilimleri arasında önemli benzerlikler olduğu ifade edilebilir.

VERİ VE METODOLOJİ

Veri

Bu çalışma 1994 yılının Ocak ayı ile 2021 yılının Şubat ayı arasındaki dönemi kapsamakta ve aylık verilerden oluşmaktadır. Çalışmanın başlangıç tarihi reel efektif döviz kurlarına ait verinin başlangıç tarihi esas alınarak belirlenmiştir. Çalışmada reel efektif döviz kuru olarak hem TÜFE bazlı hem de Yİ- ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksleri kullanılmıştır. Tüm veriler TCMB'ye ait elektronik veri

dağıtım sisteminden temin edilmiştir ([https://evds2.tcmb.gov.tr /index.php?/evds/serieMarket](https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket)). Çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin analizinde diğerlerinin yanı sıra Narayan ve Smyth (2004) ile Lee ve Yoon (2020) çalışmalarında olduğu gibi Denklem (1) ve (2)'de gösterilen modellerden yararlanılmıştır.

$$\ln P_t = \mu_0 + \beta_t \text{LNREZERV}_t + \zeta_t \quad (1)$$

$$\ln T_t = \omega_0 + \gamma_t \text{LNREZERV}_t + \psi_t \quad (2)$$

Burada $\ln P_t$, $\ln T_t$ ve LNREZERV_t sırasıyla Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin, TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru endeksinin ve resmi rezerv varlıklarının logaritmik değerlerini; μ_0 ve ω_0 sabit terimleri; β_t ve γ_t eğim parametrelerini; ζ_t ve ψ_t ise hata terimlerini ifade etmektedir.

Metodoloji

Uzun Dönemli İlişkinin Analizi

Çalışmada öncelikle değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı Johansen (1988, 1991) koenteğrasyon testi ile incelenmiştir. Johansen (1988,1991) koenteğrasyon testi özünde katsayılar matrisinin (Π) uzun dönemli ilişki konusunda taşıdığı bilgilerin incelenmesine dayanmaktadır. Johansen metodolojisinde bir vektör otoregresif (VAR) model Denklem (3)'teki gibi ifade edilmektedir:

$$X_t = \Pi_1 X_{t-1} + \Pi_2 X_{t-2} + \dots + \Pi_k X_{t-k} + \mu + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada X_t , $n * 1$ boyutlu değişkenler vektörünü; ε_t ise $n * 1$ boyutlu hata terimleri vektörünü göstermektedir.

Denklem (3) birinci farklar cinsinden Denklem (4)'teki gibi de ifade edilebilmektedir:

$$\Delta X_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_k \Delta X_{t-k} + \Pi X_{t-k} + \mu + \varepsilon_t \quad (4)$$

Burada,

$$\Gamma_i = -(I - \Pi_1 - \dots - \Pi_i) \text{ ve } \Pi = -(I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k) \quad (5)$$

olmaktadır.

Ayrıca, burada eğer Π matrisinin rankı (r) modeldeki değişken sayısından (m) az ($r < m$) ise bu durum değişkenler arasında koenteğrasyon ilişkisinin olabileceği anlamına gelmekte ve Π matrisi, $\Pi = \alpha\beta'$ şeklinde ifade edilmektedir. Burada α matrisi hata düzeltme katsayılarını gösterirken, β matrisi eşbütünleşik vektörleri göstermektedir. Eşbütünleşik vektörlerin sayısı ise Denklem (6) ve (7)'de gösterilen iz (trace) ve maksimum özdeğer (maximum eigenvalue) test istatistiklerine göre belirlenmektedir.

$$J_{trace} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (6)$$

$$J_{maximum} = -T \ln \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (7)$$

Burada T , örneklem sayısını; $\hat{\lambda}_i$ ise i . en büyük kanonik korelasyonu göstermektedir.

Johansen (1988,1991) koenteğrasyon testinin Ho hipotezi "Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur" şeklindedir. J_{trace} ve $J_{maximum}$ test istatistiklerinin kritik değerden büyük olduğu durumlarda Ho hipotezi reddedilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Fakat, Johansen (1988, 1991) koenteğrasyon testi yapısal kırılmaları / rejim değişimini dikkate almayan bir koenteğrasyon testidir. Diğerlerinin yanı sıra Romero-Avila'nın (2008) da ifade ettiği gibi varlığı durumunda yapısal kırılmaların dikkate alınmaması elde edilen sonuçların kırılmağını arttırmaktadır. Nitekim çalışma döneminin uzunluğu (1994-2021) ve bu dönem içerisinde yaşanan bazı gelişmeler (Örneğin 2001 Şubat krizi, 2007-2008 küresel finans krizi ve pandemi süreci gibi) değişkenler arasındaki ilişkide yapısal değişimlerin yaşanmasına yol açmış olabilir. Bu nedenle hem farklı

yaklaşımlara karşı dirençli (robust) sonuçlar elde edebilmek hem de modellerin karakteristik özelliklerini dikkate alarak elde edilen sonuçların güvenilirliğini artırabilmek amacıyla analizlerde yapısal kırılmaya izin veren Gregory ve Hansen (1996) (GH) koentegrasyon testine de yer verilmiştir.

Bilindiği gibi GH koentegrasyon testi farklı yapısal kırılma formlarını dikkate alabilen bir koentegrasyon testidir. Bu çalışmada asıl önemli unsuru rezerv düzeyinin reel efektif döviz kurları üzerindeki etkisinin incelenmesi oluşturduğundan GH koentegrasyon testi modeldeki sabit terim ve eğim parametresinin birlikte değişmesine izin veren (C / S) modeli dikkate alınarak uygulanmıştır. Bu model literatürde rejim değişimini dikkate alan model olarak da adlandırılmaktadır.

C / S modeli kapsamında Denklem (1) ve (2)'deki modeller sırasıyla Denklem (8) ve (9)'daki gibi ifade edilebilir:

$$\ln P_t = \mu_0 + \mu_1 D_{1,t+1} + \beta_{1t} LNREZERV_t + \beta_{2t} D_{2,t+1} LNREZERV_t + \zeta_{1t} \quad (8)$$

$$\ln t_t = \omega_0 + \omega_1 D_{1,t+1} + \gamma_{1t} LNREZERV_t + \gamma_{2t} D_{2,t+1} LNREZERV_t + \psi_{1t} \quad (9)$$

Burada, μ_0 ve ω_0 yapısal kırılmanın gerçekleşmesinden önceki sabit terimleri; μ_1 ve ω_1 yapısal kırılmanın sabit terimler üzerindeki etkilerini; β_{1t} ve γ_{1t} yapısal kırılmanın gerçekleşmesinden önceki eğim parametrelerini; β_{2t} ve γ_{2t} yapısal kırılmanın eğim parametreleri üzerindeki etkisini; ζ_{1t} ve ψ_{1t} hata terimlerini; $D_{1,t+1}$ ve $D_{2,t+1}$ ise sırasıyla sabit terim ve eğim parametresindeki yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkenleri ifade etmektedir.

GH koentegrasyon testinin H_0 hipotezi “Değişkenler arasında koentegre bir ilişki yoktur” şeklindedir. Bu H_0 hipotezi sınanırken, ADF , Z_t^* ve Z_α^* test istatistiklerinden yararlanılmaktadır. Fakat, analizlerde GH koentegrasyon testinin C/S modeli dikkate alınarak uygulanabilmesi için öncelikle Denklem (1) ve (2)'deki modellerde bir rejim değişiminin söz konusu olup olmadığının test edilmesi gerekmektedir. Çalışmada bu amaçla CUSUM ve CUSUM SQ testleri ile Bai ve Perron (1998,2003) testine ait UD_{max} ve WD_{max} test istatistiklerinden yararlanılmıştır. İlgili testlerin ve test istatistiklerinin H_0 hipotezleri “Modelde bir rejim değişimi yoktur” şeklindedir.

GH koentegrasyon testi için rejim değişiminin gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirlenmesinin yanı sıra gerçekleşen rejim değişim sayısının belirlenmesi de önemli bir konu olabilmektedir. Çünkü, GH koentegrasyon testi tek bir rejim değişimini dikkate alabilen bir testtir. Çalışmada Denklem (1) ve (2)'de gösterilen modeller için söz konusu olan rejim değişim sayısının belirlenmesinde Gómez-Loscos, Montañés ve Gadea (2011: 1078) ile Fang ve Miller'in (2009: 317) çalışmalarında olduğu gibi Seq F (sequential F) test istatistiğinden yararlanılmıştır. Seq F test istatistiğinin temel mantığı H_0 hipotezlerinin ardışık olarak sınamasına dayanmaktadır. Bu nedenle Seq F test istatistiği öncelikle hiçbir yapısal kırılma olmadığını ifadeden H_0 hipotezine karşı tek bir yapısal kırılma olduğunu ifadeden alternatif hipotezi sınamaktadır (Seq F(0 I 1)). Bu hipotez reddedilir ise ardından tek bir yapısal kırılma olduğunu ifade eden H_0 hipotezine karşı iki adet yapısal kırılma olduğunu ifade eden alternatif hipotezi sınamaktadır ((Seq F(1 I 2)). Bu durum belirlenen maksimum yapısal kırılma sayısına kadar benzer şekilde devam etmektedir.

Belirtilen aşamalardan sonra değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşıldığında uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesi gerekmektedir. Çalışmada farklı yaklaşımlara karşı dirençli (robust) sonuçlar elde edebilmek amacıyla, uzun dönem katsayılarının tahmininde Stock ve Watson (1993) tarafından tavsiye edilen DOLS (Dynamic ordinary least squares, DOLS) tahmincisi, Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS (Fully modified ordinary least squares,

FMOLS) tahmincisi ve Park (1992) tarafından geliştirilen CCR (Canonical Cointegrating Regression, CCR) tahmincisinden yararlanılmıştır.

Nedensellik İlişkinin Analizi

Çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin öncelikle Toda-Yamamoto (1996) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Çünkü, bu test değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığından bağımsız olarak uygulanabilen bir testtir. Ayrıca bu testte düzey değerlerinde durağan olan seriler ile birinci farkları alındığında durağan hale gelen seriler birlikte kullanılabilir.

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi diğer durumlar için de benzer olması nedeniyle sadece Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile rezervler arasındaki nedensellik ilişkisini ifade edecek şekilde Denklem (10) ve (11)'de gösterilmiştir:

$$\ln P_t = q + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{11,k} \ln P_{t-k} + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{12,k} LNREZERV_{t-k} + \varepsilon_t \quad (10)$$

$$LNREZERV_t = v + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{21,k} \ln P_{t-k} + \sum_{k=1}^{k+dm} \phi_{22,k} LNREZERV_{t-k} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Burada q , v , $\phi_{11,k}$, $\phi_{12,k}$, $\phi_{21,k}$ ve $\phi_{22,k}$ model parametrelerini; ε_t ve ε_t ilgili denklemlerin hata terimlerini; dm maksimum entegrasyon derecesini; k ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Denklem (10) ve (11) kapsamında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenirken, rezervlerden Yİ- ÜFE bazlı reel efektif döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunun ifade edilebilmesi için $H_0: \sum_{k=1}^k \phi_{12} = 0$ hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir. Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kurundan rezervlere doğru bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunun söylenebilmesi içinse $H_0: \sum_{k=1}^k \phi_{21} = 0$ hipotezinin reddedilmesi gerekmektedir.

Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinin belirtilen avantajlarına rağmen bu tür zaman alanı (time domain) nedensellik testlerinin bazı önemli dezavantajları da bulunmaktadır. Örneğin bu tür zaman alanı nedensellik testleri incelenen dönem içerisinde nedensellik ilişkisinin gücünün ve hatta yönünün farklı frekanslar arasında değişebileceğini dikkate almazlar (Lemmens, Croux ve Dekimpe, 2008: 414-415). Bu nedenle incelenen dönem için detaylı bir nedensellik ilişki analizi yapılmasına imkan tanımazlar (Wei ve Guo, 2016:89). Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testi ise nedensellik ilişkisinin yapısının zamanla değişmesine izin veren bir nedensellik testidir. Bu nedenle değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü, gücü ve boyutu konusunda Toda ve Yamamoto (1995) gibi standart nedensellik testlerine göre daha net ve doğru bilgiler sunabilmektedir (Joseph, Sisodia ve Tiwari, 2014:256) Bu nedenlerden dolayı bu çalışmada Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testine de yer verilmiş ve asıl olarak bu nedensellik testi sonuçları üzerinde durulmuştur.

Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinin genel yapısı şu şekilde ifade edilebilir (Breitung ve Candelon, 2006; Tastan, 2015; Kassouri ve Altınbaş, 2020; Croux ve Reusens, 2013; Aydın, 2018): Öncelikle Breitung ve Candelon (2006) nedensellik ilişkisinin analizi için Denklem (12)'deki vektör otoregresyon (VAR) modelinin kullanılmasını tavsiye etmektedir

$$X_t = \sum_{j=1}^p \theta_{11,j} X_{t-j} + \sum_{j=1}^p \theta_{12,j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (12)$$

Burada X_t ve Y_t aralarında nedensellik ilişkisinin inceleneyeceği değişkenleri; ε_{1t} hata terimlerini; p , gecikme uzunluğunu; $\theta_{11,j}$ ve $\theta_{12,j}$ ise gecikmeli polinomların katsayı değerlerini göstermektedir.

Bu kapsamda “ ω frekansta Y_t 'nin X_t 'in Granger nedeni olmadığını” ifadeden H_0 hipotezine Denklem (13)'te gösterilen kısıtlar girilmektedir ki bu durum Y_t 'nin ω frekansta X_t 'nin Granger nedeni olmadığını

test edilebilmesi için gerekli ve yeterli koşulu temsil etmektedir. Çünkü Denklem (13) Geweke (1982) tarafından ifade edilen H_0 hipotezine ($H_0: M_{y \rightarrow x}(\omega) = 0$) karşılık gelmektedir.

$$\begin{aligned}\sum_{j=1}^p \theta_{12,j} \cos(j\omega) &= 0 \\ \sum_{j=1}^p \theta_{12,j} \sin(j\omega) &= 0\end{aligned}\quad (13)$$

Bu kısıtlar Denklem (14)'te gösterildiği gibi hesaplanan artırımı R^2 ölçüm testi (incremental R^2 , incremental validity) ile test edilebilmektedir:

$$R_t^2 = R^2 - R_*^2 \quad (14)$$

Burada R^2 kısıtsız modelin determinasyon katsayısını; R_*^2 ise kısıtlı modelin determinasyon katsayısını göstermektedir.

Bu kapsamda Denklem (15)'in sağlanması durumunda “ ω frekansta Y_t 'nin X_t 'in Ganger nedeni olmadığını” ifadeden H_0 hipotezi reddedilmekte ve ω frekansta Y_t 'den X_t 'ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

$$R_t^2 > F_{(2T-2p, 1-\alpha)} \frac{2}{T-2p} (1 - R^2) \quad (15)$$

Burada F , F istatistiğini; 2 rakamı toplam kısıt sayısını; T , p . dereceden VAR modelinin tahmininde kullanılan toplam gözlem sayısını; α güven düzeyini ifade etmektedir.

Literatürde Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testi hem standart Granger nedensellik testi hem de standart Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi esas alınarak uygulanabilmektedir. Breitung ve Candelon (2006) orijinal makalelerinde değişkenlerin I (1) olması ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunması durumunda frekans alanı nedensellik testinin Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi esas alınarak uygulanmasının daha doğru bir yaklaşım olabileceğini ifade etmişlerdir. Çünkü standart Granger nedensellik testi temel yapısı gereği I(0) olan ve aralarında koentegre ilişki bulunmayan değişkenler için uygun bir nedensellik testidir. Daha önce de ifade edildiği gibi Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinde ise temel yapısı gereği düzey değerlerinde durağan olan seriler ile birinci farkları alındığında durağan hale gelen seriler birlikte kullanılabilir. Ayrıca bu nedensellik testi değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunup bulunmadığından bağımsız olarak uygulanabilmektedir.

Bu hususların yanı sıra Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine dayalı analizlerde ω , 0 ile π arasında değişen değerleri alabildiğinden ($\omega \in (0, \pi)$), literatürde genel olarak $\omega \in (0.1, 0.5)$ frekans aralığındaki nedensellik ilişkisine ait bulgular uzun vadeli nedensellik; $\omega \in (1, 1.5)$ frekans aralığındaki nedensellik ilişkisine ait bulgular orta vadeli nedensellik; $\omega \in (2, 2.5)$ frekans aralığındaki nedensellik ilişkisine ait bulgular kısa vadeli nedensellik ilişkisi olarak yorumlanmaktadır (Örneğin bakınız: Kassouri ve Altınbaş, 2020:16; Gorus ve Aydın, 2019:819). Bu çalışmada da değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin temel yapısının daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için analizlerde benzer bir yaklaşım sergilenmiştir.

Son olarak da Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinde kullanılan farklı frekans değerlerinin incelenen dönem içerisindeki hangi zaman dilimlerine (T) tekabül ettiği de belirlenebilmektedir. Bunun için Denklem (16)'daki eşitlikten yararlanılmaktadır (Örneğin bakınız: Pradhan vd., 2020: 5) :

$$T = \frac{2\pi}{\omega} \quad (16)$$

Burada π , Pi sayısını göstermektedir¹.

1 Örneğin aylık veri ile çalışılıyorsa $\omega = 0.7$ yaklaşık $T = 2 \cdot (3.14) / 0.7 = 9$ ay çıkmaktadır.

BULGULAR

Uzun Dönemli İlişki Analizine Ait Bulgular

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Bu amaçla ADF (Augmented- Dickey Fuller, ADF) ve PP (Phillips-Perron, PP) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Şekil 1 ve 2'de değişkenlerin belirgin bir trend içerdiği gözlemlendiğinden birim kök testleri trendli (C&T) model yapısı dikkate alınarak uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadıkları, fakat birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Bu bulgu çalışma kapsamındaki değişkenlerin birinci dereceden entegre, bir diğer ifadeyle I(1) oldukları anlamına gelmektedir.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

	LNP	LNREZERV	LNT
Düzye			
ADF	-1.4648[0.8396]	-1.2989[0.8862]	-0.4307[0.9861]
PP	-2.4683[0.3438]	-1.6887[0.7550]	-1.5282[0.8182]
Birinci fark			
ADF	-7.7225*[0.0000]	-5.4113*[0.0000]	-7.5799*[0.0000]
PP	-13.7379*[0.0000]	-15.9824*[0.0000]	-14.3685*[0.0000]

*, **, sırasıyla %5 e %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedirler. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. ADF birim kök testi için maksimum gecikme 12 olacak şekilde optimal gecikme uzunluğu AIC kriteri ile belirlenmiştir.

Değişkenlerin I(1) oldukları belirlendikten sonra Johansen (1988,1991) koentegrasyon testine geçilmiştir. Fakat, Johansen (1988,1991) koentegrasyon testi uygulanmadan önce optimal gecikme uzunluğu ile en uygun model yapısının belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada optimal gecikme uzunluğu AIC kriteri, en uygun model yapısı ise Pantula ilkesi dikkate alınarak belirlenmiştir. Bilindiği gibi Pantula ilkesinde pratik bir yaklaşım olarak Model 1 ve 5 sahip oldukları varsayımlar nedeniyle dikkate alınmaz, kalan modeller arasından en uygun model belirlenirken de iz istatistiğinin en küçük değere sahip olduğu ilk model en uygun model olarak belirlenir. Pantula ilkesine ait sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde en uygun modelin Model 2 olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4 : Pantula İlkesine Ait Sonuçlar

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Model 5
LNP / LNREZERV					
İz istatistiği	0	1	2	2	2
Maksimum özdeğer istatistiği	0	1	2	2	0
LNT / LNREZERV					
İz istatistiği	0	1	1	1	2
Maksimum özdeğer istatistiği	1	1	1	1	2

Model 2 dikkate alınarak uygulanan Johansen (1988,1991) koentegrasyon testine ait bulgular Tablo 5'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde hem Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile merkez bankası rezervleri hem de TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile merkez bankası rezervleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü her iki durumda da hem iz hem de maksimum özdeğer istatistiklerinin değişkenler arasında koentegre bir ilişki olmadığını ifade eden H_0 hipotezini % 5 anlamlılık düzeyinde reddettilerini görülmektedir

Tablo 5: Johansen (1988, 1991) Koentegrasyon Testi Sonuçları

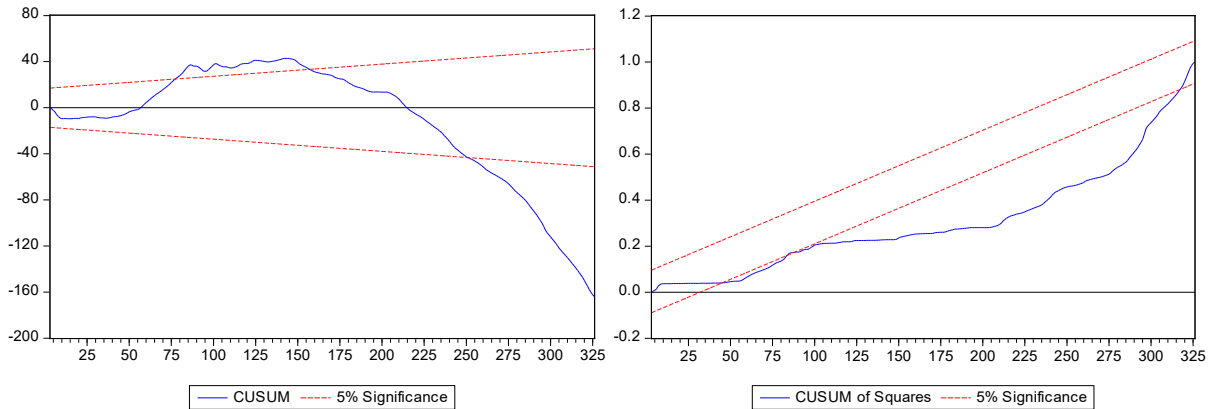
Modeller	İz test ist.	Kritik değer (% 5)	Mak. Özdeğer ist.	Kritik değer (% 5)
LNP / LNREZERV				
$H_0: r=0$	30.19068*	20.26184	24.60713*	15.89210
$H_0: r \leq 1$	5.583549	9.164546	5.583549	9.164546
LNT / LNREZERV				
$H_0: r=0$	26.95811*	20.26184	23.32414*	15.89210
$H_0: r \leq 1$	3.633963	9.164546	3.633963	9.164546

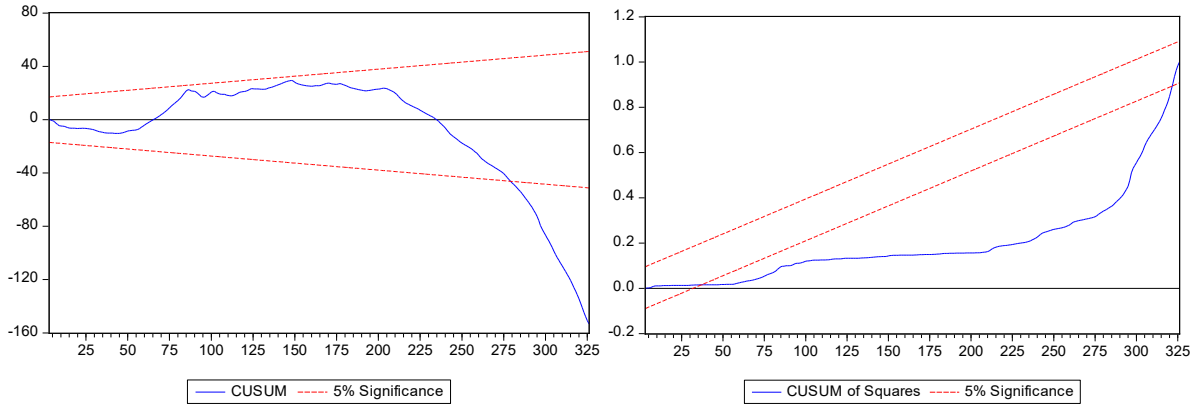
*** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Fakat daha önce belirtildiği ve literatürde de yaygın bir şekilde ifade edildiği gibi uygulanan ekonometrik yöntemin analizlerde kullanılan modellerin karakteristik özelliklerini dikkate almaması elde edilen sonuçların güvenilirliğini azaltabilmektedir. Bu nedenle öncelikle Denklem (1) ve (2)'deki modellerde CUSUM ve CUSUMSQ testleri uygulanarak modellerde bir rejim değişiminin (C / S formunda bir yapısal kırılmanın) olup olmadığı analiz edilmiştir. Bu kapsamda elde edilen bulgular Şekil 4'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde hem Denklem (1) hem de Denklem (2)'de %5 anlamlılık düzeyinde rejim değişiminin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Tablo 5'te sunulan Bai ve Perron (1998, 2003) testine ait sonuçlar incelendiğinde de (Tablo 6) UDmax ve WDmax test istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyinde ilgili modellerde rejim değişiminin söz konusu olduğu sonucuna işaret ettikleri görülmektedir.

Şekil 4: CUSUM Ve CUSUM SQ Testlerine Ait Sonuçlar

Model : LNP C LNREZERV

Model : LNT C LNREZERV

Gerçekleşen rejim değişim sayısının belirlenmesi amacıyla kullanılan Seq F test istatistiğine ait sonuçlar incelendiğinde de (Tablo 7) her iki modelde de birer adet rejim değişiminin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizinde bu özellikleri dikkate alabilen GH koentegrasyon testinin kullanılabilceği anlamına gelmektedir. Fakat öncesinde modeli oluşturan ilgili değişkenlerin yapısal kırılmalar altında da I (1) olup olmadıklarının belirlenmesi gerekmektedir.

Tablo 6 : Bai ve Perron (1998, 2003) Testine Ait Sonuçlar

Model	UDmax	WDmax
LNP / LNREZERV	114.1279*	183.8350*
LNT / LNREZERV	259.2179*	267.0122*

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Maksimum kırılma sayısı 5, triminaj 0.15 olarak belirlenmiştir. Hata terimlerinin dağılımının yapısal kırılmalar arasında değişimine izin verilmiştir. UDmax ve WD max test istatistiklerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik tablo değerleri sırasıyla %11.70 ve %12.81'dir.

Tablo 7: Rejim Değişim Sayısının Belirlenmesi

Hipotezler	F istatistiği	Ölçekli (scaled) F ist.	Kritik değerler (%5)
LNP / LNREZERV			
0 & 1*	54.12532	108.2506	11.47
1 & 2	2.956799	5.913599	12.95
2 & 3	4.028258	8.056516	14.03
3 & 4	0.829891	1.659783	14.85
4 & 5	1.110795	2.221591	15.29
LNT / LNREZERV			
0 & 1*	129.6090	259.2179	11.47
1 & 2	4.958138	9.916276	12.95
2 & 3	1.814229	3.628458	14.03
3 & 4	0.273230	0.546460	14.85
4 & 5	0.669331	1.338661	15.29

*, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Maksimum kırılma sayısı 5, triminaj 0.15 olarak belirlenmiştir. Hata terimlerinin dağılımının yapısal kırılmalar arasında değişimine izin verilmiştir.

Bu amaçla Lee ve Strazicich (2003, 2004) tarafından LM'ye (Langrange Multiplier, LM) dayalı olarak geliştirilen yapısal kırılmalı birim kök testinden yararlanılmıştır. Bu testin temel avantajı Zivot ve Andrews (1992) ile Perron(1989) gibi yapısal kırılmalı birim kök testlerinin serilerde birim kök olduğunu ifade eden Ho hipotezini sahte bir şekilde reddetme riskini (spurious rejection problem) belli ölçüde ortadan kaldıracıdır (Maslyuk ve Smyth, 2008:2594).

Lee ve Strazicich (2003,2004) yapısal kırılmalı birim kök testi uygulanırken hem düzeyde hem de eğimde yapısal kırılmaya izin veren model yapısı (Model C) kullanılmıştır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Şekil 1 ve 2 incelendiğinde değişkenlerin hem düzeyinde hem de eğiminde yapısal kırılmanın gerçekleşmiş olabileceğinin gözlemlenmesidir. İkincisi ise bu model yapısının örneğin sadece düzeyde veya eğimde yapısal kırılmayı dikkate model yapılarına göre göreceli olarak daha başarılı bir model yapısı olmasıdır (Sen, 2003; Tıraşoğlu, 2014:74).

Lee ve Strazicich (2003, 2004) yapısal kırılmalı birim kök testine ait sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde çalışma kapsamındaki tüm değişkenlerin düzey ve eğimlerinde meydana gelen yapısal kırılmanın dikkate alınması durumunda da I (1) oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 8: Lee ve Strazicich (2003, 2004) LM Birim Kök Testi Sonuçları

	LNP	LNT	LNREZERV
Düzye ve eğimde yapısal kırılma (Model C)			
LM test istatistiği	-2.8228	-2.5652	-2.8714
Kritik tablo değerleri %5 / %10	-3.9595 / -3.6794	-4.0943 / -3.8209	-3.9745/ -3.6946
Birinci Fark			
Düzye ve eğimde yapısal kırılma			
LM test istatistiği	-6.7717*	-6.7232*	-7.3092*
Kritik tablo değerleri %5 / %10	-3.9943 / -3.7152	-3.9943/ -3.7152	-3.9997 / -3.7209

*,** sırasıyla %5 ve%10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

GH koentegrasyon testine ait bulgular Tablo 9'da sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde Denklem (8)'deki ve (9)'daki modellerin dikkate alınması durumunda da değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, GH koentegrasyon testine ait her üç test istatistiği de (ADF, Zt ve Za) değişkenler arasında yapısal kırılmalar altında uzun dönemli bir ilişki olmadığını ifade eden Ho hipotezlerini %5 anlamlılık düzeyinde reddetmektedir. Johansen (1988,1991) koentegrasyon testi sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde Türkiye ekonomisinde merkez bankası rezervleri ile reel efektif döviz kurları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna dair güçlü kanıtların söz konusu olduğu ifade edilebilir.

Tablo 9: Gregory ve Hansen (1996) Koentegrasyon Testi Sonuçları

Model	Test istatistikleri	Kritik değer (% 5)	Kritik değer (%10)
LNP / LNREZERV			
ADF	-5.80*	-4.95	-4.68
Zt	-7.29*	-4.95	-4.68
Za	-58.27*	-57.17	-41.85
LNT / LNREZERV			
ADF	-5.89*	-4.95	-4.68
Zt	-7.05*	-4.95	-4.68
Za	-64.50*	-57.17	-41.85

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Triminaj 0.15 olarak belirlenmiştir.

Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşıldıktan sonra uzun dönem parametrelerinin tahminine geçilmiştir. Bu kapsamda DOLS, FMOLS ve CCR tahmincileri kullanılarak elde edilen uzun dönem katsayıları Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10 : Uzun Dönem Katsayılarının Tahmin Sonuçları

	Sabit terim	Uzun dönem katsayısı
DOLS		
LNP / LNREZERV	2.54952*[0.0000]	0.08072*[0.0002]
LNT / LNREZERV	2.92716*[0.0000]	0.06649*[0.0109]
FMOLS		
LNP / LNREZERV	2.54304*[0.0000]	0.08094*[0.0002]
LNT / LNREZERV	2.86701*[0.0000]	0.06878*[0.0080]
CCR		
LNP / LNREZERV	2.54483*[0.0000]	0.08087*[0.0002]
LNT / LNREZERV	2.87129*[0.0000]	0.06861*[0.0076]

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir.

Bulgular incelendiğinde uzun dönem katsayılarının teorik beklentilerle uyumlu bir şekilde pozitif ve istatistiki olarak anlamlı çıktıkları görülmektedir. Ayrıca her üç tahminciye dayalı olarak elde edilen uzun dönem katsayılarının da birbirine oldukça yakın değerler aldıkları görülmektedir. Bu kapsamda merkez bankası rezervlerindeki artışın uzun dönemde gerek Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile gerekse TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile ölçülen Türk lirasının reel değeri üzerinde önemli bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin merkez bankası rezervlerindeki %1'lik artışın Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kurunun yaklaşık %0.8; TÜFE bazlı reel efektif döviz kurunun ise yaklaşık %0.7 değer kazanmasını sağladığı görülmektedir. Bu bulgular uzun dönemde Türk lirasının reel değerinin korunmasında merkez bankası rezervlerinin önemli bir rolünün olduğu anlamına gelmektedir.

Nedensellik Analizine Ait Sonuçlar

Çalışmanın bu aşamasında değişkenler arasındaki zaman ve frekans alanı nedensellik testlerine ait bulgulara yer verilmiştir. Bu amaçla öncelikle bir zaman alanı nedensellik testi olan Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine ait bulgular incelenmiştir. Fakat bu test uygulanmadan önce serilerin entegrasyon derecelerinin ve kullanılacak dmax değerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla çalışmada bu aşamaya kadar uygulanan gerek ADF ve PP gerekse Lee ve Strazicich (2003, 2004) yapısal kırılmalı birim kök testlerine ait sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde inceleme kapsamındaki tüm değişkenlerin I(1) oldukları ve dmax değerinin de bir olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlar dikkate alınarak uygulanan Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine ait bulgular Tablo 11’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde merkez bankası rezervlerinden Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu merkez bankası rezervlerindeki bir değişimin ilgili reel efektif döviz kurunda da bir değişime yol açtığı fakat ilgili reel efektif döviz kurundaki bir değişimin merkez bankası rezervlerinde herhangi bir değişime yol açmadığı anlamına gelmektedir. Merkez bankası rezervleri ile TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasındaki nedensellik testi sonuçlarına bakıldığında ise değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 11 : Toda ve Yamamoto (1995) Nedensellik Testi Sonuçları

	Ki-Kare test istatistiği	Olasılık	Sonuç
Ho: LNREZERV \neq → LNP	10.17770*	0.0375	+
Ho: LNP \neq → LNREZERV	2.231986	0.6932	-
Ho: LNREZERV \neq → LNT	5.494759	0.2402	-
Ho : LNT \neq → LNREZERV	4.582425	0.3329	-

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. “+” işareti nedenselliğin bulunduğunu, “-” işareti ise nedenselliğin bulunmadığını ifade etmektedir. “ \neq →” simgesi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğunun tespitinde ise AIC kriterinden yararlanılmıştır.

Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile merkez bankası rezervleri dikkate alınarak uygulanan Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine ait bulgular Tablo 12’de sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde kısa dönemde merkez bankası rezervleri ile Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kısa vadede merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı ifade edilebilir. Orta ve uzun vade ise merkez bankası rezervlerinden Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru üzerinde ancak orta ve uzun vadede etkili olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 12 : Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

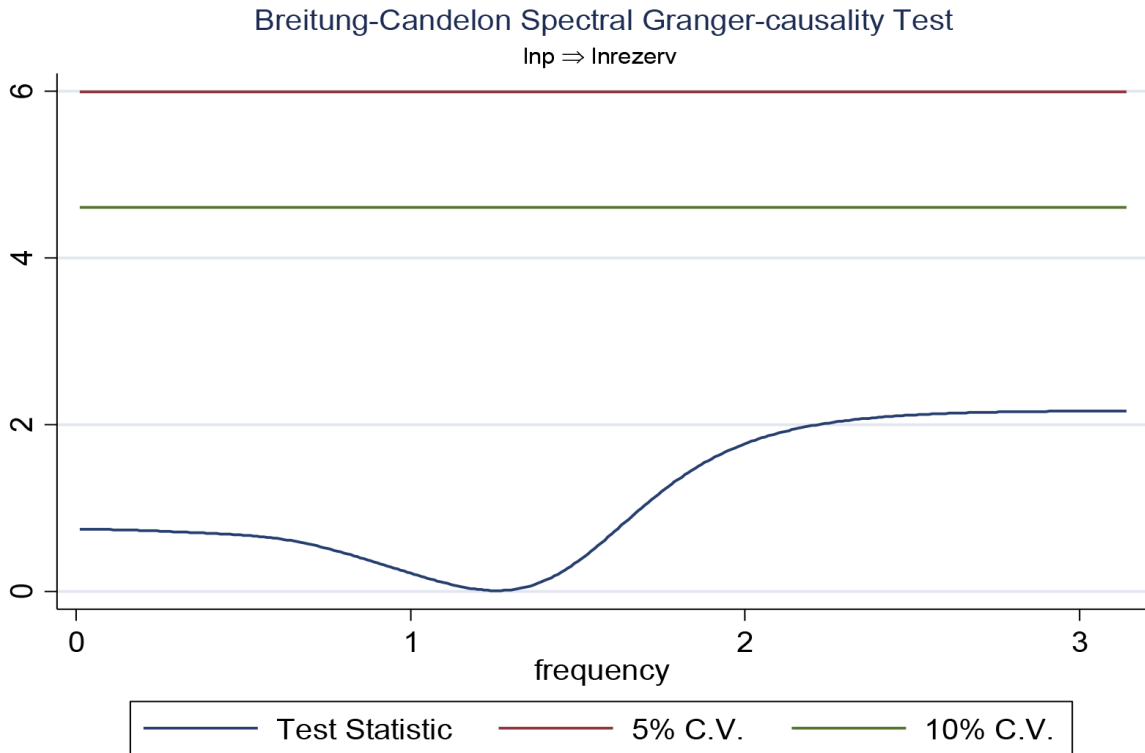
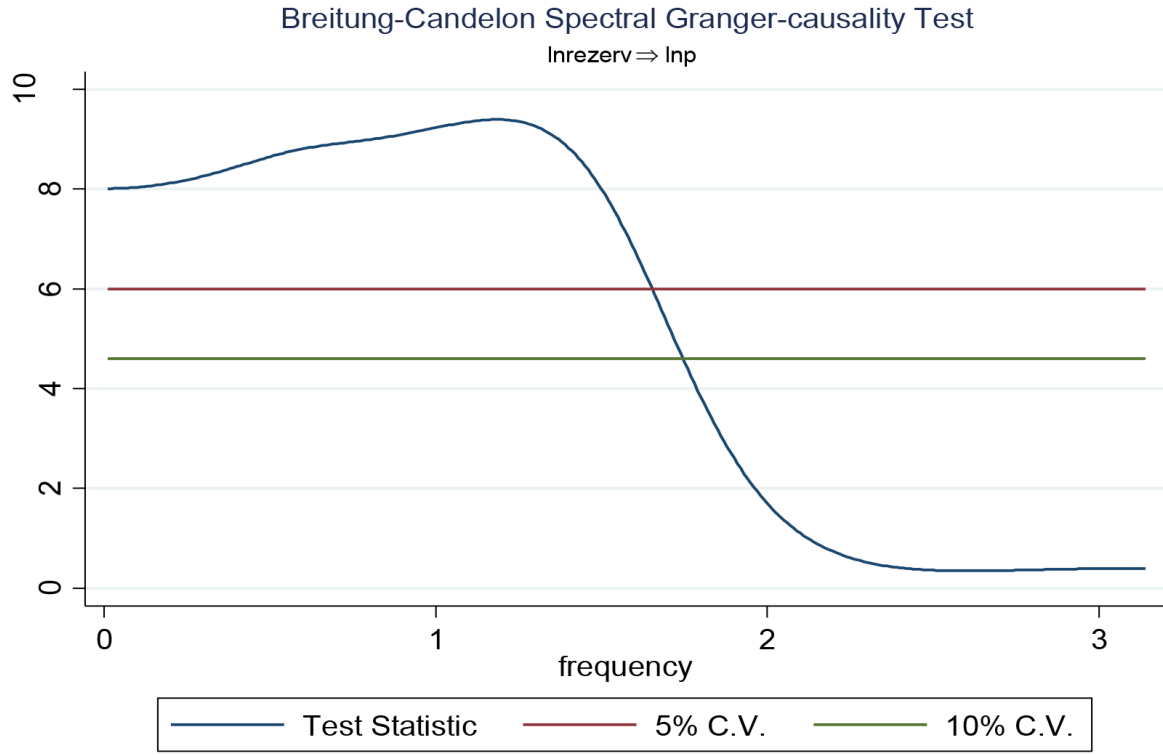
	LNREZERV \neq \rightarrow LNP	LNP \neq \rightarrow LNREZERV
Kısa vade		
$\omega = 2.5$	0.3588[0.8358]	2.1138[0.3475]
$\omega = 2$	1.6997[0.4275]	1.7695[0.4128]
Orta vade		
$\omega = 1.5$	7.9982*[0.0183]	0.3588[0.8358]
$\omega = 1$	9.2311*[0.0099]	0.2164[0.8974]
Uzun vade		
$\omega = 0.5$	8.6499*[0.0132]	0.6729[0.7143]
$\omega = 0.1$	8.0380*[0.0180]	0.7389[0.6911]

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. " \neq " simgesi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğunun tespitinde ise AIC kriterinden yararlanılmıştır.

Daha spesifik bulgular elde etmek için tüm frekans değerleri $\omega \in (0, \pi)$ dikkate alınarak elde edilen nedensellik ilişkisi sonuçları grafiksel olarak Şekil 5'te sunulmuştur. Bu kapsamda elde edilen bulgular incelendiğinde merkez bankası rezervlerindeki bir değişimin Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kuru üzerindeki istatistiki olarak anlamlı etkisinin $\omega = 1.74$ 'te başlayıp, sonrasında kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir. Bu bulgu merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin Türk lirasının değeri üzerindeki etkisinin orta vadede (yaklaşık 3.6 ayda) ortaya çıktığı ve bu dönemden başlayarak incelenen tüm dönem boyunca devam ettiği anlamına gelmektedir. Yİ-ÜFE bazlı reel efektif döviz kurundaki değişimlerin ise incelenen dönem boyunca merkez bankası rezervlerindeki değişimler üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru ile merkez bankası rezervleri dikkate alınarak uygulanan Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine ait bulgular Tablo 13'te sunulmuştur. Bulgular incelendiğinde kısa dönemde merkez bankası rezervleri ile TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kısa vadede merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı ifade edilebilir. Orta ve uzun vade ise merkez bankası rezervlerinden TÜFE bazlı reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru üzerinde ancak orta ve uzun vadede etkili olduğu anlamına gelmektedir. Bu bulgu da standart Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine dayalı bulgulardan farklıdır. Bu durumun Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testinin önemini ortaya koyduğu ifade edilebilir.

Şekil 5: LNP ile LNREZERV Arasındaki Nedensellik İlişisine Ait Sonuçlar

Tablo 13: Breitung ve Candelon (2006) Frekans Alanı Nedensellik Testi Sonuçları

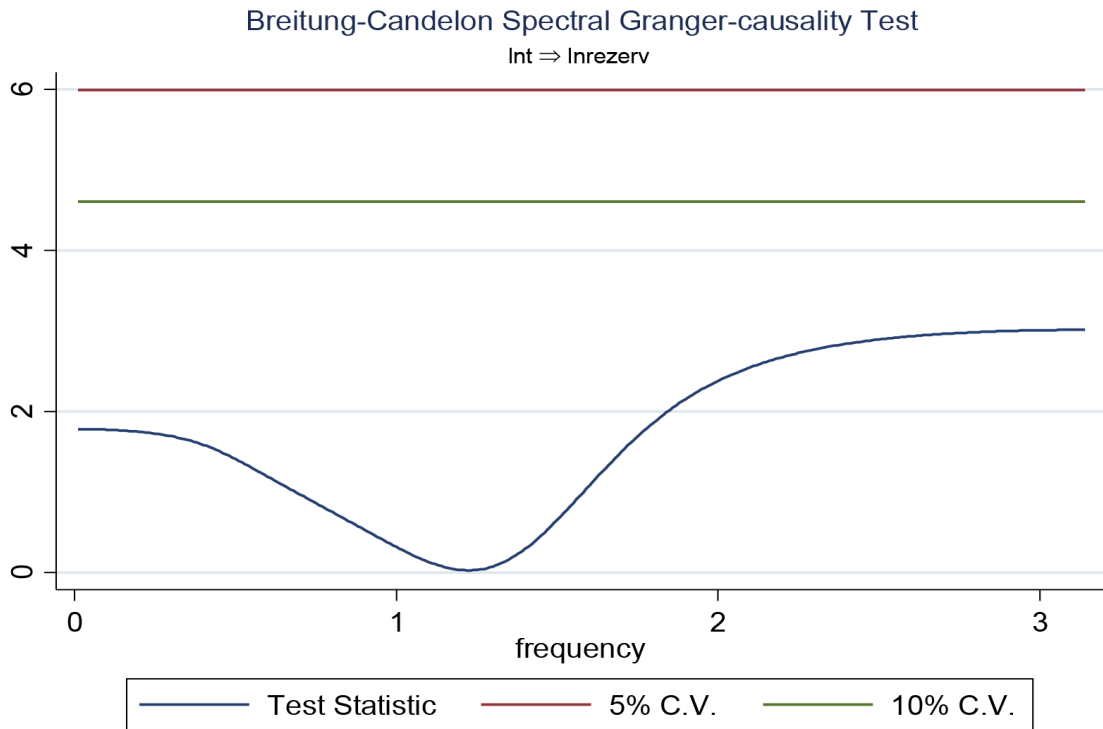
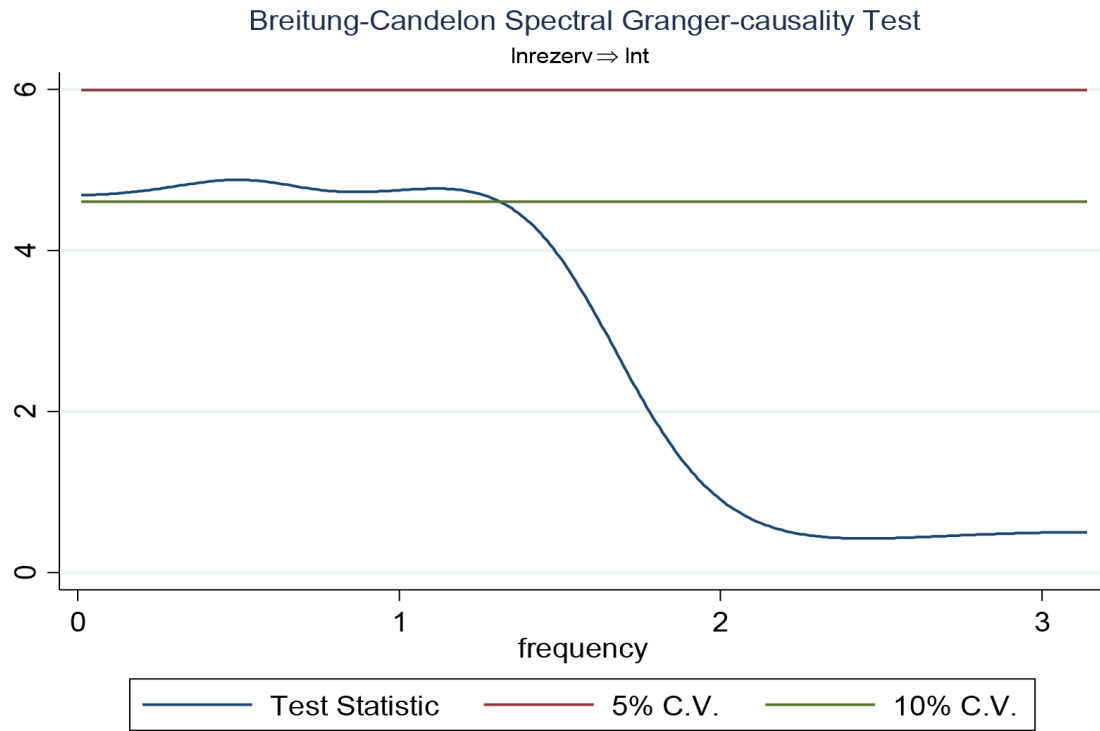
	LNREZERV \nrightarrow LNT	LNT \nrightarrow LNREZERV
Kısa dönem		
$\omega = 2.5$	0.4226[0.8095]	2.8931[0.2354]
$\omega = 2$	0.9053[0.6359]	2.3774[0.3046]
Orta vade		
$\omega = 1.5$	3.9147[0.1412]	0.6499[0.7226]
$\omega = 1$	4.7484**[0.0931]	0.3127[0.8553]
Uzun dönem		
$\omega = 0.5$	4.8779**[0.0873]	1.4071[0.4948]
$\omega = 0.1$	4.7019**[0.0953]	1.7717[0.4124]

*,** sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler olasılık değerleridir. " \nrightarrow " simgesi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisinin olmadığını ifade etmektedir. Maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmiş, optimal gecikme uzunluğunun tespitinde ise AIC kriterinden yararlanılmıştır.

Daha spesifik bulgulara ulaşabilmek amacıyla tüm frekans değerleri $\omega \in (0, \pi)$ dikkate alınarak elde edilen nedensellik ilişkilerine ait sonuçlar grafiksel olarak Şekil 6'da sunulmuştur. Sonuçlar incelendiğinde merkez bankası rezervlerindeki bir değişimin TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru üzerindeki istatistiki olarak anlamlı etkisinin $\omega = 1.31$ 'de başlayıp, sonrasında kesintisiz olarak devam ettiği görülmektedir. Bu bulgu merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin Türk lirasının değeri üzerindeki etkisinin orta vadede (yaklaşık 4.8 ayda) ortaya çıktığı ve bu dönemden başlayarak incelenen tüm dönem boyunca devam ettiği anlamına gelmektedir. TÜFE bazlı reel efektif döviz kurundaki değişimlerin ise incelenen dönem boyunca merkez bankası rezervlerindeki değişimler üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla nedensellik testlerine ilişki olarak bu aşamaya kadar elde edilen bulgular birlikte değerlendirildiğinde merkez bankası rezervlerindeki değişimlerin hem Yİ-ÜFE hem de TÜFE bazlı reel efektif döviz kurları üzerinde önemli bir etkisinin olduğu fakat ilgili reel efektif döviz kurlarındaki değişimlerin merkez bankası rezervleri üzerinde ne kısa ne orta ne de uzun vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı ifade edilebilir. Ayrıca bu tür bir bulgunun da bu çalışma kapsamında uzun dönemli ilişki analizinde kullanılan modellerde reel efektif döviz kurlarının bağımlı, merkez bankası rezervlerinin ise bağımsız bir değişken olarak tanımlanmasını destekler bir bulgu olduğu da ifade edilebilir.

Şekil 6: LNT ile LNREZERV Arasındaki Nedensellik İlişisine Ait Sonuçlar

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada merkez bankası rezervleri ile reel efektif döviz kurları arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Reel efektif döviz kurlarını temsilen hem yurt içi ÜFE bazlı hem de TÜFE bazlı reel efektif döviz kurlarından yararlanılmıştır. Uzun dönemli ilişkinin analizinde öncelikle Johansen (1988,1991) koen-tegrasyon testinden yararlanılmıştır. Ardından CUSUM ve CUSUMSQ ile Bai ve Perron (1998, 2003)

testlerinin çalışma kapsamında kullanılan modellerde bir rejim değişiminin söz konusu olduğu sonucuna işaret etmeleri nedeniyle analizlere rejim değişimini dikkate alan Gregory ve Hansen (1996) ko-entegrasyon testi de eklenmiştir. Uzun dönem katsayıların tahmininde ise DOLS, FMOLS ve CCR tahmincilerinden yararlanılmıştır. Çalışma bulguları uzun dönemde merkez bankası rezervleri ile reel efektif döviz kurları arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna işaret etmektedir. Bu bulgu da Lane ve Milesi-Ferretti'nin (2004) çalışma bulguları ile benzerdir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin analizinde ise öncelikle bir zaman alanı nedensellik testi olan Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinden yararlanılmıştır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testine dayalı bulgular merkez bankası rezervleri ile TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını fakat merkez bankası rezervlerinden yurt içi ÜFE bazlı reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Bu bulgulara rağmen daha önce de ifade edildiği gibi Toda ve Yamamoto (1995) gibi zaman alanı nedensellik testleri yapıları gereği detaylı nedensellik analizi yapılmasına imkan tanımamaktadırlar. Breitung ve Candelon (2006) tarafından geliştirilen frekans alanı nedensellik testi ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü, gücü ve boyutu konusunda zaman alanı standart nedensellik testlerine göre daha net ve doğru bilgiler sunabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı çalışmada Breitung ve Candelon (2006) frekans alanı nedensellik testine dayalı analizlere de yer verilmiş ve daha çok bu nedensellik testi tarafından sunulan bulgular üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda elde edilen bulgular değerlendirildiğinde kısa vadede değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı, orta ve uzun vadede ise merkez bankası rezervlerinden hem yurt içi ÜFE bazlı hem de TÜFE bazlı reel efektif döviz kurlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgular da Bayat, Senturk ve Kayhan'ın (2014) çalışma bulguları ile benzerdir. Dolayısıyla çalışma kapsamında elde edilen tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde Türk lirasının orta ve uzun vadeli reel değerinin korunmasında merkez bankası rezervlerinin oldukça önemli bir işlevinin olduğu ifade edilebilir.

Bu nedenle Türk lirasının istikrarlı bir para birimi olabilmesi için merkez bankası rezervlerinin yeterli düzeyde olmasının ve bu rezervlerin gerektiğinde piyasa dinamikleri çerçevesinde kullanılmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle kısa ve orta vadede rezerv düzeyini artırabilmek amacıyla etkin ekonomi politikaları ile yabancı sermaye girişlerinin artırılacağı, diğer ülke ekonomileri ile swap anlaşmalarının yapılacağı, daha kurumsal turizm politikaları ile turizm gelirlerinin artırılacağı, uzun vadede ise katma değeri yüksek ve ihracata odaklı bir büyüme modelinin benimsenebileceği düşünülmektedir.

Bu unsurların yanı sıra olası kur şoklarının ülke ekonomisi üzerindeki olası negatif etkilerinin azaltılabilmesi ve bu tür dönemlerde kullanılabilecek bir birimlik rezervin etkinliğinin artırılabilmesi amacıyla özellikle reel sektör kuruluşlarının bilanço içi açık pozisyonlarından kaynaklanabilecek risklerin yönetiminde swap, opsiyon, futures ve forward gibi türev ürünleri etkin bir şekilde kullanmalarının oldukça önemli işlevlerinin olabileceği düşünülmektedir. Çünkü bu tür bir uygulama hem yurt içi hem de yurt dışı gelişmelere bağlı olarak yaşanabilecek bir kur şoku sonrasında reel sektör kuruluşlarının döviz talebini azaltarak bu tür kur şoklarının negatif etkilerinin giderilebilmesinde daha az miktarda rezerv kullanılması sağlayabilecektir. Nitekim 2001 Şubat krizi sonrasında Türk bankacılık sektörünün bu konuda oldukça önemli mesafeler kat ettiği ifade edilebilir. Fakat henüz reel sektör kuruluşlarının bu alana dönük kapsamlı ve etkin risk yönetim sistemlerine sahip olduklarını söylemek oldukça güçtür. Bu durumun da ilgili reel sektör kuruluşlarına döviz cinsi krediler veren bankalar açısından da dolaylı

kur riskine yol açabileceği ve aynı etkinliği sağlayabilmek için merkez bankası rezervlerinin daha fazlasının kullanılmasına yol açabileceği ifade edilebilir.

Daha önce ifade edildiği gibi konunun önemine ve uluslararası yazında oldukça ilgi görmesine rağmen ulusal yazında henüz bu konuda oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle bu alanda daha sonra yapılabilecek çalışmalarda merkez bankasınca uygulanan farklı kur rejimlerinin de dikkate alınarak değişkenler arasındaki ilişkinin incelenebileceği veya yapısal kırılmanın gerçekleşmesinden önceki dönem ile sonraki dönem sonuçlarının karşılaştırılarak daha ayrıntılı analizler yapılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdullatef, U., & Waheed, I. (2010). External Reserve Holdings in Nigeria: Implications for Investment, Inflation and Exchange Rate, *Journal of Economics and International Finance*, 2(9), 183-189.
- Afzal, M. (2010). Exchange Rate and Reserves in Asian Countries: Causality Test, *Global Economic Review*, 39 (2), 215-223.
- Ahmad, A.D., & Pentecost, E.J. (2009). Exchange Rates and International Reserves: A Threshold Cointegration Analysis, *14th Annual Conference on Econometric Modelling for Africa*, Abuja, Nigeria, 8 July-10 July 2009.
- Aizenman, J., & Riera-Crichton, D. (2008). Real Exchange Rate and International in an Era of Growing Financial and Trade Integration, *The Review of Economics and Statistics*, 90(4),812-815.
- Ajibola, I.O, Udoette, U.S., Omotosho, B.S., & Muhammed, R.A. (2015). Nonlinear Adjustments between Exchange Rates and External Reserves in Nigeria: A Threshold Cointegration Analysis, *CBN Journal of Applied Statistics*, 6(1),111-132.
- Akpan, A.U. (2016). Foreign Reserves Accumulation and Macroeconomic Environment: The Nigerian Experience (2004-2014), *International Journal of Economics and Financial Studies*, 8(1), 26-45.
- Allen, F., & Hong, J. (2011). Why Are There Large Foreign Exchange Reserves? The Case of South Korea', *Korean Social Science Journal*, 38(2),1-33.
- Aydin, M. (2018). Natural Gas Consumption and Economic Growth Nexus for Top 10 Natural Gas-Consuming Countries: A Granger Causality Analysis in the Frequency Domain, *Energy*, 165, 179-186.
- Bai, J., & Perron, P. (1998). Estimating and Testing Linear Models with Multiple Structural Changes, *Econometrica*, 66, 47-78.
- Bai, J., & Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models, *Journal of Applied Econometrics*, 18, 1-22.
- Bayat, T., Senturk, M., & Kayhan, S. (2014). Exchange Rates and Foreign Exchange Reserves in Turkey. Nonlinear and Frequency Domain Causality Approach, *Theoretical and Applied Economics*, 11, 27-42.
- Breitung, J., & Candelon, B. (2006). Testing for Short-And Long-Run Causality: A Frequency-Domain Approach, *Journal of Econometrics*, 132(2), 363-378.
- Calvo, G.A., & Reinhart, C.M. (2000). When Capital Inflows Come to a Sudden Stop: Consequences and Policy Options, in: *P.Kenen ve A. Swoboda (Eds). Key Issues in Reform of the International Monetary and Financial System*, Washington, DC: International Monetary Fund, 175-201.
- Cheng, G. (2015). Balance Sheet, Foreign Reserves and Public Policies, *Journal of International Money and Finance*, 59, 146-165.
- Choi, C., & Baek, S-G. (2008). Exchange-Rate Regimes and International Reserves, *Korean Economic Review*, 24(1), 105-129.
- Croux, C., & Reusens, P. (2013). Do Stock Prices Contain Predictive Power for the Future Economic Activity ? A Granger Causality Analysis in the Frequency Domain, *Journal of Macroeconomics*, 35, 93-103.

- Çeştepe, H., & Güdenoğlu, E. (2020). Türkiye’de Döviz Rezervleri ve Döviz Kuru Arasındaki Asimetrik İlişki: NARDL Yaklaşımı Bulguları, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 231-251.
- Dakhlallah, K. (2019). Reserve Adequacies and the Determinants of Foreign Exchange Reserves-Empirical Analysis through the Vector Error Correction Model: The Case of Lebanon, *Review of Middle East Economics and Finance*, 15(2), 1-17.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators For Autoregressive Time Series with Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dominguez, K.M.E., Fatum, R., & Vacek, P. (2013). Do Sales of Foreign Exchange Reserves Lead to Currency Appreciation ?, *Journal of Money, Credit and Banking*, 45(5), 867-890.
- Emmanuel, U.C. (2013). Accumulation of External Reserves and Effects on Exchange Rates and Inflation in Nigeria, *International Business and Management*, 6(2), 105-114.
- Fang, W., & Miller, S.M. (2009). Modeling the Volatility of Real GDP Growth: The Case of Japan Revisited, *Japan and the World Economy*, 21, 312–324.
- Fischer, S. (2001). IMF/World Bank International Reserves: Policy Issues Forum, *Opening Remarks by IMF First Deputy Managing Director Stanley Fischer*, IMF Washington DC, <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp042801>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).
- Gallaher, K.P., & Shrestha, E. (2012). The Social Cost of Self-Insurance: Financial Crisis, Reserve Accumulation, and Developing Countries, *Global Policy*, 3(4), 501-509.
- Geweke, J. (1982). Measurement of Linear Dependence and Feedback Between Multiple Time Series, *Journal of the American Statistical Association*, 77 (378), 304-324.
- Gokhale, M.S., & Raju, J.V.R. (2013). Causality Between Exchange Rate and Foreign Exchange Reserves in the Indian Context, *Global Journal of Management and Business Research Finance*, 13 (7), 1-7.
- Gómez-Loscos, A., Montañés, A., & Gadea, M.D. (2011). The Impact of Oil Shocks on the Spanish Economy, *Energy Economics*, 33, 1070-1081.
- Gorus, M.S., & Aydin, M. (2019). The Relationship Between Energy Consumption, Economic Growth, and CO2 Emission in MENA Countries: Causality Analysis in the Frequency Domain, *Energy*, 168, 815-822.
- Granger, C.W.J (1969). Investigating Causal Relations by Econometrics Models and Cross Spectral Methods, *Econometrica*, 37, 424-438.
- Gregory A.W., & Hansen, B.E. (1996). Residual-based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts, *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Gürüş, B. (2012). Exchange Rates and International Reserves: A Threshold Error Correction and A Threshold Granger Causality Analysis, *Academy of Economic Studies*, 46(4), 213-221.
- Hviding, K., Nowak, M., & Ricci, L.A. (2004). Can Higher Reserves Help Reduce Exchange Rate Volatility?, *IMF Working Paper*, WP/04/189. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/Can-Higher-Reserves-Help-Reduce-Exchange-Rate-Volatility-17391>, (Erişim Tarihi: 24.05.2021).
- Islam, M.S. (2009). An Economic Analysis of Bangladesh’s Foreign Exchange Reserves, *ISAS Working Paper, No:85, Institute of South Asian Studies*, <https://www.files.ethz.ch/isn/106180/84.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.05.2021).
- Johansen, S.(1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economics Dynamics and Control*, 12, 231-254.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegration Vectors in Gaussian Vector Autoregressive Models, *Econometrica*, 59 (6), 1551–1580.
- Joseph, A., Sisodia, G., & Tiwari, A.K. (2014). A Frequency Domain Causality Investigation Between Futures And Spot Prices of Indian Commodity Markets, *Economic Modelling*, 40, 250-258.
- Kassouri, Y., & Altınbaş, H. (2020). Threshold Cointegration, Nonlinearity, and Frequency Domain Causality Relationship Between Stock Price And Turkish Lira, *Research in International Business and Finance*, 52, 1-18.
- Lane, P.R., & Milesi-Ferretti, G.M. (2004). The Transfer Problem Revisited: Net Foreign Assets and Real Exchange Rates, *The Review of Economics and Statistics*, 86(4), 841-857.
- Lee, J., & Strazicich, M. C.(2004). Minimum LM Unit Root Test with One Structural Break, *Appalachian State University Working Papers 04-17*, 1-15.
- Lee, J., & Strazicich, M. C. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks, *The Review of Economics and Statistics* 85(4):1082-1089.

- Lee, Y., & Yoon, S.-M. (2020). Relationship between International Reserves and FX Rate Movements, *Sustainability*, 12, 1-23.
- Lemmens, A., Croux, C., & Dekimpe, M.G. (2008). Measuring and Testing Granger-Causality over the Spectrum: An Application To European Production Expectation Surveys, *International Journal of Forecasting*, 24(3), 414-431.
- Ljubaj, I. (2020). International Reserves, Exchange Rate Differences and the CNB's Financial Results, *Croatian National Bank, Survey S-38*, <https://www.hnb.hr/documents/20182/2884095/s-038.pdf/d0bf1901-fec4-f6b5-6135-42319765f46d>, (Erişim Tarihi: 26.05.2021).
- Magnus, O.A. (2007). Foreign Exchange Reserves Accumulation: Implications for The Nigerian Economy, *Central Bank of Nigeria Working Paper*, 31-43.
- Marjanović, I., & Marković, M. (2019). Causality Between Exchange Rates and Foreign Exchange Reserves: Serbian Case, **Facta Universitatis, Series: Economics and Organization**, 16(4), 443-459.
- Maslyuk, S., & Smyth, R. (2008). Unit Root Properties Of Crude Oil Spot and Futures Prices, *Energy Policy*, 36, 2591-2600.
- Mulder, C., Perrelli, R., & Rocha, M. (2002). The Role of Corporate, Legal and Macroeconomic Balance Sheet Indicators in Crisis Detection and Prevention, *IMF Working Paper WP/02/59*, 1-27, <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2016/12/30/The-Role-of-Corporate-Legal-and-Macroeconomic-Balance-Sheet-Indicators-in-Crisis-Detection-15586>, (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- Narayan, P.K., & Smyth, R. (2004). The Relationship Between The Real Exchange Rate And Balance Of Payments: Empirical Evidence For China From Cointegration And Causality Testing, *Applied Economics Letters*, 11, 287-291.
- Narayan, P.K., & Smyth, R. (2006). The Dynamic Relationship Between Real Exchange Rates, Real Interest Rates And Foreign Exchange Reserves: Empirical Evidence From China, *Applied Financial Economics*, 16, 639-651.
- Olayungbo, D.O., & Akinbobola, T.O. (2011). Foreign Exchange Reserves And Exchange Rates in Nigeria : Structural Breaks, Unit Roots And Cointegration Tests, *Journal of Social And Economic Development*, 13(2), 153-162.
- Park, J. Y. (1992). Canonical Cointegrating Regressions. *Econometrica*, 60, 119-143.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, 57, 1361-1401.
- Phillips, P. C. B., & Hansen, B. E. (1990). Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes, *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P. C.B., & Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Popov, V. (2019). Exchange Rate And Foreign Exchange Reserve Policies, *DOC Research Institute*, <https://doc-research.org/2019/04/exchange-rate-and-foreign-exchange-reserve-policies/>, (Erişim Tarihi: 22.04.2021).
- Pradhan, A.K., Mishra, B.R., Tiwari, A.K., & Hammoudeh, S. (2020). Macroeconomic Factors and Frequency Domain Causality Between Gold and Silver Returns in India, *Resources Policy*, 68, 1-12.
- Rodrik, D. (2006). The Social Cost Of Foreign Exchange Reserves, *International Economic Journal*, 20 (3), 253-266.
- Roger, S. (1993). The Management of Foreign Exchange Reserves, *BIS Economic Papers*, 38, 1-104.
- Romero-Avila, D. (2008). Questioning the Empirical basis of the Environmental Kuznets Curve for CO2: New Evidence from A Panel Stationary Test robust to Multiple Breaks and Cross-Dependence. *Ecological Economics*, 64(3), 559-574.
- Sarno, L., & Taylor, M.P. (2001). Official Intervention In The Foreign Exchange Markets: Is it Effective and, If So, How Does it Work ? , *Journal of Economic Literature*, XXXIX, 839-868.
- Sen, A. (2003). On Unit-Root Tests When The Alternative is a Trend Break Stationary Process, *Journal of Business and Economics Statistics*, 21, 174-184.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems, *Econometrica*, 61(4), 783-820.
- Tastan, H. (2015). Testing for Spectral Granger Causality, *The Stata Journal*, 15(4), 1157-1166.
- Tatar, H.E. (2021). Türkiye'de Altın Rezervi ve Döviz Kuru İlişkinin Fourier Yaklaşımı ile Test Edilmesi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 1728-1742.

- TCMB (2021). Merkez Bankası Rezervlerine Ait Veriler, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serie/MarKet>, (Erişim Tarihi: 01.03.2021).
- TCMB (2021). Reel Efektif Döviz Kurlarına Ait Veriler, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serie/MarKet>, (Erişim Tarihi: 01.03.2021).
- Tıraşoğlu, B.Y. (2014). Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri İle OECD Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesi Geçerliliğinin Testi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, 20, 68-87.
- Tiwari, A.K., & Kyophilavong, P. (2017). Exchange Rates and International Reserves in India: A Frequency Domain Analysis, *South Asia Economic Journal*, 18(1), 76-93.
- Toda, H.Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes, *Journal of Econometrics*, 66, 225-250.
- Vieira, F.V., & Silva, C.G. (2019). The Role of International Reserves on Real Exchange Rate: A Panel ARDL Model Approach, https://www.anpec.org.br/encontro/2019/submissao/files_I/i7-e-663d175e7e89c0a1f449df31cf14d87.pdf, (Erişim Tarihi: 12.08.2021).
- Wei, Y., & Guo, X. (2016). An Empirical Analysis of the Relationship Between Oil Prices and the Chinese Macro-Economy, *Energy Economics*, 56, 88-100.
- Yu, F., & Lili, L. (2011). Does A Correlation Exist Between the Foreign Exchange Reserves and the Exchange Rate? An Empirical Study of China, Master Thesis, Umea University, School of Business and Economics.
- Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis, *Journal of Business & Economic Statistics*, 10 (3): 251-270.

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 2, Page: 151-166

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

- Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCAOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 2

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Feruh Ayoğlu	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Mustafa Kocaoğlu	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Celal Kızıldere	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Mürşit Işık	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Sefa Usta	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Eren Rizvanoglu	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Bengül Güngörmez	AKOSMAN BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Serpil Aytaç	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selver Yıldız Bağdoğan	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOCIAL DETERMINANTS OF HEALTH AND HEALTH INEQUALITIES: DIFFERENCES BETWEEN URBAN AND RURAL AREAS

SAĞLIK VE SAĞLIK EŞİTSİZLİKLERİNİN SOSYAL BELİRLEYİCİLERİ: KENTSEL VE KIRSAL ALANLAR ARASINDAKİ FARKLAR

Alpaslan Turkkkan¹ and Kayıhan Pala¹

ÖZET

Türkiye’de kentsel ve kırsal alanlar arasındaki sağlık farklılıkları henüz tam olarak bilinmemekle birlikte literatürde yeterince araştırılmamıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de yaşayan kırsal ve kentsel nüfusta sağlığın dağılımını ve demografik, sosyo-ekonomik özellikler ve davranışsal faktörleri içeren sosyal belirleyicilerini araştırmaktır. Çalışmada, Nilüfer Sağlık Sosyal Belirleyicileri Araştırması veri seti kullanılmıştır. Bulgular, hanelerin 799’unun (%79,3) ve ankete katılanların %79,9’unun (2481 kişi) şehirde yaşadığını göstermiştir. Bu çalışmada, ankete katılanların %20,1’inin (n=624) kırsal alanda yer alan 208 (%20,7) hanede oturduğu bildirilmiştir. Bu çalışmada incelenen sosyoekonomik göstergeler (eğitim, istihdam durumu, ev aletleri, araba sahipliği, hane geliri, gelir durumu ve para tasarrufu) sağlık göstergeleri ile ilişkilendirilmiştir ($p<0.01$). Sosyoekonomik göstergeler hem kırsal hem de kentsel alanda sağlıkla güçlü bir şekilde ilişkilendirilmiştir. Yerleşim alanı sağlığın önemli bir belirleyici olarak saptanmıştır. Çalışmamız, sosyoekonomik faktörlerin insanların sağlık durumunu kentsel-kırsal ortamlarda yaşamaya göre daha fazla belirlediğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, sosyoekonomik durum ne kadar yüksekse, sağlık göstergeleri o kadar iyidir.

Anahtar Kelimeler:

Sağlığın sosyal belirleyicileri, Kent sağlığı, Sosyoekonomik etmenler, Kronik hastalık, Yaralanma

¹ Department of Public Health, University of Bursa Uludag, Bursa, Turkey

ABSTRACT

Health disparities between urban and rural areas in Turkey have not been fully known yet, which remained under-researched in the relevant literature. To investigate the distribution of health and its social determinants, including demographics, socio-economic characteristics, and behavioral factors in the rural and urban population, who live in Turkey. In this study, we used cross-sectional data, namely the Nilüfer Social Determinants of Health Survey 2014. The findings showed that 799 of the houses (79.3%) and 79.9% of the respondents (2481 people) were in the city. In this study, 20.1% of the respondents (n=624) were reported to live in 208 (20.7%) of the houses that were located in the rural area. The socioeconomic indicators (education, employment status, household appliances, car ownership, household income, income status and money-saving) explored in this study were correlated with the health indicators ($p<0.01$). Socioeconomic indicators were strongly associated with health in both rural and urban area. The residential area was an important determinant of health. Our study, however, has revealed that socioeconomic factors are highly likely to determine the health status of people more than urban-rural settings. Thus, the higher the socioeconomic status is the better the health indicators are.

Keywords:

Social determinants of health, Urban health, Socioeconomic factors, Chronic disease, Injuries.

INTRODUCTION

Social determinants of health (SDH) and health inequalities are the foci of growing interest and evidence at the global level. Health inequalities are a matter of fairness and social justice. Health inequalities arise from the social conditions in which people are born, grow, work, live and age, and the wider set of forces and systems shaping the conditions of daily life define the social determinants of health (WHO, 2008; Irwin & Scali, 2010; WHO, 2013a). SDH includes gender, race, income (and its distribution), education, housing, employment status, decent work, social exclusion, early childhood development, effective systems of preventing and treating ill health. Poor social and economic circumstances affect health throughout life (Wilkinson & Marmot, 2003).

Although the degree of health inequalities vary across the WHO/European Region, they tend to escalate in and between the countries (WHO, 2013a). We should understand the mechanism of the effects of social determinants on health so that policies can be produced to improve people's working and living conditions that are the most powerful determinants of health (Laaksonen et al., 2005). Failing to attain a complete understanding of how SDH can influence health would hamper the efforts for improving public health (Ompad et al., 2007).

Addressing the social determinants of health to improve them will reduce health inequalities. Today, an opportunity exists to improve the health status of the poorest and the most vulnerable communities by tackling the root causes of health inequalities. There are successful examples of this (Irwin & Scali, 2010). Health inequalities should be explored at all levels of the society using social determinants, including education, social class, gender, geography, place of residence (rural/urban), ethnic background (WHO, 2013b; Grady & Goldblatt, 2012; Braveman & Gottlieb, 2014). With the identification of factors that determine health, a set of interventions will be established. Being the main cause of inequalities, SDH progressively disrupts people's welfare in developing countries. Therefore, social determinants of health must be understood well, particularly by the developing countries (Irwin & Scali, 2010). Identifying the health determinants at the regional and national level, especially in developing countries, is a valuable start for tackling such determinants.

There is a need for assessing the impacts of social determinants on health (Laaksonen et al., 2005). WHO encourages the actions that address health determinants and reports the need to take more actions (Grady & Goldblatt, 2012; WHO, 2013c). WHO's recommendations include measuring the problem, evaluating actions, and expanding the knowledge base (Grady & Goldblatt, 2012).

Officials of the local governments across the WHO European Region point out the need for additional measurements on social determinants of health and health inequalities. Local governments are the

key actors in improving social determinants of health and health inequalities. Local authorities are in a stronger position to bring local actors around the table, thereby making them more accountable (Grady & Goldblatt, 2012). Investigations into the interactions between social determinants and health as well as into the direction of such interactions may be a critical tool for understanding how geographical area shapes the health of populations and for suggesting potential interventions (Ompad et al., 2007).

Developing policies and interventions that effectively target the structural and immediate determinants of inequalities in health is an urgent priority for public health research (Mackenbach et al., 2008).

Relevant policies and instruments that address the social determinants of health will depend on national and local context (Irwin & Scali, 2010; Grady & Goldblatt, 2012). Local knowledge is valuable since every society must produce policies based on their own dynamics (Grady & Goldblatt, 2012).

Social determinants of health may have different effects in urban and rural areas (Ompad et al., 2007). Health disparities between urban and rural areas in Turkey have not been fully known yet, which remained under-researched. To our knowledge, no similar research has been carried out in this context so far. We should highlight that the sample size of our research is big enough to represent a city, and it evaluates multiple health indicators from the perspective of social determinants of health in rural and urban settings.

To contribute to the literature, the present study aims to investigate the distribution of health and its social determinants, including demographics, socio-economic characteristics, behavioral factors, in the rural and urban population who live in Nilüfer City of Turkey.

METHODS

Study Area, Population, and Datasources

This study was conducted in Nilüfer, which is located in the Western part of Bursa, -the fourth largest metropolis of Turkey. In this study, we used cross-sectional data, The Nilüfer Social Determinants of Health Survey 2014 (NSDS) with permission from the Nilüfer Municipality. We obtained the NSDS set from the representative sample of the city as selected by the Turkish Statistical Institute (TÜİK). Urban population is 415,818(2016) and surface area is 507.54 km² (Nilüfer Kaymakamlığı, 2017). The NSDS included 1007 households with 3105 individuals and consisted of questions regarding demographics, socio-economic and health status indicators. Data were collected by professional interviewers through face-to-face interviews with individuals aged 15 and over in their households as determined by TÜİK. This study has been approved by the Ethical Board of Uludag University (2017/418).

Measures

We recorded the education, employment status, and marital status for individuals aged 15 and above (n=2486). “n” varied because inconsistent responses and unanswered questions were excluded to ensure data reliability. As an example, the average household income was reported by 935 households out of 1007 (92.9%).

Demographic characteristics include gender (dichotomous variable), age, marital status, and immigration. Age was calculated based on the date of birth and recorded as constant data. Marital status was categorized into three groups: single, married and other (divorced/ separated/ widowed). Immigration is described as the act of moving into the city in the past five years. Immigration was categorized as Yes/No.

Socioeconomic characteristics include education, employment status, house ownership, household appliances, car ownership, household income, income situation, and money-saving power. Individual

education level in the survey questionnaire was divided into six levels (illiterate, literate, elementary school, secondary school, high school, and undergraduate). Based on self-reports, education was coded into two categories: 12 years or less, 13 years or more. Variables were employment status (working, not working) and housing (owner, renter) dichotomy. Household size was a continuous variable. We measured household income based on the amount earned by any household member from all sources. Household appliances were rated based on the ownership of the following: cable TV, tumble dryer, dishwasher, internet access, and air conditioner. The evaluation relied on the average of these ratings. Self-rated economic status was elicited by asking the respondents to describe their economic level on the three-point scale: poor, average and good. People's ability to save money was questioned in this study. Saving Money is putting some money away to use in the future. The power of saving money was evaluated in three categories as follows: saving no money, saving little money and saving money easily.

Health Behaviours

Health behaviours variables included smoking (non-smoker, former smoker, current smoker) and alcohol consumption (never drinker, former drinker, current drinker).

Self-Rated Health

Many international studies have consistently demonstrated that SRH is a good predictor of health (Cislaghi&Cislaghi, 2019; Pinillos-Franco &Kawachi, 2018). SRH is widely used to measure subjective health. SRH was elicited by asking the respondents to describe their general Health on a five-point scale: very bad (1), bad (2), moderate (3), good (4) and very good (5). For the present study, the latter variable was dichotomized, and participants who reported better than moderate health were classified as having good self-rated health. For use as an outcome measure, the item was dichotomized as "good" (very good or good) or "poor" (moderate, bad, or very bad). SRH was answered by 1398 out of 2486 respondents (56.2%) who were aged 15 and over.

Self-reported Chronic Disease

Chronic diseases in this study were diagnosed by physicians. The response rate for the chronic disease status was 99.9%. Chronic diseases were evaluated as a dichotomy in yes/no format.

Injury or disease

Injuries or diseases were questioned for the last 15 days. The response rate was 99.9%. (3102 respondents). The answers were recorded as dichotomy in yes/no format.

Statistical analysis

The Statistical Package for Social Sciences (SPSS) version 23.0 was used for the data analysis. All analyses were conducted separately for the urban and rural area. Descriptive analyses were performed to clarify the distribution between urban and rural residence participants. Chi-Square tests were used to identify the Association between variables. T-tests were conducted age, income and household appliances. All tests of significance were two-tailed, with p-values <0.05 considered statistically significant.

RESULTS

This cross-sectional study covered 1007 houses and their 3105 residents. 799 of the houses (79.3%) and 79.9% of the respondents (2481 people) were in the city. 20.1% of the respondents (624 people) were reported to live in 208 (20.7%) of the houses that were located in the rural area. The number of residents per house was 3.5 ± 1.2 people (max 9). The average age was 34.9 ± 20.2 . One of every five houses was located in a rural area. Majority of the respondents have not immigrated in the past five years (Table 1).

Table 1. Demographic characteristics of the study population

Variables	Measurement	Freq. (%)	Urban	Rural	p
Gender	Female	1610 (51.9)	1290 (52.0)	320 (51.3)	>0.05
	Male	1495 (48.1)	1191 (48.0)	304 (48.7)	
Age groups	≤44	2083 (67.3)	1670 (67.6)	413 (66.4)	>0.05
	45-64	770 (24.9)	611 (24.7)	159 (25.6)	
	≥65	241 (7.8)	191 (7.7)	50 (8.0)	
Average age		34.9±20.2	34.77±20.29	35.29±19.96	>0.05
Marital status	Married	1733 (69.7)	1408 (71.7)	325 (62.3)	<0.001
	Single	585 (23.5)	425 (21.6)	160 (30.6)	
	Other	168 (6.8)	131 (6.7)	37 (7.1)	
Immigration (Last five years)	No	2718 (91.0)	2175 (91.6)	543 (88.7)	=0.034
	Yes	269 (9.0)	200 (8.4)	69 (11.3)	

Socio-economic characteristics of the study population were provided in Table 2 below.

Table 2. Socio-economic characteristics of the study population

Variables	Measurement	Freq. (%)	Urban	Rural	p
Education	12 years or less	1798(72,5)	1359 (69.2)	439 (85.1)	<0.001
	13 years or more	682 (27.5)	605 (30.8)	77 (14.9)	
Employment status	Working	983 (39.5)	810 (41.2)	173 (33.1)	<0.001
	Not working	1503 (60.5)	1154 (58.8)	349 (66.9)	
Housing	Owner	625 (62.1)	495 (62.0)	130 (62.5)	>0.05
	Renter	382 (37.9)	304 (38.0)	78 (37.5)	
Average number of household residence		3,5±1,2	3.53 ±1.18	3.52±1.27	>0.05
Household appliances	0	78 (7.7)	95 (3.8)	115 (18.4)	<0.001
	1	140 (13.9)	285 (11.5)	131 (21.0)	
	2-4	659 (65.4)	1680 (67.7)	359 (57.5)	
	5	130 (12.9)	420 (16.9)	19 (3.0)	
Average household goods		2,2±1,2	2.36 ±1.17	1.49 ±1.20	<0.001
Car ownership	No	413 (41.0)	298 (37.3)	115 (55.3)	<0.001
	Yes	594 (59.0)	501 (62.7)	93 (44.7)	
Average household income		2384±1713	2568±1759	1808±1242	<0.001
Income situation	Poor	1241 (40.4)	924 (37.7)	317 (51.2)	<0.001
	Average	1516 (49.3)	1246 (50.8)	270 (46.6)	
	Good	316 (10.3)	284 (11.6)	32 (5.2)	
Saving Money	Never	2217 (72.0)	1708 (69.4)	509 (82.2)	<0.001
	Little	773 (25.0)	668 (27.1)	105 (17.0)	
	Easily	91 (3.0)	86 (3.5)	5 (0.8)	

78 houses (7.7%) possessed none of the following household appliances: air conditioner, cable TV, tumble dryer, dishwasher and internet access. 67.7% of the urban respondents (1680 people) and 57.5% of the rural respondents (359 people) in this study live in a house, which has 2 to 4 household appliances. 41.0% of the houses (413 houses) did not own a car.

Smoking was reported to be different between urban and rural settings as well as between men and women ($p<0.001$) such that women in urban setting and men in rural setting had a higher rate of smoking (Figure 1).

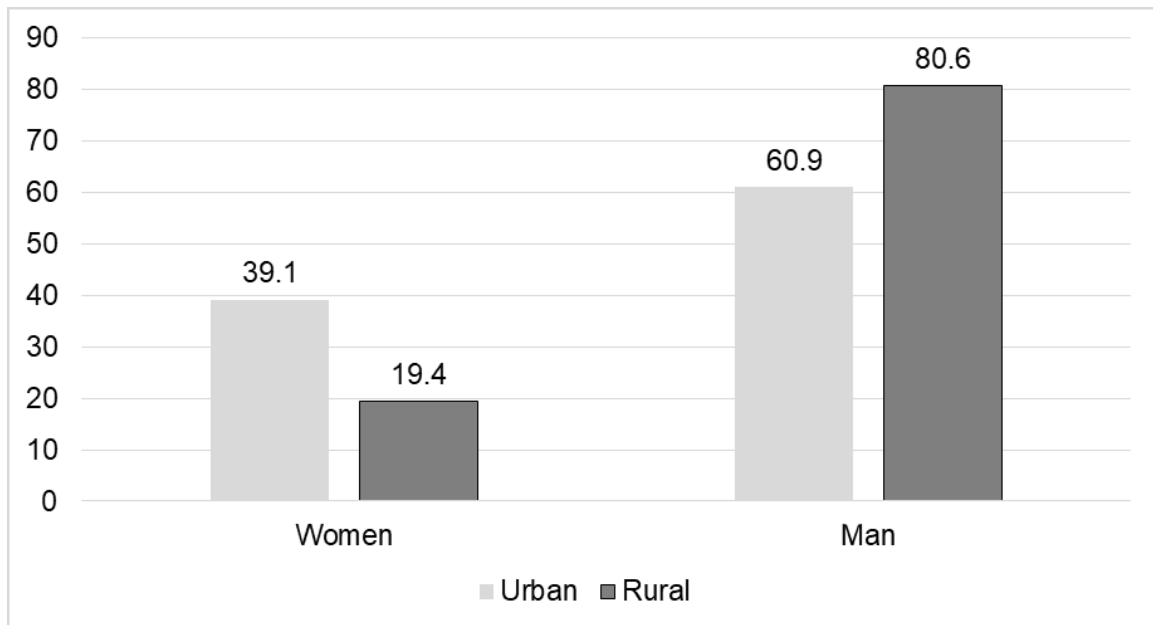

Figure 1: Distribution of smoking by gender and by area (%)

The socioeconomic indicators (education, employment status, household appliances, car ownership, household income, income status and money-saving) explored in this study were correlated with the health indicators (self-rated health, injury or disease and chronic diseases) ($p < 0.01$). Good socioeconomic status improves health indicators.

Good self-rated health was different in urban and rural areas depending on marital status, migration, education, employment status, property ownership, car ownership, income situation, and money-saving ability. Urban respondents who have good self-rated health live in a more crowded family, have more number of household appliances in their houses, and earn a higher income compared to rural respondents ($p < 0.05$).

Good self-rated health is 79,6% and 71,3% in urban and rural areas, respectively ($p = 0.004$). A significant difference exists between men and women in the city ($p < 0.001$), while such a difference does not exist in the rural area ($p > 0.05$). Men who live in the urban area reported a higher rate of good health compared to men who live in the rural area (Figure 2). For women, there is no difference in terms of good self-rated health between rural and urban areas ($p > 0.05$).

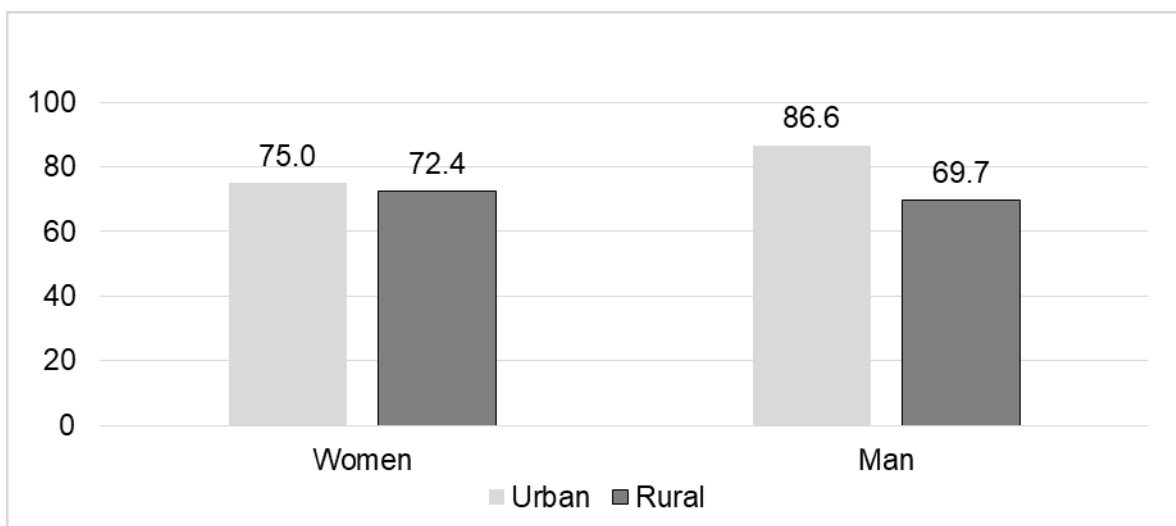

Figure 2: Good self-rated health by gender and by area (%)

Respondents without a chronic disease varied in urban and rural areas regarding migration, education, employment status, property ownership, car ownership, income situation and money-saving status. Urban respondents without a chronic disease had more household appliances in their houses and earn a higher income compared to those who live in the rural area ($p < 0.05$).

17,1% of the urban respondents and 16,7% of the rural respondents had a chronic disease ($p > 0.05$). No gender difference was reported between urban and rural areas regarding chronic diseases ($p > 0.05$). Both in urban and rural areas, women suffered from more chronic diseases (Figure 3) ($p < 0.05$).

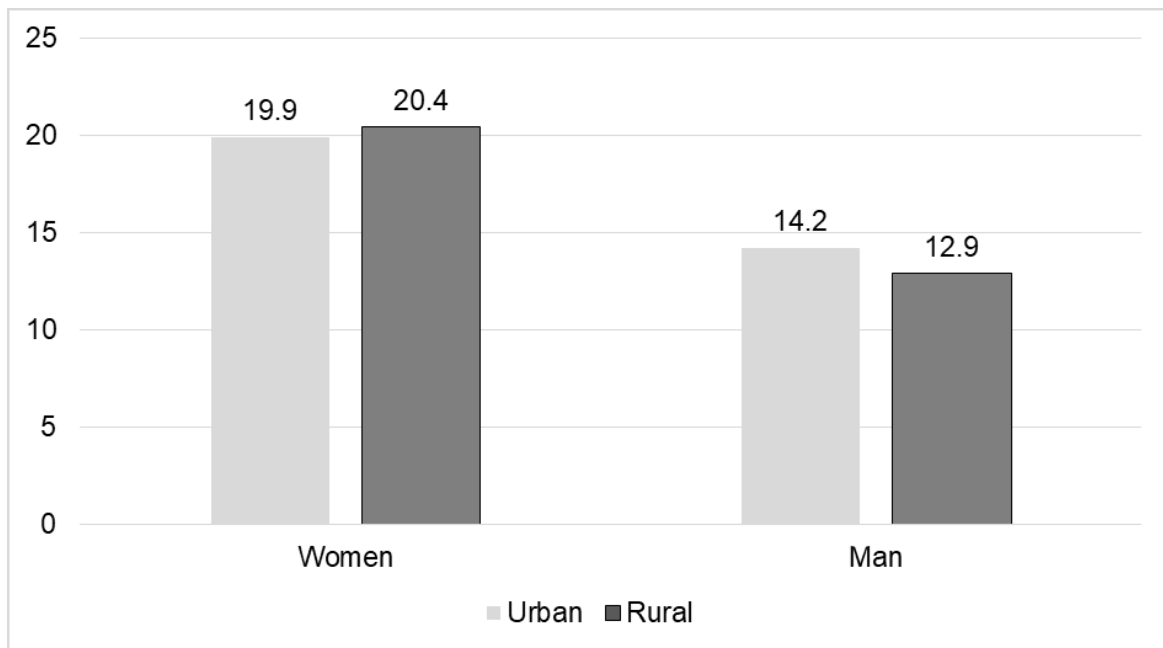

Figure 3: Chronic diseases by gender and by area (%)

27,7% of the urban dwellers and 25,6% of the rural dwellers had either injuries or diseases in the past fifteen days ($p > 0.05$). No gender difference was reported among the respondents with injuries/diseases between urban and rural areas (Figure 4) ($p > 0.05$). There was no significant difference between men and women in the rural area regarding no-injuries/no-diseases in the past fifteen days ($p > 0.05$), while this difference was significant in the urban area ($p < 0.05$).

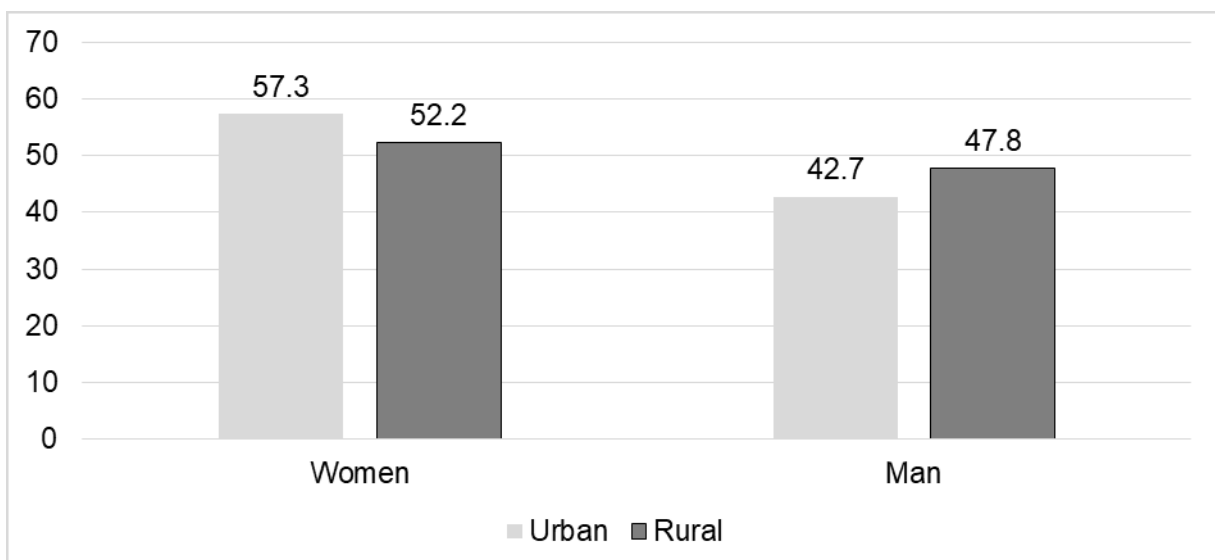

Figure 4: No-disease/no-injury by gender and by area (%)

Respondents with no injury/no disease in the past 15 days varied in urban and rural areas depending on marital status, education, employment status, property ownership, car ownership, income situation, and money-saving status. Urban respondents with diseases/injuries had more household appliances in their houses and earn a higher income compared to rural respondents ($p < 0.05$).

Good self-rated health of urban dwellers was 1.6 times higher than rural dwellers (OR:1.57, 95%CI:1.23-2.00). SRH Urban/rural ratio was 1.11 in good health. Table 3 shows the health inequalities between rural and urban areas.

Table 3. Urban rural-based health inequalities in selected indicators

	Urban (%)	Rural (%)	Difference (urban-rural)	Ratio (urban-rural)
Good SRH ^a	79.6	71.3	8.3	1.11
No Injury or disease	75.3	74.4	0.9	1.01
No Chronic disease	82.9	83.3	-0.4	0.99
≥13 years education ^a	24.4	12.5	11.9	1.95
Car ownership yes ^a	63.8	48.1	15.7	1.32
Good income situation ^a	11.6	5.2	6.4	2.23
Money-saving ^a	3.5	0.8	2.7	3.75
Working ^a	37.2	31.6	5.6	1.17
House ownership	60.8	63.1	-2.3	0.96

^a $p < 0.05$

Relative inequality between urban and rural areas was 3.75 in Money-saving, 2.23 in good income status, and 1.95 in ≥13 years of education. Absolute inequality was present in 11.9% in ≥13 years of education and 15.7% in car ownership.

DISCUSSION

This cross-sectional study examined the urban and rural health differences and its social determinants in Turkey as a developing country.

Our study has revealed that urban dwellers have better self-rated health. This finding is consistent with the studies from other countries (Lankila et al., 2012; Duboz et al., 2017). Men who live in cities have better self-rated health than women and also than the men who live in a rural area. Changes in socioeconomic roles affect self-rated health. Self-rated health is improving among economically active women (Aguilar-Palacio et al., 2018). The difference in our study can be related to sociocultural structure and low female labor-force participation (TSI, 2019).

In our study, urban and rural areas did not present a difference in terms of non-communicable diseases, which is one of the most critical health problems of the 21st century and the main cause of deaths globally. The difference arose from socioeconomic status. Advantageous groups suffered less from chronic diseases. There are other studies that confirm the interrelation between non-communicable diseases and their risk factors and socioeconomic inequalities (Sommer et al., 2015; Kien et al., 2017; Lago et al., 2018). The higher the socioeconomic status is the better the health indicators are.

This study revealed no difference between urban and rural areas regarding injuries/diseases in the past fifteen days. However, there were socioeconomic differences between the two settlement areas. Urban dwellers with any reported injury/disease had a better socioeconomic status.

Findings showed that urban dwellers had a distinctly higher educational background and income. Socioeconomic situation and health outcomes were found to be better than the rural area. It is known that where people live affects their health and chance of living (WHO, 2008). Living in a rural area does not necessarily result in worse health outcomes. Rural life presents both disadvantages (e.g., inadequate employment opportunities, lack of limited access to social services, and social isolation) and advantages (e.g., less industrial pollution, better access to green spaces, and nature). There are studies showing that urban dwellers are healthier than rural dwellers (Ompad et al., 2007; Levira & Todd, 2017; Chen et al., 2017).

The SRH difference that our study revealed between urban and rural areas can be related to the higher socioeconomic level in the city as well as the opportunities that urban life offers. An explanation for this could be that health literacy helps urban dwellers control their own health besides other enabling factors in the urban setting, such as access to healthcare and social services, diversity in cultural activities, and high level of education.

This study showed both the potential impacts of geographical location (rural/urban) and socioeconomic status on health (Wilkinson & Marmot, 2003; Grady & Goldblatt, 2012; Chen et al., 2017; Nummela et al., 2007; Dorjdagva et al., 2015). Our findings suggest that socioeconomic variables are more effective on health than the living spaces.

Study limitations

The cross-sectional nature of this study limits our ability to directly identify causal relationships between the residential area and health status. The questionnaire did not contain any questions about respondents' lifestyle, such as physical activity and height, weight.

There is a possibility of bias in self-reported data, especially socioeconomic circumstances. Some respondents did not answer the entire survey questionnaire. This is probably because the questionnaire was too long and contained personally delicate questions (such as income, self-rated health).

Although this study questioned alcohol consumption and smoking, it did not specifically investigate how long and how much the respondents had been consuming them. Another limitation of this study was the lack of questions that investigate individual factors, such as physical activity and personal hobbies.

CONCLUSION

Data obtained and analyzed in this study showed that socioeconomic indicators were strongly associated with health in both rural and urban areas. Good self-rated health, no-disease/no-injury and the absence of chronic diseases differ between urban and rural dwellers commonly depending on education, employment status, good household ownership, car ownership, income status and the ability for money-saving. The urban dwellers that had good health indicators in our study own more goods in their houses and earn a higher income compared to rural dwellers. This study indicates the urgent need to reduce the health disparities between urban and rural areas. Different areas need different incentives and actions of improvement for health. Socioeconomic indicators were strongly associated with health in both rural and urban area. The residential area is an important determinant of health. Our study, however, has revealed that socioeconomic factors determine health more than urban-rural settings.

REFERENCES

- Aguilar-Palacio, I., Carrera-Lasfuentes, P., Sánchez-Recio, R., Alonso, J.P., & Rabanaque, M.J. (2018). Recession, employment and self-rated health: a study on the gender gap. *Public Health*, 154, 44-50.
- Braveman, P., & Gottlieb, L. (2014). The Social Determinants of Health: It's Time to Consider the Causes of the Causes. *Public Health Rep*, 129, 19-31.
- Chen, H., Liu, Y., Zhu, Z., & Li, Z. (2017). Does where you live matter to your health? Investigating factors that influence the self-rated health of urban and rural Chinese residents: Evidence drawn from Chinese General Social Survey data. *Health Qual Life Outcomes*, 15(1), 1-12.
- Cislaghi, B., & Cislaghi, C. (2019). Self-rated health as a valid indicator for health-equity analyses: evidence from the Italian health interview survey. *BMC Public Health*, 19(1), 1-14.
- Dorjdagva, J., Batbaatar, E., Dorjsuren, B., & Kauhanen, J. (2015). Explaining differences in education-related inequalities in health between urban and rural areas in Mongolia. *Int J Equity Health*, 14(1), 1-13.
- Duboz, P., Boëtsch, G., Gueye, L., & Macia, E. (2017). Self-rated health in Senegal: A comparison between urban and rural areas. *PLoS One*, 12(9), 1-17.
- Grady, M., & Goldblatt, P. (Ed.). (2012). *Addressing the Social Determinants of Health: The Urban Dimension and the Role of Local Government*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Irwin, A., & Scali, E. (2010). *Action on the Social Determinants of Health: Learning from Previous Experiences*. Geneva: World Health Organization.
- Kien, V. D., Van Minh, H., Giang, K. B., Dao, A., Weinehall, L., Eriksson, M., & Ng, N. (2017). Socioeconomic inequalities in self-reported chronic non-communicable diseases in urban Hanoi, Vietnam. *Glob Public Health*, 12(12), 1522-1537.
- Laaksonen, M., Rahkonen, O., Martikainen, P., & Lahelma, E. (2005). Socioeconomic position and self-rated health: The contribution of childhood socioeconomic circumstances, adult socioeconomic status, and material resources. *Am J Public Health*, 95(8), 1403-1409.
- Lago, S., Cantarero, D., Rivera, B., Pascual, M., Blázquez-Fernández, C., Casal, B., & Reyes, F. (2018). Socioeconomic status, health inequalities and non-communicable diseases: a systematic review. *J Public Health*, 26(1), 1-14.
- Lankila, T., Näyhä, S., Rautio, A., Nordström, T., Koiranen, M., Taanila, A., & Rusanen, J. (2012). Self-reported health in urban-rural continuum: A grid-based analysis of Northern Finland Birth Cohort 1966. *Int J Public Health*, 57(3), 525-533.
- Levira, F., & Todd G. (2017). Urban Health in Tanzania: Questioning the Urban Advantage. *J Urban Health*, 94(3), 437-449.
- Mackenbach, J., Stirbu, I., Roskam, A., JR., Schaap, M. M., Menvielle, G., Leinsalu, M., & Kunst, A. E. (2008). Socioeconomic Inequalities in Health in 22 European Countries. *N Engl J Med*, 358(12), 2468-2481.
- Nilüfer Kaymakamlığı. (2017). İdari Durum. Retrieved from <http://www.nilufer.gov.tr/idari-durum>.

- Nummela, O.P., Sulander, T.T., Heinonen, H.S., & Uutela, A.K. (2007). Self-rated health and indicators of SES among the ageing in three types of communities. *Scand J Public Health*, 35(1), 39-47.
- Ompad, D. C., Galea, S., Caiaffa, W.T., & Vlahov, D. (2007). Social determinants of the health of urban populations: Methodologic considerations. *J Urban Heal*, 84, 42-53.
- Pinillos-Franco, S., & Kawachi, I. (2018). The relationship between social capital and self-rated health: A gendered analysis of 17 European countries. *Soc Sci Med*, 219, 30-35.
- Sommer, I., Griebler, U., Mahlknecht, P., Thaler, K., Bouskill, K., Gartlehner, G., & Mendis, S. (2015). Socioeconomic inequalities in non-communicable diseases and their risk factors: An overview of systematic reviews. *BMC Public Health*, 15(1), 1-12.
- Turkish Statistical Institute. (2019). Labour Force Statistics. Retrieved from <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30689>.
- Wilkinson, R., & Marmot, M. (2003). *Social Determinants of Health: The Solid Facts (2nd ed.)*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- World Health Organization Commission on Social Determinants of Health. (2008). *Closing the Gap in a Generation*. Geneva: World Health Organization.
- World Health Organization. (2013a). *Health 2020 A European Policy Framework and Strategy for the 21st Century*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- World Health Organization. (2013b). *Handbook on Health Inequality Monitoring*. Luxembourg: World Health Organization.
- World Health Organization. (2013c). *The Economics of Social Determinants of Health and Health Inequalities - A Resource Book*. Luxembourg: World Health Organization.

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 2, Page: 167-190

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

**TARANDIĞIMIZ
INDEXLER**

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

- Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCAOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 2

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Feruh Ayoğlu	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Mustafa Kocaoğlu	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Celal Kızıldere	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Mürşit Işık	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Sefa Usta	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Eren Rizvanoglu	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Bengül Güngörmez	AKOSMAN BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Serpil Aytaç	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selver Yıldız Bağdoğan	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TÜRKİYE'DE TAPU SİCİLİNİN TUTULMASINDA DEVLETİN KUSURSUZ SORUMLULUĞU VE RÜCU SİSTEMİNE ALTERNATİF BİR YÖNTEM: TAPU SİGORTASI SİSTEMİ

AN ALTERNATIVE METHOD FOR THE REGISTRATION OF THE TITLE REGISTRY TO IMPECCABLE RESPONSIBILITY OF THE STATE AND THE RECOVERY SYSTEM IN TURKEY: TITLE INSURANCE SYSTEM

Doç. Dr. Hakan CANDAN
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
hakancandan@kmu.edu.tr

Dr. Şadiye ARSLAN
Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü
sdyngr85@gmail.com

ÖZET

Türkiye'de mülkiyet hakkı tapu sicili ile kayda geçirilmiş ve devlet tarafından güvence altına alınmıştır. Tapu sicilinin güvence altına alınması mülkiyet hakkının korunması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu açıdan Türk Medeni Kanunu, geleneksel kamu yönetimi anlayışına uygun olarak tapu sicilinin tutulmasından doğan zararların tazmininde devlete kusursuz sorumluluk yüklemiş, buna karşı zararın doğuşunda kusurlu bulunan tapu personeline rücu etmesine yönelik düzenleme getirmiştir. Dünya genelinde mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin birçok düzenleme yer almaktadır. Bunlardan biri olarak tapu sigortası sistemi mülkiyet hakkına konu olan bir taşınmaz üzerindeki yasal hakkın devredilmesi durumunda kusur ve eksiklikler nedeniyle uğranabilecek maddi kayıpları garanti altına alan, kişinin başkalarına karşı sorumluluklarını belli bir poliçe kapsamındaki koşul ve sınırlar dâhilinde tazmin eden güvence sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada tapu sigortası sisteminin Türkiye'deki mülkiyet sorunlarına çözüm olabilecek bir potansiyele sahip olduğu konusu tartışmaya açılmıştır. Öncelikle mülkiyet hakkı konusunda devletin kusursuz sorumluluğuna değinilerek devlet güvencesinin mevzuattaki yeri ve bu konudaki yasal boşluklar değerlendirmeye alınmıştır. Mülkiyet hakkının ihlali konusunda giderek artan sorunlara hem hak sahibi hem de tapu müdürlüklerinde çalışan personel açısından yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan çalışmanın sınırlılıkları dâhilinde belirlenen sorunlara tapu sigortasının ne yönde çözüm getireceği hususu tartışılmıştır. Çalışma ile mülkiyet hakkının ihlali neticesinde ortaya çıkan hukuki ve maddi sorunların yanı sıra tapu müdürlüklerinin içinde buldukları sorunlara dikkat çekilerek tapu sigortası sisteminin gündeme taşınması amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Devletin Kusursuz Sorumluluğu, Rücu Hakkı, Mülkiyet Hakkı, Tapu Sigortası Sistemi.

ABSTRACT

In Turkey, the property right has been registered with the land registry and is secured by the state. Securing the land registry is of great importance in terms of protecting the property right. In this respect, the Civil Code has ascribed flawless responsibility to the state for compensation of damages arising from keeping the title registry, and introduced a regulation to recourse the damage to the land registry personnel. There are many regulations regarding the protection of property rights around the world. As one of these, the title title insurance system is a form of insurance that guarantees the financial losses that may be incurred due to defects and deficiencies in the event of the transfer of the legal right on a property subject to the property right, and compensates the liabilities of the person to others within the conditions and limits of a certain policy.

In this study may be the solution to the land problem in Turkey property insurance system has the potential to be the subject of discussion was opened. First of all, referring to the state's flawless responsibility regarding the property right, the place of state guarantee in the legislation and the legal gaps in this issue were evaluated. The increasing problems regarding the violation of property rights have been tried to be approached from the point of view of both the right owner and the personnel working in the land registry offices. In this respect, the issue of how the title title insurance will solve the problems determined within the limitations of the study was discussed. With the study, it was aimed to bring the title insurance system to the agenda by drawing attention to the legal and financial problems that arise as a result of the violation of the property right, as well as the problems of the title title offices.

Key Words: The Impeccable Responsibility of the State, Recourse Right, Property Right, Title Insurance System.

GİRİŞ

Toplumsal ve ekonomik hayatta mülkiyet hakkı ile aynı hakların bireyler açısından taşıdıkları önem, söz konusu haklara ilişkin verilerin kayıt altına alınmasında izlenebilecek en doğru ve tarafsız yöntemin devlet güvencesi altında sağlanabileceği kabulünü beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda devlet, tapu sicilinin tutulmasında hukuki işlem güvenliği görevini üstlenerek iyi niyetle hak iktisap etmiş kişilerin haklarını kendi koruması altına almıştır. Tapu sicilinin tutulması faaliyeti, doğrudan vatandaşları ilgilendirdiği için bu sicilin tutulmasından doğabilecek zararlar ise bir kusursuz sorumluluk hali olarak kabul edilmiştir (Sarıaslan, 2017: 393).

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'nun 1007. maddesi tapu sicilinin tutulmasından doğan bu sorumluluğa atıfta bulunmaktadır. Kanun maddesi uyarınca tapu sicilinin tutulmasında yaşanan aksaklıklar neticesinde zarara uğrayan hak sahibi, zararın tazminini devletten talep edebilmektedir. Devlet ise zarara neden olan tapu personeline rücu hakkına sahip olmaktadır. Dolayısıyla uğranılan zarardan devlet herhangi bir kusur unsuru aranmaksızın sorumlu tutulabilmektedir. Burada kusur unsurunun aranmadığı kişi ise tapu personeli olarak kabul edilmektedir. Tapu personelinin zararın ortaya çıkmasında herhangi bir kusurunun bulunmaması devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır (Sarıaslan, 2017: 393-395). Diğer bir ifadeyle zarara uğrayan kişinin zararının tazmini için tapu memurunun kusurlu olduğunu ispatlamasına gerek yoktur. Söz konusu ilke hukuk devleti olmanın bir gereği olarak idarenin tüm eylem ve işlemlerine karşı bireyleri devlet koruması altına almaktadır. Bununla birlikte devletin işlem hacminin arttığı günümüz koşullarında uygulanması gittikçe zorlaşmaktadır. Nitekim son yıllarda tapu müdürlüklerinin iş yükü de ciddi boyutlara ulaşmış durumdadır. Bilindiği gibi tapu sicilinin tutulması dikkat ve özen gerektiren bir faaliyettir. Dolayısıyla tapu personelinin işini yaparken gerekli dikkat ve özeni gösterme yükümlülüğü bulunmaktadır. İçtihatlar neticesinde oluşan yaygın görüş doğrultusunda da devletin tapu sicilinin tutulmasından doğan sorumluluğundan kurtulması mümkün değildir. Bu durumda tapu personelinin artan işlem hacmi karşısında hem özenli hem de dikkatli davranması yükümlülüğü ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte tapu müdürlüklerinde uygulanması öngörülen ve bu çalışmanın ekinde de yer verilen hizmet standartları doğrultusunda tapu personelinden günlük iş akışını sekteye uğratmaması ve sunmuş olduğu hizmeti kendisine verilen süreç zarfında gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

Çalışma kapsamında artan işlem hacminden kaynaklı sorunlar ile devletin kusursuz sorumluluğundan kaynaklı rücu ikileminde sıkışan tapu müdürlüklerinde uygulanması mümkün alternatif bir öneri

üzerinde çalışmıştır. Bilindiği gibi son yıllarda değişen kamu hizmeti anlayışı kamu yönetiminde klasik yaklaşımların terk edilerek özel sektörden devralınan işletmecilik yaklaşımları ön plana çıkarmıştır. Türkiye’de de kamu hizmetlerinin sunulmasında alternatif yaklaşımlara eğilim gittikçe artmaktadır. Sosyal devlet anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkan tapu sicilinin tutulmasındaki devlet güvencesini sağlamak, çeşitlenen iş ve faaliyetler karşısında hızlı ve etkin hizmet sunmak noktasında zorlanan tapu müdürlükleri açısından güç bir hale gelmektedir. Dahası özellikle büyük kentlerde olağanüstü artış gösteren taşınmaz değerleri nedeniyle olası devlet sorumluluğunda karşı karşıya kalınan tazminat maliyetleri her geçen gün çok yüksek rakamlara ulaşmaktadır. Bu durum tapu müdürlüklerinin dolayısıyla da bu alanda sunulan kamu hizmetlerinin bütüncül olarak değişen küresel konjonktüre bir an önce uyumlanması zorunluluğunu doğurmaktadır. Geleneksel kamu yönetimi anlayışının öngördüğü model olan bütün kamu hizmetlerinin finansmanı ve sunumunun doğrudan devlet eliyle yapılması yaklaşımı, bu noktadan sonra yeniden gözden geçirilmeyi gerekli kılmaktadır. Çalışmada tartışmaya açılacak tapu sigortası sisteminin, tapu müdürlükleri açısından hem iş hacmini azaltacağı hem de oluşan sahtecilik gibi (sahte vekâletname ve nüfus cüzdanı ibraz etme gibi) vakalara karşı iyi niyetli hak sahibini koruyarak tapu müdürlüklerine alternatif bir yöntem sunacağı umut edilmektedir. Son yıllarda tapu sigortası hakkında birtakım akademik çalışmalar yapıldığı, bununla birlikte konunun genel olarak gelişmiş ülkelerdeki uygulama yöntemleri üzerinden aktarıldığı görülmüştür. Bu çalışmayla akademide tapu sigortası sisteminin Türkiye’deki tapu müdürlüklerinde yaşanan sorunlara çözüm olabilecek yönde tekrar düşünülmesi ve mevcut koşullara uyarlanabilecek uygulama yöntemi olarak yeni bir tartışmayı gündeme getirmesi amaçlanmıştır.

1. TAPU SİCİLİNİN TUTULMASINDA DEVLETİN KUSURSUZ SORUMLULUK İLKESİ

1.1. Tartışma

Devletin tapu sicilinin tutulmasından kaynaklı sorumluluğu, tapu siciline duyulan güvenin sürekliliğini sağlamak için gerekli bir önkoşul olarak görülmüştür. Nitekim devlet birçok araç ile ülke çapında kesintisiz faaliyet gösteren büyük bir organizasyondur. Kamu gücünü elinde bulunduran devlet ile gerçek kişi arasındaki fırsat eşitsizliği, devletin hem hukuki hem de mali sorumluluğunun kabul edilerek gerçek kişilerin korunmasını gerektirmiştir (Yaşar, 2008: 205-206). Bu bağlamda hukuk düzeni devlete kendi faaliyetlerinden dolayı iki tür sorumluluk atfetmiştir. Bunlar kusur sorumluluğu ve kusursuz sorumluluktur (Dilaveroğlu, 2017: 1367). Çalışma devletin kusursuz sorumluluğuna ilişkin olsa da devletin kusur sorumluluğuna da kısaca burada yer verilecektir.

Kamu hizmetlerinin; geç işlemesi, kötü işlemesi ya da hiç işlememesi durumunda bireyler nezdinde meydana gelen zararların, devlet tarafından karşılanması kusura dayalı sorumluluktur (Özay, 2002: 734-735). Danıştay bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “İdare, yürütmekle yükümlü olduğu kamu hizmetlerini yerine getirirken, gerekli teşkilatı kurmak, bu teşkilatın aynı, şahsi ve mali imkân ve araçlarını hizmete hazır tutmak, hizmetin ifası sırasında hizmetin zamanında ve gereği gibi işlemesine devamlı olarak nezaret etmek ve hizmetin işleyişini kontrol etmekle sorumludur. Gerek hizmetin aynı, şahsi ve mali imkân ve araçlarının temin ve ifasındaki kusur, gerekse temin edilen bu araçlarla ifa olunan hizmetin geç işlemesi, gereği gibi veya hiç işlememesi; idareye, zarar gören kimselerin bu sebeplerle doğan zararlarını tazmin sorumluluğunu yükler.” (Şaşmaz, 2016: 216) İdarede meydana gelen herhangi bir olayda öncelikle kusur sorumluluğu aranmaktadır. Kusur sorumluluğu aranırken ise özel hukuktaki koşullardan farklı olarak kişilere yönelik subjektif bir kusur üzerine değil, zarara yol açan idari işlemin

mevcut kurallar doğrultusunda yerine getirilip getirilmediği üzerinde odaklanılarak araştırma yapılacaktır (Çıtak, 2014: 11).

Bununla birlikte bazı durumlarda idarenin hukuka uygun işlemlerinden doğan zararların da devlete bir sorumluluk olarak yüklenildiği görülmektedir. İdareye eylem ve işlemlerinden doğan zararları tazmin yükü yükleyen Anayasa’nın 125. maddesi uyarınca bu sorumluluk türü çoğunlukla kusursuz sorumluluk olarak yorumlanmaktadır. Nitekim söz konusu maddenin idarenin sorumluluğunu bir kusura dayandırmamış olmasından da bu durum anlaşılmaktadır (Dilaveroğlu, 2017: 1367). Kanun koyucu idarenin kusursuz sorumluluğunu doğrudan düzenleyen bir kural getirmemiştir. Bununla birlikte ortaya çıkan vakalara yönelik verilen mahkeme kararları uygulamalara ışık tutmaktadır. Kusursuz sorumluluk neden-sonuç ilişkisi bağlamında yorumlandığında zarar ile idari işlem arasında illiyet bağının esas alındığı sebep sorumluluğu, neticenin varlığı ile bunun tazmininin önem kazandığı durumda netice sorumluluğu ve sebep ilişkisinden tamamen arındırıldığında ise objektif sorumluluk şeklinde farklı anlamlar içerebilmektedir (Atay, 2012: 711). Fakat yine de verilen kararların çoğunlukla uğranılan zarar ile idari işlem arasında kurulan illiyet bağı (sebeb sorumluluğu) doğrultusunda verildiği görülmektedir. Nitekim herhangi bir zarara sebep olan ve tazminat yükümlülüğü doğuran davranışlar hukuken haksız fiil olarak kabul edilmektedir. Haksız fiile dayanan sorumluluk ise “fiil, zarar ve zarar ile fiil arasında illiyet bağı” ilişkisine dayanmaktadır (Eren, 2014: 516-612).

Tapu sicilinin tutulmasından kaynaklı zararların da kusursuz sorumluluk kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Tapu sicili, hem aynı hakların aleniyetini hem de işlem güvenliğini sağlamaya yönelik bir faaliyet olduğu için yürütülmesi de günümüze kadar devlet tekeli altında sağlanmıştır. İşlem güvenliğine o kadar önem verilmiştir ki bu sicildeki kayıtların gerçekliği bir karine olarak kabul edilmiştir (Sarıaslan, 2017: 394). Bu nedenle devlet, tapu sicilinin tutulmasında herhangi bir kusur aranmaksızın başvurulabilecek asli sorumlu niteliğindedir. Diğer birçok idari işlemde devlet fer’i olarak yani ikincil sorumlu olarak kabul edilirken, tapu siciline ilişkin işlemlerde asli sorumlu olarak kabul edilmektedir. Devletin fer’i açıdan sorumlu olması, oluşan zarardan ilk derecede sorumlu olanın zararın tümünü karşılayamaması durumunda zarar görenin zararını devlete başvurarak tazmin etmesi durumudur. Devletin asli sorumlu olması ise, zarar görenin zararını başkasına başvurmak zorunda kalmaksızın devletten karşılamasıdır (Görgeç, 2016: 1186). Bu koşul tapu siciline duyulan güvenin devlete verilen sorumluluk ölçüsüyle doğru orantılı olduğunu göstermektedir.

Tapu siciline duyulan güvenin sürekliliğini sağlamak adına Türk Medeni Kanunu’nun 1007. maddesinde açıkça şu hükme yer verilmiştir: “Tapu sicilinin tutulmasından doğan bütün zararlardan Devlet sorumludur. Devlet, zararın doğmasında kusuru bulunan görevlilere rücu eder.” Bu hüküm devletin sorumluluğunu kusur şartı olmadan tamamen objektif kriterlere bağlamıştır. Kusurun varlığı ise tüzel kişilerde aranmayacağından devletin kusurundan da söz edilemeyecektir. Bu nedenle 1007. madde tapu sicili tutan memurun kusur şartını ortadan kaldırmaktadır. Zarara uğrayan kişi zararının tazmini için memurun kusurunu kanıtlamak zorunda değildir. Devlet ise memurun kusursuz olduğunu ispat etmekle tazminat yükünden kurtulamayacaktır. Devletin kusursuz sorumluluğu gereği tapu sicilinin (bilerek ya da bilmeyerek) hukuka aykırı şekilde tutulması ile zarar arasında kurulan illiyet bağının varlığı devletin sorumlu tutulabilmesi için yeterlidir (Acar ve Deniz, 2014: 7-8).

Tapu sicilinin konusunu bir taşınmaz oluşturduğu için doğan zararın miktarı da büyük olabilmektedir. Söz konusu zararı tapu memurunun karşılayabilmesi ise çoğunlukla zordur. Tabii ki bu husus devletin tapu sicilinin tutulmasından doğan sorumluluğunun asli olmasından dolayı zarar görenin zararını tazmin için devlete başvurmasını engellemeyecektir. Tapu memuruna başvurulup başvurulmayacağı konusunda ise 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’nun 13. maddesinin temel alınması gerekmektedir.

Buna göre kişiler uğradıkları zarardan dolayı görevliye değil ilgili kurum aleyhine dava açabilmektedirler. Söz konusu düzenleme ile Medeni Kanun 1007. maddesi birlikte düşünüldüğünde zarar gören kişinin doğrudan tapu memuruna başvuramayacağı sonucu çıkarılabilir. Bununla birlikte devletin rücu hakkı dolaylı yoldan tapu memurunun yapmış olduğu işlemlerden sorumluluğunu ortaya çıkarır. Eğer tapu memuru yapmış olduğu işlemde herhangi bir kast ve kötü niyet taşımaksızın zarara yol açmışsa zararın tazminini sağlaması adalet duygusuna aykırı bir durum teşkil edecektir. Fakat zarara bilerek ve kötü niyet taşıyarak yol açmışsa memura tazminat davası açılması kabul edilebilir olacaktır. Dolayısıyla memurun bu hususta kusurlu davranması 13. maddeye uygunluk teşkil ederken, memurun kişisel kusuru yani kötü niyetle hareket etmesi 13. maddenin dışında kalmaktadır (Görgeç, 2016: 1187). Bu çalışmada ise öneri geliştirilmeye çalışılan konu memurun görevi esnasında herhangi bir kast ya da kötü niyet taşımaksızın yapmış olduğu işlemlerdeki sorumluluğunun zararı tazmin boyutuna ulaşmamasına yönelik olacaktır.

1.2. Kusursuz Sorumluluk İlkesinin Tapu Müdürlükleri ve Hak Sahibi Açısından Sonuçları

İdarenin kusursuz sorumluluğu genel olarak, ortaya çıkan zarar ile idare arasında kurulan illiyet bağı şeklinde tanımlanmaktadır. Mevzuatta idarenin kusursuz sorumluluğunu doğrudan düzenleyen herhangi bir kural bulunmamasına rağmen bu konuda yargı organlarınca verilen ve idarenin sorumlu tutulabilmesine yönelik olan içtihatlar yer almaktadır (Dilaveroğlu, 2017: 1366). Söz konusu içtihatlar doğrultusunda tapu sicilinin tutulmasında herhangi bir hukuka aykırılıktan bahsedilebilmesi için zarara neden olabilecek şekilde bir hukuk kuralının da ihlal edilmiş olması gerekmektedir. Fakat bununla birlikte tapu sicilinin tutulmasından doğan zararların tazmininde tapu personeline kusur şartı aranmamaktadır.

Türk Medeni Kanunu'nun 1007. maddesi ile koruma altına alınan bu hüküm tapu personeline mülkiyet hakkının ihlali durumuna yol açan yanlışlık ve söz konusu yanlışlıktan kaynaklı zararlardan kusuru olmasa dahi sorumlu tutmaktadır. İşte bu noktada idarenin kusursuz sorumluluğuna yönelik hukuken bir düzenlemeye gidilmemiş olmasının birtakım uygulama farklılıklarına yol açtığı görülmektedir. Özellikle kusur şartının aranmaması nedeniyle ortaya çıkan zarar ile idarenin kasten gerçekleştirmediği bir tapu hatasının arasında illiyet bağının nasıl kurulacağı bu farklılıklara sebep olabilmektedir. Örneğin tapuda gerçekleştirilecek herhangi bir işleme yönelik ibraz edilen evrakların sahte olması durumunda bu ilişki sübjektif hukuk esaslarına dayandırılırsa devleti sorumlu tutmak mümkün olmayacaktır. Fakat objektif hukuk esasları doğrultusunda karar verilecek olursa da zarar idare tarafından yapılan yolsuz bir tescilden kaynaklandığı için devletin sorumluluğu bu noktada kabul edilecektir (Görgeç, 2016: 1202-1203). Söz konusu durum hak kaybına uğrayan kişinin zararını karşılayamaması gibi bir soruna yol açabileceği gibi, evrakın sahte olması nedeniyle ortaya çıkan zararın tazmin edilmesi durumunda ise zararın rücu ettiği tapu personeli açısından sorunlu bir sonuç ortaya çıkacaktır. Nitekim anlamlı bir dikkatsizlik nedeniyle meydana gelen büyük bir zararın tazmini tapu personeline üstlenilecek ve söz konusu durum ise adalet duygusuyla örtüşmeyecektir. Genel kabul gören görüş, tazminat hükümleri doğrultusunda devletin tapu personeline kusuru oranında rücu etmesine yönelik olsa da kimi zaman devletin bu husustaki sorumluluğunun objektif bir sorumluluk olarak kabul edildiği ve karşı karşıya olunan riskin ise tapu personeline hata yapma şansı tanımadığı görülmektedir.

Son yıllarda mevzuatta yapılan değişiklik ile devletin tapu memuruna rücu hakkından dolayı açacağı tazminat davası belli bir zamanaşımına tabi tutulmuştur. 2644 sayılı Tapu Kanunu'nun rücu istemi başlıklı Ek 2. maddesine göre; "Tapu ve kadastro işlemleri ile ilgili olarak, Devletin kusursuz sorumluluğu sebebiyle yapılan ödemeler dolayısıyla, ihmali bulunan personel aleyhine başlatılacak rücu

istemleri, ödeme tarihinden itibaren iki yıl, her hâlde zarara yol açan işlemin gerçekleştirildiği tarihten itibaren on yılın geçmesiyle zamanaşımına uğrar. Ağır kusura dayalı sorumluluğu bulunan personel için 11.1.2011 tarihli ve 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun 73 üncü maddesi hükümleri saklıdır.” (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2644.pdf, 2020) hükmüne yer verilmiştir. Zaman aşımı tapu personelinin sorumlu olduğu işlemlerdeki riski kısmen azaltmış olsa da ilerleyen başlıklarda da söz edileceği gibi işlem yoğunluğu gibi çalışma koşullarındaki birtakım olumsuzluklar hata yapma ihtimalini arttırmakta ve hem vatandaş hem de tapu personeli için risk oluşturmaya devam etmektedir.

Anlaşıldığı üzere devletin tapu sicilini düzgün tutması, taşınmazların durumunu doğru tespit etmesi ve tescili gibi konular hem iktisadi hem de hukuki açıdan büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle tapu sicillerinin tapu personeli tarafından tutulmasından kaynaklı zararlardan Devlet fer’i değil, asli sorumlu tutulmuştur. Tapu siciline bağlı çıkarların büyük miktarlarda olması ve bu nedenle yanlış tescilin mülkiyet haklarının yerinin doldurulamaz şekilde değişimiyle sonuçlanması devletin kusursuz sorumluluğunun dayanağı olarak açıklanabilir. Burada kusurun varlığı ya da yokluğu devletin sorumlu olması için önem taşımamakta sadece memura rücu halinde iç ilişkiyi etkileyen bir durum ortaya koymaktadır (Sirmen, 1976: 63). Neticede ise tapu sicilinin tutulmasında devlete güven ilkesi koruma altına alınmış olmaktadır. Bu hususta özellikle iyi niyetle hak iktisap eden kişiye yönelik Türk Medeni Kanunu’nun 1023. maddesinde: “Tapu kütüğündeki tescile iyiniyetle dayanarak mülkiyet veya bir başka aynî hak kazanan üçüncü kişinin bu kazanımı korunur.” (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf, 2020) hükmüne yer verilmiştir. Bununla birlikte Yargıtay söz konusu hükmü gerçek anlamda ‘iyiniyetin varlığı’ durumunda uygulama kararını almıştır. Bu nedenle iyiniyetin varlığını saptamak için de belirli karinelere dayanılması gerektiğine hükmetmiştir. Nitekim Yargıtay 1. Hukuk Dairesi içtihadında, “Ne var ki; tapulu taşınmazların intikallerinde, huzur ve güveni koruma, toplum düzenini sağlama uğruna, tapu kaydında ismi geçmeyen ama asıl malik olanın hakkı feda edildiğinden iktisapta bulunan kişinin, iyi niyetli olup olmadığının tam olarak tespiti büyük önem taşımaktadır. Gerçekten bir yanda tapu sicilinin doğruluğuna inanarak iktisapta bulunduğunu ileri süren kimse diğer yanda ise kendisi için maddi, hatta bazı hallerde manevi büyük değer taşıyan aynı hakkını yitirme tehlikesi ile karşı karşıya kalan önceki malik bulunmaktadır. Bu nedenle yüzeysel veşekilci bir araştırma ve yaklaşımın büyük mağduriyetlere yol açacağı, kişilerin Devlete ve adalete olan güven ve saygısını sarsacağı ve yasa koyucunun amacının ilk bakışta, şeklen iyi niyetli gözükeni değil, gerçekten iyiniyetli olan kişiyi korumak olduğu hususlarının daima göz önünde tutulması, bu yönde tüm delillerin toplanıp derinliğine irdelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir.” hükmüne yer verilmiştir. Bu hususta tapuda iyi niyetin tespit edilebilmesi için ise pratikte karşılaşılan iki önemli hususa dikkat çekmektedir. Bunlar kısa sürede yapılan devir ile rayiç bedel altında yapılan devirlerdir. İçtihatlarda bu iki durum işlemin muvazaalı olduğuna ve iyiniyetin de bulunmadığına yönelik önemli bir karine teşkil etmektedir (Bulut, t.y.: 2-3).

İyi niyetini kanıtlamış olan kişinin Medeni Kanun’un 1007. maddesinden yararlanabilmesi için ise zarara uğramış olduğu işlemde ayrıca tapu sicilinin tutulmasıyla ilgili bir hukuka aykırılıktan bahsedilebilmesi gerekmektedir. Söz konusu aykırılıklar (Acar ve Deniz, 2014: 11):

- 1) “Tescili gereken bir aynî hakkın tescil edilmemiş olması,
- 2) Terkini gereken bir aynî hakkın terkin edilmemiş olması,
- 3) Tapu kütüğüne yolsuz bir tescil veya terkin yapılması,
- 4) Tescil veya terkinin hukukî sebebinin olmaması, geçerli bir sebebe dayanmaması,
- 5) Şerhler ve beyanlardaki kayıtların kayıt veya terkin edilmesiyle ortaya çıkabilecek eksiklikler” olarak özetlenebilir.

Söz konusu şartlar doğrultusunda mülkiyet hakkı nedeniyle ortaya çıkan ihlallerin hukuki sürecini tamamlaması ise oldukça uzun bir zamanı almaktadır. Bu durum yargıya büyük bir iş yükü getirmekte ve üstelik hak kaybına uğrayan kişilerin mağduriyetlerini de arttırabilmektedir. Söz konusu hukuki süreç neticesinde zarara uğramış kişinin hakkını geri alamama riski bulunduğu gibi tapu personeli açısından ise zor bir süreç ile karşı karşıya gelinmesine neden olmaktadır.

Türkiye’de mülkiyet hakkının ihlali konusu, her yıl onlarca davanın açılmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra mülkiyet hakkı sorunları yalnızca tapu sicilinin tutulmasından doğan zararlardan da ibaret bir konu değildir. Açılan davalara bakıldığında Kadastro Kanunu, Vakıflar Kanunu, Orman Kanunu, Kıyı Kanunu, Kamulaştırma Kanunu ve Borçlar Kanunu gibi taşınmaz kullanımına yönelik birçok konu mülkiyet hakkı kapsamında dava konusu olabilmektedir. Bununla birlikte söz konusu kanunlara yönelik hak ihlallerinde devletin kusursuz sorumluluğuna ilişkin Türk Medeni Kanunu’nda hiçbir hükme yer verilmemiştir. Bu durum ise devletin tapu sicilinin tutulması dışında kalan mülkiyet sorunlarına ilişkin bir sorumluluğunun, zarar tazmininin ya da korumacı tavrının bulunmadığı şeklinde yorumlanmaktadır. Mülkiyet hakkı kapsamındaki davaların sayısı göz önünde bulundurulursa bu konunun aşılması gereken önemli bir sorunu ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır (Çelik, 2011: 147-148).

Bu hususta özellikle göze çarpan konu kavramsal açıdan mülkiyet hakkı konusunun hukuk düzeyine göre aynı anlamlar içermiyor olmasıdır. Anayasa’da bir temel hak olarak düzenlenmiş olan mülkiyet hakkı ile Türk Medeni Kanunu’nda bir aynı hak olarak düzenlenmiş olan mülkiyet hakkı kavramsal açıdan yaşanan bu farklılığın temelini oluşturmaktadır. Nitekim Anayasal bir hak olarak mülkiyet hakkı, Medeni Kanun’daki mülkiyet hakkı kavramını da kapsayan daha geniş bir anlamı ifade etmektedir. Açıkçası doktrinin çoğunluğunda bu kavram Medeni Hukuk kapsamında ele alınmıştır. Yani daha doğru bir ifadeyle mülkiyet hakkının yalnızca taşınır ve taşınmaz malları konu edindiği üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Fakat Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) göre mülkiyet hakkının konusu her türlü mal, alacak ve hak olarak kabul edilmiştir. Hatta kimi zaman meşru beklentiler dahi bu hak doğrultusunda ele alınabilmektedir. Türkiye’de ise Anayasa Mahkemesi AİHM’ne benzer şekilde bir yaklaşım sergilemiş ve genel doktrinin aksine mülkiyet hakkı konusunu oldukça geniş tutmuştur. Mahkemeye göre bu hak iktisadi bir değer olan her türlü mal, hak ve alacağı kapsamaktadır (Akça, 2015: 590-591). Bu noktada Anayasa Mahkemesinin sergilemiş olduğu tutum yerinde olsa da hak ihlallerine yönelik açılan dava sürecini kısaltan veya bu yönde açılmış dava sayısını azaltan bir çözümün geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

2. ALTERNATİF BİR YÖNTEM OLARAK TAPU SİGORTASI SİSTEMİ

Tapu sigortasının ortaya çıkışı on dokuzuncu yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) uygulanan bu sistem taşınmaz devirlerindeki risk ve sorunların çözümünü kapsamından varlık göstermiştir (Çelik, 2011: 11). Bu konudaki literatür tapu sigortasının tarihçesini 1868 yılında Pennsylvania Yüksek Mahkemesi’nin Watson ve Muirhead kararı ile bütünleştirmektedir. Dava, üzerinde ipotek olan bir evi satın alan alıcının tapu incelemesi yapan avukattan hak kaybını geri alamayacağı kararıyla sonuçlanmıştır. Karara göre eğer tapu incelemesi yapmakla görevli olan avukat profesyonel standartlar çerçevesinde hareket etmişse, zarara uğrayan alıcının hak kaybı için avukata rücu etme hakkı bulunmamaktadır. Mahkeme burada avukatın mülkiyet hakkını garanti etmediğinin altını çizmektedir. Söz konusu dava tapu işlemlerinde hak kayıplarının önüne geçilmesi gerekliliğini gündeme getirmiş ve 1874 yılında Pennsylvania’da tapu sigortası düzenlemesine izin veren yasal bir düzenlemeye gidilmiştir. 1876 yılında da Philadelphia’da ilk tapu sigorta şirketi kurulmuştur. Tapu

sigortasını diğer sigorta türlerinden ayıran birkaç temel özellik bulunmaktadır. Bunlar (Dumm, Sirmans ve Macpherson, 2007: 26-27):

- 1) Tapu sigortası tek seferlik yatırılan bir ücrete tabidir.
- 2) Tapu sigortası şirketinin sorumluluğu sonsuza kadar devam etmektedir. Yani belirli bir teminat süresi bulunmamaktadır.
- 3) Poliçe sadece sigorta tarihine kadar olan (bilinen ve bilinmeyen) tapu geçmişini kapsamaktadır, gelecektekileri kapsam dışında bırakmaktadır.
- 4) Poliçe daha sonradan şirket ya da sigortalı tarafından iptal edilememektedir.
- 5) Eğer iptal edilirse de primin sadece küçük bir kısmı ödenmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere tapu sigortası ilk zamanlarda tapudaki hata ve ipoteklerden kaynaklı oluşabilecek kayıplara karşı bir tazminat kontratı olarak düzenlenmiştir. Söz konusu maddeler de bu ihtiyaca yönelik olarak geleneksel tapu sigortası poliçelerinde rastlanılan temel nitelikleri içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte günümüzde poliçelerin zamanla genişleyerek artık her koşulda güven veren bir teminatı müşterilerine sunduğunu görülmektedir. Tapu sigortasındaki ilk değişim maddi kayıpların ötesinde tapuya yönelik tüm hatalarda, örneğin taşınmazın keyfi bir şekilde kullanım riskine karşı gerçekleşmiştir. Bu kapsamda sunulan ‘Mülk Sahipleri Poliçesi’ taşınmaz sınırları dâhilinde olabilecek tecavüzlü yapılar ya da yıkılması gereken yasadışı yapılardan kaynaklı riskleri kapsamaktadır. Tapu sigortasındaki ikinci değişim ise yukarıda bahsedildiği gibi geleneksel sigortalarda var olan poliçelerin sadece poliçe tarihinden önceki riskleri kapsamasına yönelik sınırlamanın kaldırılmasına yönelik olmuştur. Böylece sigortalar poliçe sonrası ortaya çıkabilecek riskleri de kapsar şekilde yapılmaya başlanmıştır. Bu yöndeki düzenleme ise ilk defa 1997 yılında Amerikalı bir tapu sigorta şirketi olan First American tarafından uygulanmıştır (Çelik, 2011: 13).

Standart bir tapu sigortası poliçesiyle teminat altına alınan kusurlar kısacası tapu kayıtlarında bilinmeyen, daha doğru bir ifadeyle poliçe düzenlenirken fark edilmeyen ya da sonradan ortaya çıkma ihtimali olan kusurlar, sahtecilik, yanlış beyanlar ve diğer hatalardan doğan zararların tazmin edilmesidir. Poliçenin kapsamadığı unsurlar ise poliçe düzenlenirken listelenen yani daha doğrusu bilinen kusurlardır. Bu durumda sigortacı alıcının poliçede yer alan kusurları kabul ettiğini varsayarak sigorta kapsamına almayabilmektedir. Bu durum da tapu sigortasını diğer sigorta türlerinden ayıran başka bir özellik olarak gösterilebilir. Ayrıca tapu sigortasını ayırt eden bir diğer özellik ise kapsamının sınırsız olarak genişletilmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer sigorta türleri genellikle yıllık ya da belli bir süreye tabi iken tapu sigortası ömür boyu kişiye teminat sağlamaktadır (Nyce ve Boyer, 1998: 215-217). Tapu sigortası aynı zamanda ipotekli konut finansmanı sağlayan kuruluşlar için de bir teminat sunmaktadır. Bu durumda sigortacı borç verenin verdiği miktarı sigortalamakta ve ipotekle ev sahibi olmak isteyen kişi borcunu ödeyemezse de borç verenin zararını sigorta karşılamaktadır (Çelik, 2011: 16). Bu durumda borçlu olan kişinin borcunu ödeyememesi nedeniyle başlayacak yasal yaptırım ise ayrıca devam etmektedir.

Görüldüğü üzere tapu sigortası sistemi devletin klasik yönetim anlayışına alternatif bir öneri sunmaktadır. Özel mülk sahiplerinin ve ipotekli konut finansmanı sağlayan kuruluşların haklarını güvence altına alma gereksinimiyle ortaya çıkan tapu sigortası sistemi günümüzde artık devlet güvencesi dışında serbest piyasa mekanizmasının ürettiği özel bir güvence sistemi halini almıştır. Kısaca mülkiyete dayalı hak kayıplarına karşılık verilen bir güvence olarak işlev gören tapu sigortası sistemi, serbest piyasanın uygulandığı ülkelerde giderek yaygınlaşmakta ve kapsam açısından da genişleme eğilimi göstermektedir. Birçok ülke tapu sigortasını taşınmazlara yönelik ortaya çıkan kendi sorun ve ihtiyaçları doğrultusunda revize ederek uygulamaya koymaktadır. Bazı gelişmekte olan ülkelerde de özellikle tapu kayıtlarındaki

eksikliklerden kaynaklanan ve yatırımcıları büyük hak kayıplarına uğratan mülkiyet hakkı sorunlarına yönelik tapu sigortası sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim bu ülkelerde tapudan kaynaklı büyük hak kayıplarına karşılık kişilerin kendilerini teminat altına almaları büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik, 2011: 24, 131).

3. TAPU SİGORTASI SİSTEMİNİN DÜNYA GENELİNDEKİ UYGULAMALARI

Daha önce de ifade edildiği gibi tapu sigortası ilk kez ABD’de on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu tarih aynı zamanda iç savaşın hala etkilerinin sürdüğü Amerika’nın kuruluş dönemine denk gelmektedir. Söz konusu dönemde yaşanan yerleşim alanlarının paylaşımı ve mülkiyet değişimi gibi sorunlar tapu sigortasının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Çoğu gelişmiş ülkede olduğu gibi Amerika’da da arsaların kullanılması ve el değiştirmesi gibi işlemler için tapu kayıt sistemi kullanılmaktadır. Bu sistem ile devlet mülkiyet hakkına ilişkin önceki kayıtları düzenli bir hale getirmiştir. Devletin bu konudaki saptamaları kesin olup, ortaya çıkan hatalar için maddi tazminat dahi alınabilmektedir. Fakat bu sistem ile mağdur olan kişi mülkünü kurtaramamaktadır. İşte bu aşamada sigorta şirketleri devreye girmiş ve özel mülk sahipleri için bir güvence sistemi kurmuştur. Uygulamalara bakıldığından bu sistem devletin sağlamış olduğu güvencenin yetersiz kaldığı noktada serbest piyasanın sunmuş olduğu yeni bir güvence mekanizması ortaya çıkarmıştır (Çelik, 2011: 24).

Serbest piyasanın genişlemesine paralel olarak tapu sigortasının uygulandığı coğrafi alan da gittikçe genişleme eğilimi göstermiştir. Günümüzde bu sistem sadece Amerika’da değil (Amerika’da daha önce tapu işlemlerinden doğan zararlarda devletin hiçbir sorumluluğu bulunmayıp, alıcı taraf tüm sorumluluğu tek başına üstlenmekteydi), Torrens Sistemi’nin egemen olduğu yani devletin tapu işlemlerine yönelik güvence verdiği ülkelerde dahi (İngiltere, Kanada, Avustralya ve Kıta Avrupası ülkelerinin çoğu) uygulanır olmuştur (O’Conner, 2003). Örneğin İngiltere’de tapu sigortası sistemi tapudaki isim benzerliğinden kaynaklı hatalarda, tapuda kaybolmuş ya da unutulmuş evraklar nedeniyle yapılan eksik ve hatalı işlemlerde, reşit olmayanın veya ehliyeti bulunmayan kişilerin yapmış oldukları işlemlerden doğan hatalı işlemlerde, yasal kayıtlardaki hatalarda, kayıp ya da ortaya çıkmamış yasal mirasçılardan kaynaklı işlem hatalarında, dolandırıcılık ve sahtecilik olaylarından kaynaklı hatalarda, ödenmeyen vergiler nedeniyle ortaya çıkan sorunlarda, tapu memurunun yapmış olduğu hatalarda, kusurlu araştırmalardan kaynaklı sorunlar ile kadastro kaynaklı sorunlarda ve daha birçok alanda kullanılmaktadır. Bunun için öncelikle tapu kayıtlarını araştırmakla görevli avukatlar taşınmaz alıcısı ya da borç veren tarafa sunulmak üzere bir rapor hazırlamaktadır. Eğer tapuda herhangi bir sorun var ise gelecekte ortaya çıkabilecek risklere karşı sigortacıdan teminat isteyebilmektedir. Sigortanın kapsamının genişletildiği bu yöntem ile tapunun güvenilirliği de arttırılmaktadır (Çelik, 2011: 26). Hatta kimi zaman tüm tapu sorgulamalarına rağmen ortaya çıkmayıp daha sonra hak kaybına sebep olabilecek bir problem de bu sigorta poliçesinin konusunu oluşturabilmektedir. Bu şekilde tapu sigortası sistemi genel olarak, sigorta tarihine kadar var olan ve gelecekte de ortaya çıkma ihtimali olan mülkiyet hakkının kullanımına ilişkin kayıplara karşı sigortalı emtiaya finansal tazminat teklifi veren bir kefalet sistemi şeklinde işlev görmektedir (Chrystal, 2009). Görüldüğü gibi tapu sigortası ile taşınmaz sahibi olmak isteyen şahıslar tam bir güvence altına alınmakta ve devlet bu güvenceyi sağlamak gibi bir sorumluluk altına girmemektedir.

Üstelik bu sistem günümüzde eski Sovyet ülkelerinde dahi sıklıkla kullanılan bir güvence yöntemi haline gelmiştir. Çünkü tapu sigortası özellikle yabancı yatırımcılar ve uluslararası kuruluşlar için mülkiyeti gösteren geleneksel kanıtlardan daha büyük bir güvence olarak görülmektedir. Örneğin sistemin uygulandığı eski Sovyet ülkelerinden Romanya’da yaşanan en büyük problem taşınmazların komünist

rejim döneminde devlet adına tescil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü taşınmazlar daha sonradan tekrar özel mülkiyete konu olsalar da her taşınmaz eski sahibine geri verilmemiş ve geri verilenlerde ise bazı tapu işlemleri hatalı gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla devlet her an söz konusu taşınmazı geri almaya yönelik işlem yapabilmektedir. Bu durumda taşınmaz sahibinin kendisini koruyacak şansı bulunmamaktadır. Ayrıca taşınmaz sahibi olmak isteyen kişi her zaman taşınmazın komünist rejim öncesi dönemdeki eski hak sahipleri ya da onların varisleri tarafından açılacak tapu iptal davası ile karşı karşıya kalma tehlikesi altındadır. Dolayısıyla hem eski hak sahibi hem de yeni hak sahibi büyük kayıplara uğrayabilmektedir. Bu gibi durumlar karşısında tapu sigortası hak sahiplerini koruyucu bir önlem sunmaktadır. Tapu sigortası hem özel kişiler hem de ülkeye yatırım yapacak şirketler açısından en güvenilir yöntem olarak görülmektedir (Çelik, 2011: 28-29).

Yine Bulgaristan’da hem Sovyet Rejimine dayalı sorunlar hem de tapudaki kayıtların eksik tutulmasından kaynaklı sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle tapu işlemleri uzun sürmekte ve eğer ki tapuda anlaşmazlığa dayalı bir sorun varsa devlet güvencesi de ortadan kalkabilmektedir. Bu durumda ise taraflar hukuki süreçte haklarını aramaya çalışmakta ve uzun yıllar süren davalarla uğraşmaktadırlar. Ayrıca ülkeye dışarıdan yatırım yapmak isteyen yatırımcılar için de yapılan ihaleler bazı hak kayıplarına neden olabilmektedir. Öyle ki eğer ihale evraklarında herhangi bir sorun yaşanır ya da ihale usulüne uygun düzenlenmezse taşınmaz hakları geçersiz sayılmakta ve ihale iptal edilebilmektedir. Söz konusu koşullar altında hem kişilerin hem de yatırımcıların kayıplarını önlemek açısından tapu sigortası sistemi sıklıkla tercih edilen bir yöntem haline gelmiştir.

4. TÜRKİYE’DE TAPU SİGORTASININ UYGULANABİLİRLİĞİ

Türkiye’de mülkiyet hakkının ve buna bağlı olarak tapu işlemlerinin asırlar öncesine dayanan tarihsel bir geçmişi bulunmaktadır. Bu tarihsel geçmişin temel dayanağını Osmanlı döneminde uygulanan ve esasında askeri bir vergi sistemi olan Tımar Sistemi oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca bu yapı 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile tekrar düzenlenmiştir. Günümüzde mülkiyet haklarını ve tapu işlemlerini düzenleyen yasal mevzuat hem Osmanlıdan günümüze kadar gelen hak ve uygulamaları içinde barındırmakta hem de temelini Roma hukukundan alan gelişmiş ülkelere ait (özellikle İsviçre) hukuki normları içinde barındırmaktadır (Çelik, 2011: 35).

Bu nedenle ülkede taşınmaz işlemleri ve bu işlemlere yönelik mevzuat oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Tapu işlemi yapmak isteyen vatandaşların bu konulardaki bilgisi sınırlı kaldığı için hak kaybına uğramaları her zaman olasılık dâhilindedir. Hâlihazırda mahkemelerde tapu ihtilafı davaların sayısındaki artış da göz ardı edilemeyecek durumdadır. Üstelik uzun süren dava sürecine ilaveten söz konusu davalarda mağdur olan kişinin zararını tümüyle karşılaması da kimi zaman sağlanamamaktadır (Çelik, 2011: 9). Bunun yanı sıra söz konusu mevzuatın karmaşık yapısına bağlı olarak tapu müdürlüklerinde daha çok kalifiye personele ihtiyaç duyulduğu da göze çarpmaktadır. Nitekim tapu sicilinin tutulması esnasında yapılması ya da yapılmaması gereken herhangi bir işlemin sonuçlarına kusursuz sorumluluk gereği önce devlet ve daha sonra devletin rücu hakkı gereği tapu memuru katlanmaktadır. Fakat tapu müdürlüklerinde alanında uzmanlaşmış personel sayısı yeterli düzeyde değildir. Kısacası hem tapu müdürlüklerinde işlem yaptıran kişiler hem de tapu görevlileri açısından tapu işlemleri zor ve karmaşık bir işleyiş yapısını beraberinde getirmektedir. Tüm dünyada bu karmaşık ve neticeleri bakımından büyük hak kayıpları yaratan sisteme yukarıda da yer verildiği üzere tapu sigortası sistemiyle çözüm aranmaya çalışılmıştır. Tapu sigortası sisteminin Türkiye’deki bilinirliği ise henüz yeteri düzeyde değildir. Akademik alanda bugüne dek üzerinde yapılmış birkaç çalışmaya rastlanılsa da yayınların konuyu genellikle yurtdışında uygulanan yöntemler ışığında ele aldığı görülmektedir. Uygulamada ise tapu sigortası

sistemini uygulayan tek bir sigorta şirketinin yer aldığı kaydedilmiştir. Söz konusu sigorta şirketine, konunun bilinirlik düzeyinin yetersiz olması nedeniyle, başvuruların sayısının ise oldukça az olduğu görülmektedir. Bu çalışma ile Türkiye'deki tapu müdürlüklerinde uygulanabilecek alternatif bir çalışma yöntemi olarak tapu sigortasının mevcut sorunlara çözüm yaratacak bir düzenlemeyle nasıl hayata geçirileceği tartışılmıştır.

4.1. Tapu Müdürlüklerinde Yaşanan Temel Sorunlar

Tapu sicili ile taşınmazlar ve onların üzerindeki hakları gösteren resmi bir kayıt anlaşılmaktadır. Tapu sicilinin tutulmasındaki en önemli unsur ise hiç şüphesiz ki sicile ait kayıtlardaki güvenilirliğin sağlanması hususudur. Türkiye'de tapu kayıtlarına güvenilirlik hala devlet güvencesi altında devletin asli ve kusursuz sorumluluğu ile sağlanmaktadır. Medeni Kanun'un 1023. maddesi daha önce de belirtildiği gibi "tapu kütüğündeki tescile iyi niyetle dayanarak mülkiyet veya bir başka aynı hak kazanan üçüncü kişinin bu kazanımı korunur" (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf, 2020) ifadesine yer vermektedir. Bununla birlikte söz konusu hakkın korunması için belirli şartların oluşması gerekmektedir. Mevzuatta devletin kusursuz sorumluluğuna yönelik doğrudan bir düzenlemeye yer verilmemesi ve usulsüz uygulamalarda içtihatlarla dayanılarak karara varılması çoğunlukla uzayıp giden dava süreçlerine ve hakkın kısmi geri kazanımına neden olabilmektedir.

Buraya kadar anlatılan konu, devletin kusursuz sorumluluk ilkesinin tapuda hak iktisap eden vatandaş yönünden ele alınmasını içermektedir. Literatürdeki çoğu kaynak tapu işlemlerini, maddi açıdan büyük hak kayıplarına yol açabileceği için iyi niyetle hak iktisap eden kişinin hakkını nasıl koruyabileceğine yönelik olarak ele almaktadır. Tapu kayıtlarına güvenilirliğin tam anlamıyla sağlanması, ülkede hak kaybına uğrayan kişi sayısını azaltacağı gibi, yerli ve yabancı yatırımcıların yapacakları gayrimenkul yatırımlarını da elbette arttıracaktır. Bununla birlikte söz konusu güvenilirliğin sağlanması görüldüğü kadar kolay değildir. Tapu müdürlüklerinde işlem yapan personel açısından üstlenilen büyük sorumluluklar bulunmaktadır. Çoğunlukla rüşvet ve yolsuzluk gibi haberlerle gündeme gelen tapu müdürlüklerinde yaşanan sorunlar, tapu kayıtlarındaki güvenilirlik esasının ne kadar zor şartlar altında sağlandığını gözler önüne sermektedir. Tapu sigortası sisteminin ülke açısından sunacağı avantajlar yukarıda özellikle dünyadaki uygulamalar başlığı altında vatandaş açısından ele alınmış bulunmaktadır. Çalışmada bu sistemin tapu müdürlüklerinin çalışma düzeni üzerinde de olumlu katkılar sunacağı savunulmaktadır. Bu bağlamda öncelikle işlem hacmi büyük tapu müdürlüklerinde yaşanan sorunlar, günlük çalışma rutiniyle birlikte değerlendirilecektir. Çalışmada tapu müdürlüklerinde yaşanan sorunların belirlenmesi açısından ise Konya'da yer alan merkez ilçe tapu müdürlükleri (Meram, Karatay ve Selçuklu Tapu Müdürlükleri) baz alınmıştır.

Tapu müdürlüklerine gelen başvurularda gerçekleştirilen ilk işlem eksiksiz bir şekilde başvurusu yapılan evrakların incelenmesinden sonra hak kaybının önüne geçilmesine yönelik kimlik tespitinin yapılmasıdır. Bu aşamada tapu memuru taşınmazın gerçek sahibini geçmiş tapu kayıtlarını inceleyerek tespit etmek ve başvuru yapan kişinin gerçek hak sahibi olup olmadığını ortaya koymakla yükümlüdür. Eğer taşınmaz sahibi ya da alıcı taraf vekâletname ile başvuru yaptıysa bu sefer tapu personeli yetki veren kişinin gerçek hak sahibi olup olmadığını araştırdıktan sonra vekâletnamenin hukuka uygun şekilde düzenlendiğini, o vekâletnamenin sahte vekâletname olmadığını, tapuda hangi işlem yapılacaksa vekâletnamede vekil olanın o işlemi yapmaya yetkisi olduğunu tespit etmek ve vekâletnamenin azil kontrolünü yapmakla sorumlu olacaktır.

Bu noktada tapu müdürlüklerine sağlanan en büyük avantaj ise 2001 yılında uygulanmaya başlanan Tapu ve Kadastro Bilgi Sistemi (TAKBİS) projesidir. Söz konusu uygulama ile daha önce dağıtık olan kayıtların çoğu sayısal ortama aktarılmış bulunmaktadır. Halen kimi kayıtların girişine devam edildiği TAKBİS sistemi evrak kontrolü ve kimlik tespiti aşamasından sonra en nihayetinde resmi senet/tescil istem belgesi aşamasının yer aldığı ve bu aşamaya kadar ise tüm verilen sisteme giriş yapılarak güvenilirliğinin sağlandığı elektronik bir ortam sunmaktadır. Sistem işlem bitiminde vatandaşın imzaya gelmesi için randevu da oluşturmakta ve buna ilaveten ilgili tarafların imzaya gelmeden önce ödemeleri gereken tapu harcı ve döner sermaye bilgilerini irtibat numaralarına göndermektedir.

Tapu işlemleri tapu personeli tarafından gerçekleştirildikten sonra (tüm verilerin TAKBİS’e girilerek resmi senet/tescil istem belgesinin çıkarılmasından sonra) yapılan işlemlerin doğruluğu, hukuki açıdan tapu personeli kadar sorumluluk üstlenen tapu müdür yardımcısınca kontrol edilmektedir. Kontrolde çıkan evrakların vatandaşlar ile olan imza aşamasında ise tapuyu devreden taraf, eski kayıtlardaki fotoğraf ve imza örnekleri aracılığıyla tapu memurunun kimlik tespitine yönelik incelemesinden ve dolayısıyla tekrar bir kimlik tespiti aşamasından geçmektedir. İmza aşamasında tapu memuru tarafından dikkat edilmesi gereken diğer bir husus imza aşamasında tarafların ibraz ettiği kimlik belgelerinin sahte olup olmadığının tespitidir. Sahte vekâletnameler ya da kimlik belgeleri ile yapılmak istenilen usulsüz işlemler tapu müdürlüklerinde en sık karşılaşılan dolandırıcılık yöntemleri olup, tapu personeli açısından da büyük riskler taşımaktadır. Bununla birlikte eğer taraflardan biri ortalama yaş düzeyinin üstündeysen, tapu personelinin ilgili tarafa yönelteceği sorularla akıl melekelerinin yerinde olup olmadığını tespit etmesi ve eğer kuşkuya düşerse de sağlık raporu isteyerek işleme devam etmesi gerekmektedir. Gerekli olan tüm kontrollerden sonra tapu personeli imza aşamasını tamamladığı işlemin hem TAKBİS sisteminde hem de tapu kütüğünde tescilini yapması, tekrar tapu müdür yardımcısına kontrole sunması, tescil kontrolü sonrasında ıslak imzayla imzaladığı işlem evraklarını sisteme tarayarak e-imzalaması ve arşiv onayına sunması gerekmektedir.

Söz konusu aşamalar sıradan bir tapu işleminde yapılması gereken işlemleri genel hatlarıyla detaylandırmaktadır. Bu şekilde tapuda güvenilirliğin sağlanmasına yönelik alınan tedbirler ve tapu personelinin tek işlemle üstlenmiş olduğu sorumluluklar işlem aşamaları dâhilinde ele alınmaya çalışılmıştır. Fakat bilindiği gibi tapu müdürlükleri günümüzde işlem yoğunluğunun en fazla olduğu kurumların başında gelmektedir. Tapu müdürlüklerine her yıl binlerce işlem başvurusu yapılmakta ve bir tapu müdürlüğünde personel başına düşen günlük işlem sayısı çoğu zaman 20 dosyayı bulabilmektedir. Bununla birlikte Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü’nün tapu müdürlüklerine yönelik belirlemiş olduğu hizmet standartları gereği bir işlem için ayrılan süre ortalama 45 dakika olup, tapu memuruna düşen ortalama işlem sayısı ise 8 tanedir. Üstelik personelden kendisine havale edilen tüm başvuruları aynı gün içinde (yukarıda bahsedilen tüm aşamaları gerçekleştirerek) sonuçlandırması beklenmektedir. Gün içinde öğle arası dinlenme molasından dahi faydalanmayıp işlemlerine devam eden tapu personelinin söz konusu süreci tamamlayabilmesi için aynı zamanda ‘akşam mesaisi’ yapması gerekmektedir. Personele yüklenen her fazla işlem ise onun hata yapma olasılığını bu şekilde arttırmaktadır. Personelin hem hızlı hem de hatasız bir şekilde çalışmaya yönlendiren söz konusu sistem büyük oranda motivasyon eksikliğine neden olmaktadır.

Son bir yılda pandemi sürecinin de etkisiyle uygulanan ‘web tapu sistemi’ ise bu yoğunluğu daha çok arttırmış durumdadır. Daha önce tapu müdürlüklerine fiziksel evrak getirmek kaydıyla sadece sabah mesai saatlerinde başvuru yapabilen vatandaş artık günün her saatinde e-devlet sistemiyle bağlantılı web tapu üzerinden başvuru evraklarını yükleyerek işlemlerini başlatabilmektedir. Söz konusu hizmet vatandaş için büyük bir kolaylık sağlamış ve artık sadece imza aşamasında tapu müdürlüğüne gelmek

kaydıyla işlemlerini gerçekleştirme imkânı sunmuştur. Fakat bununla birlikte sistemin sıradan vatandaş açısından zor ve karmaşık olması kimi zaman yanlış ya da eksik başvurulara neden olabilmektedir. Bu durum ise tapu işlemlerinde hatalı başvurulardan kaynaklı olan ve bazen vatandaşın yanlış tasarrufuna dahi neden olabilen sıkıntılara (özellikle birden fazla taşınmaza sahip olan kişilerin yanlış taşınmaz üzerinde yapmış oldukları başvurularda) ya da eksik evraklarla yapılan ve zaman kaybına neden olan hatalı başvurulara yol açabilmektedir. Sisteme herhangi bir sınırlama getirilmemesi ise personele günün her saatinde sürekli işlem gelmesine ve dolayısıyla yığılmalara neden olmaktadır. Dolayısıyla tapu başvurularına personel sayısına göre getirilmeyen sınırlama pandemi sürecine rağmen her gün yüzlerce insanın işlem yaptırmak için tapu müdürlüklerine akın etmesine neden olmaktadır. Aşağıdaki tablo Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı'nın yayınlamış olduğu veriler doğrultusunda tapu müdürlüklerinin yıllara göre artan yoğunluğunu ve devlete en büyük gelir sağlayan kurumların başından gelen tapu müdürlüklerinin işlemler için alınan tapu harçları doğrultusunda ne kadar büyük bir sorumluluk altında çalıştıklarını gözler önüne sermektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre İşlem Sayısı ile Devlete Sağlanan Tapu Harç Geliri

Yıllar	İşlem Sayısı	Elde Edilen Gelir (TL)
2009	6.971,198	1.804.418.370
2010	6.079,011	3.469.313,821
2011	5.875,531	4.272.460,521
2012	6.190,454	4.637.488,940
2013	6.751,304	6.823.826,863
2014	7.294,519	7.774.581,952
2015	7.710,390	9.122.986,065
2016	8.277,762	10.062.357,716
2017	8.390,980	10.693.331,783
2018	8.896,441	11.290.552,696
2019	10.315,145	10.924.221,197
2020	11.134.803	18.788.038.200

Kaynak: uygulamalar.tkgm.gov.tr, 2020

Tapu müdürlüklerinde her geçen yıl artarak devam eden bu yoğunluk¹ ve her işlemde sahip olunan sorumluluk acilen çözüm bulması gereken sorunlar arasında yer almaktadır. Nitekim öncelikle tapu müdürlüklerindeki bu işlem hacmini kaldırabilecek sayıda personel sayısı bulunmamaktadır. Ayrıca var olan personelin de nitelik açısından yeterlilik düzeyinin işlem niteliğine göre düşük kaldığı görülmektedir. Hukuki açıdan oldukça fazla bilgi ve kimi zaman detaylı araştırma, ön inceleme, analiz yeteneği gerektiren tapu memurluğunun söz konusu koşullarda bir kariyer mesleği olması şarttır. Fakat personelin özlük haklarının dahi yapılan iş ile orantılı olmadığı söylenebilir. Hiçbir kurum personeli tapu personeli kadar hem büyük iş yoğunluğu hem de büyük risk ve sorumluluklar altında çalışmamaktadır. Buna karşılık kamu kurumları arasında en az ücret alan meslek elemanlarının başında tapu personeli yer almaktadır. Personel ile yapılan görüşmelerde çoğu kişi emeğinin karşılığını almadığını düşünmektedir. Bu durum personelin çalışma motivasyonunu da büyük ölçüde etkilemektedir.

1 2009 yılına göre 2020 yılı işlem sayısı yaklaşık %83 oranında artmıştır.

Tapu müdürlüklerinde çözüm bekleyen en önemli sorunların başında işlem yoğunluğu ile riskli çalışma ortamının olduğu ifade edilebilir. İnsanın olduğu her yerde hata yapma olasılığı bulunmaktadır. Bununla birlikte Konya’da merkez ilçelerdeki işlem sayısı ortalama 40.000 civarındadır ve her işlemin mali sorumluluğu da en az 100.000 TL civarındadır. Bu nedenle tapu sicilinin tutulmasında devletin kusursuz sorumluluğunun rücu ederek kendisine dönmesi riskiyle görev yapan tapu personelinin mevcut çalışma koşullarına rağmen hata yapma lüksü bulunmamaktadır.

4.2. Tapu Sigortası Sisteminin Tapu Sicilinin Tutulmasındaki Olası Katkıları

Türkiye’de mülkiyet hakkı devletin güvence altına aldığı ve koruyup geliştirmekle yükümlü olduğu temel hak ve ödevler arasında sayılmıştır. Mülkiyet hakkı başlığı altında yer alan 35. maddede; “Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.” (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf, 2020) hükmü yer almaktadır. Bununla birlikte mevzuatta yer alan boşluklar mülkiyete bağlı sorunların her geçen yıl giderek artmasına neden olmaktadır. Söz konusu sorunların çözümüne yönelik başlatılan hukuki süreç ise uzun yıllar sürmekte ve mağdur olan kişi de bu süreç neticesinde kimi zaman kaybını tamamıyla karşılayamamaktadır. 1959-2019 yılları arasında AİHM’ne açılan toplam 3645 dava sayısının 674 tanesi mülkiyet haklarının ihlaline yöneliktir (www.echr.coe.int, 2020). 2010 Anayasa değişikliği ile Türkiye aleyhine AİHM’ne yapılan bu başvuruların azaltılması amaçlanmış ve Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı tanınmıştır. Buna göre Anayasa’nın 148. maddesine eklenen fıkra uyarınca “Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.” (www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf, 2020). Bireysel başvuru ile temel hak ve özgürlüklerin ulusal bağlamda güvence altına alınması ve en azından AİHM’ne hak ihlaline yönelik başvuruların azaltılması hedeflenmiştir. Böylece 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren, AİHM’nin bu yöndeki içtihatları da göz önünde bulundurularak, bireysel başvurular Anayasa Mahkemesi tarafından karara bağlanmaya başlanmıştır. Anayasa Mahkemesi’ne yapılan bireysel başvuru incelemelerine bakıldığında ise Türkiye’de en çok ihlal edilen ikinci hakkın mülkiyet hakkı olduğunu belirlenmiştir. 31.12.2019 tarihi itibarıyla Anayasa Mahkemesi tarafından verilen ihlal kararlarının hak ve özgürlüklere göre dağılımı incelenirse hemen hemen her üç ihlal kararından bir tanesinin mülkiyet hakkına ilişkin olduğu görülecektir (Şen ve Barın, 2020: 2). Bu durum Anayasa’nın temel bir hak olarak kabul ettiği ve devletin güvence altına aldığı mülkiyet hususunda hala çözümlenmeyi bekleyen sorunlar olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Sosyal devlet anlayışının egemen olduğu ülkelerde devlet, toplum içinde en temel hizmet sağlayıcı konumundadır. Tapu sicilinin devlet güvencesi altında tutulması da bu anlayışın bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat son yıllarda tapu hizmetlerinin sunumunda giderek artan iş akışı, vatandaşların kendi haklarının daha çok farkında olmaları ve devletten beklentilerinin de bu yöndeki yükselişi sağlanan hizmetlerin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra taşınmaz üzerindeki hakların korunması maddi açıdan büyük bir yükümlülüktür. Tüm maddi imkânını kullanarak yatırım yapmak isteyen şahıs ya da şirketlerin ise bu maddi yükümlülüğü taşıyacak bir garantöre ihtiyaçları bulunmaktadır. Türkiye’de söz konusu garantör mekanizma devlettir. Fakat yukarıdaki başlıklarda da yer verildiği gibi mülkiyet hakkına ilişkin devletin kusursuz sorumluluğu dışında kalan bir takım alanlar bulunmaktadır. Ayrıca ilgili mevzuatta konuya ilişkin boşluklar ve bu nedenle oluşan yorum farklılıklarıyla da karşılaşmaktadır. Söz konusu durum ise mülkiyet hakkının ihlali gerekçesiyle açılan davaların uzun sürmesinin ve kimi zaman da tatmin edici şekilde sonuçlanmamasının nedenlerini açıklar niteliktedir.

Tapu sigortası sisteminin Türkiye’de uygulanmasıyla birlikte mülkiyet ihlali gerekçesiyle açılan dava sayısında büyük oranda azalma yaşanacağı düşünülmektedir. Taşınmaz alımı öncesinde yapılacak sigorta tapu kayıtlarında poliçe tarihinden önce ve sonra tüm bilinmeyen risklere karşı hak sahibini korumaktadır. Nitekim hak edinimi öncesinde taşınmaz hakkında sigorta şirketlerince detaylı inceleme yapılacaktır.² Böylece hem taşınmaza yönelik hem de taşınmazın gerçek sahibinin kim olduğuna yönelik yapılacak incelemeler ile hak sahibi olmak isteyen kişilere bir güvence verilecektir. Bu durum ise mülkiyet hakkına ilişkin açılan dava sayısını azaltacak ve herhangi bir ihlal durumunda mağdur olan iyi niyetli kişi hakkını daha kısa sürede tam anlamıyla alabilecektir. Aksi bir durumda ihlal yaşanan konu dava aşamasına gelse de dava masrafları sigorta şirketince karşılanacaktır. Bununla birlikte söz konusu mekanizmanın uygulandığı dünya örneklerinde mülkiyet ihlali ile açılan dava sayısının oldukça azaldığı kaydedilmiştir.

Tapu sigortası sisteminin sadece hak sahipleri açısından değil tapu müdürlükleri açısından da büyük bir kolaylık sağlayacağı aşikârdır. Öyle ki devletin tapu sicilinin tutulmasındaki kusursuz sorumluluğu gereği hak kaybına sebebiyet verme iddiasıyla açılan davalardaki azalma başlı başına müdürlüklerde görev yapan personelin çalışma ortamındaki riski ortadan kaldıracaktır. Bununla birlikte işlem öncesinde tapu kayıtlarında hak kaybına sebebiyet verebilecek olası sorunların (ormanlık alan ya da sit alanı, belediyeyle ilgili hukuki durumlar, imar riski, kıyı kanunu gibi sorunlar) sigorta şirketleri tarafından tespit edilmesi tapu personelinin hem taşınmaz geçişini araştırma hem de kimlik tespiti yapma gibi zaman kaybı yaratan tescil dışı iş sürecinden kurtaracaktır. Böylece tapu işlemleri daha risksiz bir çalışma sistemi dâhilinde eskisinden daha kısa sürede sonuçlanacaktır.

Dünya genelinde giderek yaygınlaşan tapu sigortası sistemi 2008 yılında bir Amerikan sigorta şirketi olan First Title tarafından Türkiye’de de uygulanmaya çalışılmıştır. Tapuda sonradan ortaya çıkabilecek sorunlara karşı örneğin 100 bin TL’lik taşınmazı (2008 yılı rakamları doğrultusunda) 300-400 TL gibi bir ücretlendirmeye sigortalayan firmaya özellikle Türkiye’de yatırım yapacak yabancı yatırımcılar ilgi göstermişlerdir. Bir gün içinde incelemelerini tamamlayıp tüketicilere poliçe düzenleyen firma tapu sorunlarından dolayı ortaya çıkabilecek davalarda mahkeme masraflarını da ödeme garantisi vermiştir (www.haberturk.com). Kuruluşu 1889 yılına uzanan First Amerikan Corporation grubuna bağlı olan şirket ilk olarak Türkiye’de AB Invest Şirketi’nin Çekmeköy’de yapmış olduğu White Side Apartments konut projesinde hizmet vermiştir (Çelik, 2011: 117). Alanında öncü olan ve dünya genelinde sayısız ofis ve çalışanı olan şirketin sunmuş olduğu hizmetlere bunun dışında yeterince ilgi gösterilmemiştir. Bunun en temel nedeni geleneksel açıdan devam eden sisteme bağlılık ve tapu sigortası sisteminin ulusal açıdan hukuki bir alt yapı sağlanmamış olmasıdır. Sonuç olarak ise sistemin halk tarafından bilinirliği de yeterli düzeye ulaşmamıştır.

SONUÇ

Türkiye’de mülkiyet hakkı Anayasa ve Türk Medeni Kanunu’nun ilgili maddeleri ile koruma altına alınmıştır. Tapu sicil sistemi ile devlet tarafından kayıt altına alınan taşınmazlara yönelik mülkiyet hakkının devlet tarafından güvence altına alınmasına geçmişten günümüze büyük bir önem verilmiştir. Nitekim mülkiyet hakkının ihlali durumu kişiler için büyük riskler taşımakta ve bu noktada ise tapu kayıtlarına güven ilkesi önem kazanmaktadır. Karşılığı büyük miktarlardaki yatırımlar olan tapu kayıtlarının hukuk düzeni tarafından devlet güvencesi altına alınması aynı zamanda devlete güveni sağlayan bir mekanizma oluşturmaktadır.

2 Bu inceleme yurtdışında sigorta şirketlerince görevlendirilen avukatlar aracılığıyla yapılmakta olup, Türkiye’de tapu mevzuatına hâkim taşınmaz değerlendirme uzmanları tarafında yapılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir.

Bununla birlikte mülkiyet ihlaline konu olan dava sayısı, Türkiye’de taşınmazların güvence altına alındığı söz konusu sistemdeki aksaklıkları gün yüzüne çıkarmaktadır. Çalışmada incelenen Konya merkez ilçelerindeki tapu müdürlüklerinde yaşanan sorunlar sistemde yaşanan aksaklıkların nedenlerini anlamakta yol gösterici olmuştur. Bu bağlamda karşılaşılan sorunların nedenlerini iki temel sorun ile özetlemek mümkündür. Bunlar tapu müdürlüklerinde artan işlem hacmi ile yüklenilen büyük sorumluluk ve hukuk düzeninin olası tapu risklerine karşı doğrudan bir düzenleme getirmeyip mevcut dosyaların içtihatlar doğrultusunda ele alınmasıdır. Söz konusu sorunların vatandaş açısından kimi zaman hak kaybının tam anlamıyla karşılanmadığı uzun süreli davalara, tapu personeli açısından ise hem yoğun hem de üstlenilen sorumluluk nedeniyle hata yapma lüksünün bulunmadığı riskli bir çalışma ortamına sebebiyet verdiği görülmüştür.

Söz konusu sorunlar temelinde çalışma tapu sicilinin tutulmasına alternatif bir yöntem olarak dünya genelinde de örnekleri bulunan tapu sigortası sistemini tartışmaya açmıştır. On dokuzuncu yüzyılda ilk kez Amerika’da uygulanan tapu sigortasının günümüze kadar birçok ülkede yaygınlaşarak uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Sistemin bazı ülkelerde daha geniş bir kapsamda ele alınarak uygulandığı ve günümüzde hak sahibine ömür boyu garanti imkânı sunduğu görülmektedir. Bu yöntemin uygulama açısından özellikle mülkiyet hakkı konusundaki mevzuata göre ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği söylenebilir. Genel olarak sistemin tapu kayıtlarının incelenmesi ve hak sahibine güvence vermesi açısından oldukça etkin sonuçlar verdiği belirtilmelidir.

Tapu sigortasının temel amacı öncelikle hak sahibine güvence vermek ve bunun yanı sıra işlemleri daha kolay, hızlı ve etkin gerçekleştirebilmektir. Böylece mülkiyet hakkı konusunda ortaya çıkabilecek risklere karşı olası hak kayıplarının önüne geçebilmek hedeflenmektedir. Bu riskler ülkeden ülkeye değişkenlik gösterse de tapu sigortasına yönelik ortak faydanın, hak ihlallerini dava aşamasına gelmeden çözüme kavuşturan bir sistem olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Nitekim hak sahibi, kimsenin ihmalkârlığını ispatlamaya gereksinim duymadan maddi açıdan kaybını telafi edebilmektedir. Günümüz koşullarında tapu sigortasının, Türkiye’de de mülkiyet hakları konusunda önemli bir güvence sağlayacağı düşünülmektedir. Sistemin tapu kayıtlarının doğru tutulmamasından eksik ya da sahte evraklarla işlem yapılmasına kadar tüm riskleri güvence altına alması nedeniyle, mağdur olan kişinin zararını kısa sürede tazmin etme imkânı sunacağı öngörülmektedir. Bu durum ise hem hak sahiplerine büyük bir avantaj sağlayacak hem de tapu personelinin iş yükünü azaltarak çalışma ortamındaki riski azaltacaktır. Dolayısıyla günümüzde hızla değişen talep ve ihtiyaçlar karşısında tapu sigortası sisteminin tapu müdürlükleri için uygulamaya değer bir yöntem olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. Ramazan, Deniz Deniz (2014), "Türk Medeni Kanununun 1007. Maddesi Kapsamında Rücu Dosyalarına (1997-2013) İlişkin Çalışma", Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Hukuk Müşavirliği, https://www.tkgm.gov.tr/sites/default/files/icerik/ekleri/rucu_kitapcik_makale_kapaktan_sonra_ekle-20_ocak_2014.doc (10.11.2020)
- Akça, Kürşat (2015), "Anayasa Mahkemesi Kararlarında Mülkiyet Hakkı", İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1 (Özel Sayı), 543- 596.
- Atay, E. Ethem (2012), İdare Hukuku, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Bulut, Z. Betül, Sahtecilik Hukuksal Nedenine Dayalı Tapu İptal ve Tescil Davası, http://lucernaiuris.com/wp-content/uploads/Makale_Zehra-Bet%C3%BCI_.pdf (13.11.2020)
- Chrystal, Brian (2009), "Title Insurance: an Aid to Cross-Border Real Estate Financing?", Real Estate Finance: Law Regulation and Practice, Andrew V. Petersen (Edt), Chapter:21, UK: LexisNexis Butterworths.
- Çelik, S. Tanya (2011), Tapu Sigortasının Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çıtak, H. Alperen (2014), İdarenin Kusursuz Sorumluluğu Bağlamında Sosyal Risk İlkesi, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Dilaveroğlu, Arzu (2017), "İdarenin Kusursuz Sorumluluğu Çerçevesinde Tehlike ve Sosyal Risk İlkesi, Journal of History Culture and Art Research" 6 (3), 1365-1380. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i3.1008>
- Dumm, E. Randy, Sirmans G., Stacy, Macpherson, A. David (2007), "The Title Insurance Industry: Examining a Decade of Growth", Journal of Insurance Regulation 25 (4), 23-51.
- Eren, Fikret (2014), Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Görgeç, Başak (2016), "Devletin Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Sorumluluğu, Rücu Hakkı ve Tabi Olduğu Zamanaşımı", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi 22 (3), 1185-1220.
- Nyce, Charles, Boyer, M., Martin (1998), "An Analysis of the Title Insurance Industry", Journal of Insurance Regulation 17 (2), 213-255.
- O'Connor, Pamela (2003), "Double Indemnity – Title Insurance And The Torrens System", Queensland University of Technology Law & Justice Journal, <http://www5.austlii.edu.au/au/journals/QUT-LawJl/2003/9.html> (15.11.2020)
- Özay, İlhan (2002), Gün Işığında Yönetim, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarıaşlan, Damla (2017), "Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Zararlardan Devletin Sorumluluğu", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Kasım-Aralık (133), 393-422.
- Sirmen, Lale (1976), "Tapu Sicilinin Tutulmasından Doğan Zararlardan Devlet'in Sorumluluğu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No.391, Ankara.

- Şaşmaz, A. Pelin (2016), “İdarenin Sorumluluğu ve Danıştay Kararlarındaki Görünümüne Genel Bakış”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* 2 (2), 211-235.
- Şen, Murat, Barın, Taylan (2020), *Anayasa Mahkemesi Mülkiyet Hakkı Karar Özetleri*, Ankara: EPA-MAT.
- Yaşar, H. Nuri (2008), “İdarenin Sorumluluğu Üzerine Düşünceler”, *İÜHFM* 66 (1), 201-220.
- [http://uygulamalar.tkgm.gov.tr/ybs/ybs/Tabuistatistik/iller/Tabuistatistik.htm](http://uygulamalar.tkgm.gov.tr/ybs/ybs/Tapuistatistik/iller/Tabuistatistik.htm) (25.10.2020)
- https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf (05.11.2020)
- <https://www.haberturk.com/ekonomi/makro-ekonomi/haber/99174-imar-riskine-karsi-tapu-sigortasi> (10.11.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.2644.pdf> (09.11.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (09.11.2020)
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (09.11.2020)

T.C. ÇEVRE VE ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI		TAPU ve KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ TAPU MÜDÜRLÜĞÜ HİZMET STANDARTLARI		Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü			
SIRA NO	VATANDAŞA SUNULAN HİZMETİN ADI	BAŞVURUDA İSTENİLEN BELGELER	HİZMETİN TAMAMLANMA SÜRESİ (EN GEÇ SÜRE)	SIRA NO	VATANDAŞA SUNULAN HİZMETİN ADI	BAŞVURUDA İSTENİLEN BELGELER	HİZMETİN TAMAMLANMA SÜRESİ (EN GEÇ SÜRE)
1	Bayvuru	1. Hizmet türüne göre istenilen belgeler 2. Temelî ile temalî belge, 3. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	15 DAKIKA	28	Birleştirme	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kadastro Müdürlüğüne gönderilen değişiklik dosyası, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
2	Taşınmaz Sorgulama, Kayıt ve Belge Örneği İstemi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 30 DAKIKA	29	Ayırma	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kadastro Müdürlüğüne gönderilen değişiklik dosyası, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
3	Satış	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	30	Yola Terk	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kadastro Müdürlüğüne gönderilen değişiklik dosyası, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
4	Cebri Satış	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. İza Müdürlüğünün sayılı müzakeresi (cebrî izza izası ile satılmıyorsa), 4. Mahkeme müzakeresi (satılmıyorsa giderilmesi üzere yola ile satılmıyorsa), 5. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	31	Yoldan İhdas	1. İlgili kararın tasviri talep eden yazısı, 2. Kadastro Müdürlüğüne gönderilen değişiklik dosyası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
5	Bağış	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	32	Cins Değişikliği	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kadastro Müdürlüğüne gönderilen değişiklik dosyası, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
6	Ölünceye Kadar Bakma Sözleşmesi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	33	Parselasyon Uygulaması	1. Kadastro Müdürlüğüne gönderilmiş dosya.	15 iş GÜNÜ
7	Taksim (Paylaşma)	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	34	İntifa Hakkı	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
8	Trampa	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	35	İrtifak Hakkı	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
9	Kat Karşılığı Temlik	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	36	Geçit Hakkı	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kadastro Müdürlüğüne gönderilmiş değişiklik dosyası, 4. Çerçak kâğıtları fotokopları, 5. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 6. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
10	Mirasın İrtikali	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Miras alı mirasçılık belgesi, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	37	Üst Hakkı	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge, 6. Kısmi tat hakları işlemlerinde Kadastro Müdürlüğüne gönderilmiş değişiklik dosyası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
11	Vasiyetnamenin Terfizi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Mahkemenin alımlı tarafı kapalı yazı tasviriyle yazılı, 4. Vasiyetnamenin orijini bir örneği, 5. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 6. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	38	Aile Konutu Şerhi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Konutun aile konutu olduğuna kanıtlayan muhtaraklar/apartman yönetiminden beldeyeden/kadastrodan alınmış belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
12	Elbirliği Halindeki Mülkiyetin Paylı Mülkiyete Dönüştürülmesi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, (belgelik yapılmak suretiyle yapılmıyorsa talep edilirse buyurancın kimlik belgesi ve temalî ile temalî belge), 3. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	39	Kira Sözleşmesinin Şerhi	1. Kira sözleşmesi, noterde onanmış sözleşmeye ilişkin noter yetkisi satıp letahları diğer hallerde malikin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
13	İpotek	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	40	Finansal Kiralama Şerhi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Noterde düzenlenmiş sözleşme, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
14	Onama Yöntemi ile İpotek	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kamu kurum ve kuruluşları (Ordu Yardımlaşma Kurumu dahil), bankalar, Emlak ve Sanayi Kurumu ve Kadastro Müdürlüğünün yazılı izniyle ilgili kredi veya bory sözleşmesi (protokol yapılar kurular tarafından elektronik ortamda gönderilir), 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası (protokol yapılar kurular tarafından elektronik ortamda gönderilir).	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	41	Sözleşmeden Doğan; Ön Alım, Alım, Geri Alım Hakları Şerhi	1. Satın alıcının satıp letahları veya yetkili temsilcilerinin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Noterde düzenlenmiş sözleşme, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
15	Terkinler	1. Lehânen kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kira sözleşmesi, bankalar ve finans kurumlarının kredi yazısı ve temalî belge (ipotek terkinli için protokol yapılar bankalar tarafından yazılı elektronik ortamda gönderilir).	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	42	Kat Karşılığı İnceleme Sözleşmesi ve Satış Vaadi Sözleşmesinin Şerhi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Noterde düzenlenmiş sözleşme, 4. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
16	Tahsisler	1. İlgili kurumun resmi yazısı ve vasalet belgesi, 2. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	43	Ekleminin Yazımı (Teffurut)	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Eklemin tasviri, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
17	Ferdileşme	1. Kooperatif temsilcilerinin kimlik belgesi, 2. Temelî belge, 3. Kooperatif yönetimi tarafından düzenlenen ferdileşme listesi, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	44	Yönetim Planının Değiştirilmesi	1. Yönetim kimlik ve temalî belge, 2. Kat maliklerinin bekle özdürü tarafından imzalanmış yönetim planı ve karar defteri.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
18	Kat İrtifak Tesisi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Yetkili makama onaylı mimari proje, 4. Yönetim planı, 5. Rasmi senet düzenlenmesi halinde gerekçeli kâğıtları fotokopları.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	45	Ticaret Şirketlerine Ayrılmış Sermaye Konulması Suretiyle Tescil	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Ticaret Sicil Müdürlüğüne konuya ilişkin yazı, 4. Ticaret Mahkemesince tayin olunmuş değer gösterici karar (Bilginin rapor), 5. Çerçak kâğıtları fotokopları, 6. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
19	Kat Mülkiyeti Tesisi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Yetkili makama onaylı mimari proje, 4. Yönetim planı, 5. Rasmi senet düzenlenmesi halinde gerekçeli kâğıtları fotokopları, 6. DASK sigortası poliçe numarası (Kat mülkiyeti tesis edilebilmesi için cins değişikliğinin yapılması gerekir).	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	46	Ortaklığa Kullanan Yerlerin Tesviri	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası, 5. İlgili Belediyeden alınmış emlak vergisi değeri belirlir belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
20	Kat İrtifakından Kat Mülkiyetine Geçiş	1. Kadastro Müdürlüğüne gönderilen değişiklik dosyası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	47	Vakfa Özgülenen Malların Tesviri	1. Vakfın tesviri dair kesinleşmiş mahkeme kararı ve müzakeresi.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
21	Kat İrtifakının Terkini	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	48	Mahkeme Kararlarının İnfazı	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Kesilme kararına mahkeme kararı.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA
22	Kat Mülkiyetinin Terkini	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Ana yapının yok olması veya harap olması halinde Kadastro Müdürlüğüne gönderilmiş değişiklik dosyası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	ACIKLAMALAR :			
23	Kat Mülkiyeti Kurulu Taşınmazın Bagımsız Bölüm İlavesi	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Değişikliği gösteren yetkili makama onaylı mimari proje, 4. Rasmi senet düzenlenmesi halinde gerekçeli kâğıtları fotokopları, 5. Tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	1) KİMLİK BELGESİ: Vakleten temalî için Türk Noter ve Konsolosluklarca düzenleme gerektiren vakleten temalî için köpüğün kimlik belgesi, Vasaleten temalî için Mahkeme Kararı, Kayımlı olarak temalî için Mahkeme Kararı, Ticaret Sicil Müdürlüğünden verilen yetkili belge ve imza sirküsü, Vakıfların temalî için Vakıflar Bölge Müdürlüklerince verilen yetkili belge ve imza sirküsü, Demeklerim temalî için Vakıflar veya Kaymakamlıklardan verilen yetkili belge ve imza sirküsü, Kamu Kurum ve Kuruluşlarının temalî için resmi yazı ve kamurlardan belirlenmiş belgeler, Yabancı ülkelerde düzenlenen temalî belgelerinde konusuna göre Apostille Şerhi, Konsolosluk tasviri veya Türk Mahkemelerinin onama kararı anarır.			
24	Devre Mülk Hakkı	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Devre Mülk Sözleşmesi, 4. Çerçak kâğıtları fotokopları, 5. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	2) TEMALİ BELGESİ: Vakleten temalî için Türk Noter ve Konsolosluklarca düzenleme gerektiren vakleten temalî için köpüğün kimlik belgesi, Vasaleten temalî için Mahkeme Kararı, Kayımlı olarak temalî için Mahkeme Kararı, Ticaret Sicil Müdürlüğünden verilen yetkili belge ve imza sirküsü, Vakıfların temalî için Vakıflar Bölge Müdürlüklerince verilen yetkili belge ve imza sirküsü, Demeklerim temalî için Vakıflar veya Kaymakamlıklardan verilen yetkili belge ve imza sirküsü, Kamu Kurum ve Kuruluşlarının temalî için resmi yazı ve kamurlardan belirlenmiş belgeler, Yabancı ülkelerde düzenlenen temalî belgelerinde konusuna göre Apostille Şerhi, Konsolosluk tasviri veya Türk Mahkemelerinin onama kararı anarır.			
25	Kamulaştırma (Malikin Talebiyle)	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak kâğıtları fotokopları, 4. Kamulaştırma karar yazısı, 5. Kamulaştırma haritası varsa Kadastro Müdürlüğüne gönderilmiş değişiklik dosyası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	3) RADEVU SAATİ: İlgili Müdürlükte SMS ile bildirilen randevuya ifad eder.			
26	Kamulaştırma (darenin Talebiyle)	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Halk satışlığı belgesi, 4. Kamulaştırma haritası varsa Kadastro Müdürlüğüne gönderilmiş değişiklik dosyası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	Bayvuru esasında yukarıda belirtilen belgelerin dışında belge istenmesi, eksiklik belge ile bayvuru yapılmaması rağmen hizmetin belirlenen sürede tamamlanamaması veya yukarıdaki tablo dışı hizmetlerin bulunmadığını tespit durumunda ilk müracaat yerine ya da ikinci müracaat yerine bayvuruz.			
27	Düzeltilme	1. İstenecek belgelerin kimlik belgesi, 2. Temelî ile temalî belge, 3. Çerçak durumu kanıtlayıcı belge, 4. Kadastrodan kaynaklı kimlik bilgilerine ilişkin hataların düzeltilmesinde tapınamaz bunduğu muhtarıktan alınmış fotokopları imzalıdır, 5. Bina vasaflı tapınamazın DASK sigortası poliçe numarası.	RADEVU SAATİNDEN İTİBAREN 45 DAKIKA	İlk Müracaat Yeri : Tapu Müdürlüğü İkinci Müracaat Yeri : Bölge Müdürlüğü İsmin : İsim : Adres : Tapu Müdürlüğü Adres : Bölge Müdürlüğü Tel. : Tel. : Faks : Faks : e-Posta : e-Posta :			

TAPU ve KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ HİZMET HATTI
ALO 181 ÇAĞRI MERKEZİ

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17, Sayı/Issue: 2, Page: 191-212

Editörler / Editors in Chief

Baş Editör

Prof. Dr. Sema AY

Alan Editörü

Prof. Dr. Elif KARAKURT TOSUN

Teknik Editör

Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.

Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

- Prof.Dr.Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof.Dr.Elif KARAKURT TOSUN
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç.Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University “Constantin Brancusi” of TgJiu)
Doç.Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)

Hakem Kurulu / Referee Committee

- Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof.Dr.Ahmet MUTLU (Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Prof.Dr.Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç.Dr.Rasim AKPINAR (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr.Mustafa KOCAOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University “Constantin Brancusi” of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Işın KIRIŞKAN (Giresun Üniversitesi)
Dr. Öğr.Üyesi Burcu ÖNGEN BİLİR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi

Yıl: 2021, Cilt/Vol: 17 Sayı/Issue: 2

HAKEM KURULU

Prof. Dr. Feruh Ayoğlu	ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Mustafa Kocaoğlu	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Mustafa Kemal Değer	KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Celal Kızıldere	YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Mürşit Işık	SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Sefa Usta	KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Eren Rizvanoglu	VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
Doç.Dr. Bengül Güngörmez	AKOSMAN BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
Prof. Dr. Serpil Aytaç	FENERBAHÇE ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Selver Yıldız Bağdoğan	BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

ORTAYA ÇIKARAN FAKTÖRLER DOĞRULTUSUNDA GÜVENCESİZ İSTİHDAM: BİREY VE AİLE ÜZERİNE ETKİLERİ¹

INSECURE EMPLOYMENT IN ACCORDANCE WITH THE FACTORS THAT ARISE: IMPACT ON INDIVIDUALS AND FAMILIES

Arş. Gör. Gözde SOYSAL

*Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü*

ÖZET

Güvencesiz istihdam, hem çalışma yaşamı kalitesini belirleyen hem de bireyin tüm hayatını etkileyen oldukça önemli bir olgudur. Güvencesiz istihdamı tanımlamak için standart istihdamın niteliklerinden yola çıkılabilmektedir. Keynesyen refah devletinin temel hedeflerinden biri olan tam istihdam doğrultusunda 1945-1975 yılları arasında “Altın Çağ” olarak adlandırılan dönemde Fordist kitle üretimiyle birlikte standart istihdam koşulları hüküm sürmüştür. Ancak 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan petrol krizi tüm dünyada birçok alanda yaşanan dönüşüm sürecinin başlangıcını oluşturmuştur. Kitle üretim ve tüketiminin krize girmesi, tüm dünyada neo liberal politikaların benimsenmesi gibi değişimler standart istihdam koşullarından uzaklaşarak güvencesiz istihdam koşullarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle çalışma kapsamında öncelikle güvencesiz istihdam olgusunun farklı tanımlamaları ele alınacak daha sonra standart istihdam ve tarihsel süreçte bu istihdam şeklinin üretim sistemi olan Fordist kitle üretiminden yola çıkılarak açıklanacaktır. Ardından güvencesiz istihdam koşullarının ortaya çıkmasına neden olan faktörler olarak 1970’li yıllarda refah devletinin yaşadığı krizle birlikte istihdam koşullarında meydana gelen değişimler, siyasal ve ekonomik paradigmalardaki dönüşüm, bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve üretimde yaşanan değişimler ele alınacaktır. Son olarak güvencesiz istihdam koşullarının birey ve aile üzerine etkileri analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güvencesiz istihdam, belirsizlik, standart istihdam

¹ Bu çalışma “Güvencesiz İstihdam: Bursa’da Kamu Sektöründe Taşeron Çalışanlar Üzerine Nitel Bir Araştırma” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

ABSTRACT

Insecure employment is a very important phenomenon that determines both the quality of working life and affects the whole life of the individual. To define the insecure employment the characteristics of standard employment can be started. Standard employment conditions have been reigned with Fordist mass production in the period of 1945-1975, called the “Golden Age”, in line with full employment, one of the main objectives of the Keynesian welfare state. However, the oil crisis, which has been experienced since the second half of the 1970 years, has been the beginning of the transformation process in many areas around the world. Changes such as the crisis in mass production, consumption and the adoption of neo-liberal policies around the world, led to the emergence of insecure employment conditions by moving away from standard employment. Therefore, the study will first cover the different definitions of the insecure employment phenomenon, and then explain the standard employment and historical process based on the Fordist mass production of this form of employment, which is the production system. The factors that lead to Insecure employment conditions will then be discussed in the 1970 years, along with the crisis of the welfare state, the changes in employment conditions, the transformation in political and economic paradigm, the development of information technologies and the changes in production. Finally, the effects of insecure employment conditions on individuals and family will be analyzed.

Keywords: Insecure employment, uncertainty, standard employment

GİRİŞ

İkinci Dünya savaşından 1973 petrol krizine kadar geçen dönem refah devletinin “Altın Çağı” olarak adlandırılmaktadır. Tam istihdam, ekonomik büyüme ve güçlü sosyal güvenceler gibi refah devletinin nitelikleriyle özdeşleşen standart istihdam koşulları da dönemin üretim biçimi olan Fordist kitle üretimiyle birlikte uygulanmıştır. Ancak 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren tüm dünyada yaşanan petrol krizi pek çok alanda önemli dönüşümlere neden olmuştur. Öncelikle hızla değişen müşteri taleplerine uyum sağlayabilme esnekliğinden yoksun olan Fordist kitle üretiminin dev fabrikaları geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Ayrıca üretimde meydana gelen köklü dönüşümlerin yanı sıra bu dönemde teknolojiye yaşanan gelişmeler ve tüm dünyada uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikaları da standart istihdam koşullarından uzaklaşarak güvencesiz istihdam koşullarının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Çalışmada öncelikle güvencesiz istihdamın kavramsal boyutuna yer verilecektir. Bu çerçevede öncelikle güvencesiz istihdam koşullarını oluşturan dönüşümün açıklanabilmesi için standart istihdam biçimi ve bu istihdam biçiminin üretim şekli olan Fordist/kitle üretimi ele alınacaktır. Daha sonra güvencesiz istihdam koşullarının ortaya çıkmasında önemli rol oynayan siyasal ve ekonomik paradigmalardaki dönüşüm, üretimde kullanılan yeni teknolojiler, çok uluslu şirketler ve esnek üretim biçimlerinin istihdam üzerine etkileri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Ayrıca güvencesiz istihdam koşullarının birey ve toplum üzerindeki etkileri bireylerin sahip olduğu kişilik yapısı ve aile içi ilişkiler doğrultusunda ele alınırken daha önce güvencesiz istihdam koşullarında istihdam edilen bireylerle yapılandırılmış görüşme yöntemiyle yapılan çalışmadan elde edilen bulgular vurgulanmaya çalışılacaktır.

GÜVENCESİZ İSTİHDAM KAVRAMI

Güvencesiz istihdamla ilgili olarak, 1970’li yılların ortasından itibaren yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal dönüşümlerle birlikte, birbirinden farklı pek çok tanımlama söz konusudur. Greenhalgh ve Rosenblatt, güvencesiz istihdam olgusunu tehdit altındaki işin devamlılığının sağlanmasındaki güçsüzlük durumu olarak ele almışlardır (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984, s:440). Anthony Giddens ise güvencesizliği “*bir çalışanın işinin gelecekteki güvenliği ve kendisinin işyerindeki rolü hakkında yaşadığı kaygı*” olarak ifade ederken ayrıca güvencesiz istihdamın hem çalışanların yaptıkları iş, işin devamı, kariyer gelişimleri gibi olgular üzerinde hem de işle ilgili kaygılı olmanın neden olduğu baskı altında yaşamının

kişisel yaşam ve aile yaşamı üzerinde de zarar verici etkisi olduğunu belirtmektedir (Giddens, 2019, s:295). Güvencesiz istihdamın çok boyutlu bir kavram olduğuna vurgu yapan Gerry Rodgers, güvencesiz istihdamı tanımlarken dört temel boyuttan yararlanmaktadır. Zamansal boyut; istihdamın devamlılığının belirlilik düzeyini ifade ederken, örgütsel boyut işçilerin çalışma koşulları, çalışma zamanı gibi konularda bireysel ve kolektif kontrollerinin olmadığını ifade etmektedir. İktisadi boyut, düşük ücretler ve düzensiz ödemeleri kapsamaktadır. Dördüncü boyut ise adil olmayan işten çıkarmayı önleyecek yasal korumalar ile iş kazaları ve işsizlik sigortasını kapsayan bir sosyal güvenlik korumasının olmamasını içeren sosyal boyuttur (Jain ve Hassard, 2014).

Neticede güvencesiz istihdam kavramı belirsizlik, istikrarsızlık, kötü çalışma koşulları, bedensel ve ruhsal sağlığa yönelik riskler, ekonomik ve sosyal açıdan yetersizlik ile korunmadan yoksunluğu içeren istihdam koşulları için kullanılabilir. Teknolojinin gelişmesi, hızla değişen talep yapısı, örgütlerdeki değişim gibi birçok faktörün etkisiyle ömür boyu aynı işi yapmanın ve standart istihdamın geçmişte kaldığı bir çağda yaşamaktayız (Doogan, 2001, s:420). Bu koşullar altında güven, bağlılık ve sadakat gibi uzun süreli ilişkilere dayalı duygular aşınmaktadır. Günümüz koşullarında belirli bir kuruma uzun süre bağlanmanın gün geçtikçe zorlaştığı, değişkenliğin hâkim olduğu bir dünya söz konusudur. Bu duruma verilebilecek en iyi örneklerden biri Richard Sennett'in "Karakter Aşınması" adlı kitabında ele aldığı Rico ve ailesinin yaşadıklarıdır. Eşi ve iki çocuğuyla iş nedeniyle dört kez farklı şehirlere taşınmak zorunda kalmış bir ailenin değişkenlik ve belirsizlik gibi duyguları sürekli hissettikleri vurgulanmaktadır. Örneğin; arkadaşlarıyla olan ilişkileri sık taşındıkları için sadece internet üzerinden sürmekte, birçok kişiyle uzun süreli yaşanmışlıklara dayalı ilişki kuramamaktadırlar (Sennett, 2012, s:23-25). Emek piyasasının bireyden beklediği hareketlilik, iş değiştirme ve dinamizm ile aile, komşuluk, dostluk kavramları ve ayrıca belirli bir kültüre ve yerleşim yerine bağlılık gibi değerler büyük ölçüde çelişmektedir. Nerede iş bulurlarsa oraya taşınmak, bütün hayatlarını işlerine göre düzenlemek ve bunu yaparken risk almak, değişime açık olmak, kısa vadeli planlar yapmak zorunda olan bireyler uzun vadeli ilişkiler kurma konusunda önemli sorunlar yaşamaktadırlar (Beck, 2011, s:232).

STANDART İSTİHDAM VE FORDİST KİTLE ÜRETİMİ

Güvencesiz istihdamın anlaşılması açısından standart istihdam koşullarından yola çıkılması oldukça önemlidir. Zira güvencesiz istihdam koşullarının ortaya çıkmasına neden olan faktörlerden birisi Fordist kitle üretiminin krize girmesiyle birlikte üretimde yaşanan dönüşümdür (Munck, 2013, s:751). Öncelikle standart istihdam; Keynesyen refah devletinin hedeflerinden biri olan tam istihdam doğrultusunda sekiz saatlik işgünü içerisinde tam zamanlı, belirsiz süreli iş sözleşmesi ile sosyal haklara sahip olarak aynı zamanda kazançlarıyla üretilen mal ve hizmetleri satın alabilme gücüne sahip işgücünün oluşturduğu istihdam biçimi, olarak adlandırılmaktadır (Savul, 2012, s:120). Söz konusu istihdam biçimi iç talebe yönelik üretim şekli olan Fordist/kitle üretimi ile uygulamaya geçirilmiştir.

Fordist üretim, sanayici Henry Ford'un ilk kez Michigan'daki kendi otomobil fabrikasında uygulayarak hayata geçirdiği, çalışanların yaptıkları üretimle ilgili karar alma süreçlerinin dışında tutulduğu, ayrıntılı iş bölümü ve uzmanlaşmanın katı bir şekilde uygulandığı ve zaman kaybının önlenmesi için kayan montaj hattının oluşturulduğu bir üretim sistemidir (Giddens, 2019, s:265).

Fordist üretim sisteminin özellikleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

1- Standart parçaların birleştirilmesini sağlayan kayan bant sistemi ile işçilerin belirli bir noktada devamlı aynı hareketleri tekrarlayarak yaptıkları üretim.

2- Bu rutin hareketleri yaparken işçilerden üretim sürecine ilişkin düşüncelerinin veya müdahalelerinin kesinlikle istenmediği bir yönetim şekli.

3- Gümrük duvarlarıyla korunan pazarlarda uzun süreli standart mal üretimi.

4- Büyük ölçekli kitle üretiminin yarattığı büyük ölçek ekonomileri.

5- Tek motivasyon unsurunun ücret olduğu niteliksiz / vasıfsız çalışanlar (Bozkurt, 2012, s:310).

Genel özellikleri bu şekilde ifade edilebilen Fordist kitle üretim sisteminin uygulamadaki bir örneği de General Motors'un otomobil üretimi için tüm süreçleri tek çatı altında topladığı Willow Run tesisidir. Büyüklük mantığı, hiyerarşi ve metrik zaman ile iş, son derece disiplinli bir şekilde yönetim tarafından koordine edilmiştir. Birinci adım olan büyüklük mantığı büyük olanın verimli olduğu anlamına gelmektedir. İkinci adım hiyerarşi; üretimi organize eden tüm beyinlerin üretim süreci dışında olması, işçilerin de işle ilgili plan, program ve tasarımdan hariç tutulmasını ifade etmektedir. Üçüncü adım olan metrik zaman ise belirli bir zaman diliminde her çalışanın ne yapacağını ayrıntılı bir şekilde planlanmış olmasıdır (Sennett, 2012, s:40). Bir diğer ifade ile kitle üretiminin fabrikaları açık bir emir-komuta zincirinin olduğu, en tepedeki birkaç kişi tarafından verilen emirlerin aşağıdaki yığınlara iletildiği yapılarıdır. Böylece çalışanın her dakikasının katı bir şekilde planlandığı ve liderlerin herhangi bir anda çalışanların ne yapıyor olduklarından haberdar olduğu askeri bir düzene sahiptirler (Sennett, 2005, s:178).

Ayrıca bu dönemde Fordizme özgü olan en önemli unsur kitle üretiminin aynı zamanda kitle tüketimi de gerektirdiğine dair bakış açısına sahip olmasıdır. Bu bakış açısı doğrultusunda günde beş dolar dan sekiz saatlik iş günüyle çalışanların kitle üretimi ürünlerini satın alabilmeleri için ihtiyaç duydukları gelirin sağlanması amaçlanmıştır. Böylece hedef, işçilerin sadece hareketli montaj hattının gerektirdiği üretkenlik ve disipline uyum sağlaması olmamış, aynı zamanda gittikçe daha büyük miktarlarda piyasaya sürülen kitle üretimi ürünlerini satın alabilmeleri için çalışanların yeterli bir gelire sahip olmasının sağlanması olmuştur (Harvey, 2014, s:148). Keynesyen Refah Devletinin hedeflerinden biri olan tam istihdam doğrultusunda oluşan standart istihdam biçiminin getirdiği hayat düzeninin merkezinde uzun vadeli ve kestirilebilir zaman vardır. Zamanın öngörülebilir olması ve kariyer basamaklarının aynı kumrumun koridorlarından ilerlemesi bireylere, gelir doğrultusunda birikim yapılması gibi imkânlar tanımaktadır (Sennett, 2012, s:22). Bu nedenledir ki Fordizm, sadece bir kitle üretim sistemi olarak değil bütünüyle ele alındığında kitle üretiminin kitle tüketimini de sağladığı bir yaşam tarzı olarak adlandırılmaktadır (Soysal, 2015, s:11). Ya da Kumar'ın deyişiyle Fordizm sadece üretimi planlayarak fabrika sınırları içinde kalmamış, işçinin özel hayatını da işgal etmiştir (Kumar, 2013, s:69).

Standart istihdamı tanımlarken bazı temel unsurlar önem kazanmaktadır (Savul, 2012, s:120). Bunlar sırasıyla;

1- İki taraflı istihdam ilişkisi: Standart istihdamın en önemli ayağı olup, işçi ve işveren arasındaki bir sözleşmeye dayalı istihdam ilişkisini ifade eder.

2- Standartlaştırılmış çalışma zamanı: Standart istihdamın ikinci önemli unsurunu oluşturan standartlaştırılmış çalışma zamanı, düzenli bir şekilde işleyen çalışma günü (sekiz saat), çalışma haftası (40 saat) ve çalışma yılından oluşmaktadır.

3- Sürekli istihdam: İşyerinde belirsiz süreli iş sözleşmesiyle istihdam edilmeyi ifade etmektedir. Söz konusu üç maddeye destekleyici unsur olarak da örgütlenme özgürlüğü ve toplu sözleşme hakkı ilave edilmektedir. Bu unsurlardan birinin eksik olduğu istihdam biçimi standart istihdam olma niteliğini kaybedecek ve güvencesiz istihdama dönüşecektir.

Söz konusu unsurlarla birlikte her günü neredeyse aynı olan işlerde uzun yıllar çalışan, ne zaman emekli olacağını hatta ne kadar para alacağını bilen bir neslin ortaya çıkması söz konusu olmuştur

(Sennett, 2012, s:14). Sonuçta Fordist kitle üretimi, hem üretimin hızı ve amaçlarını gerçekleştirme konusunda hem de standartlaştırılmış malları ucuz ve kitlesel ölçekte sağlamaya imkân tanıyan bir üretim sistemi olması açısından uzun yıllar önemini korumuştur. Aynı zamanda bu üretim şeklinin istihdam biçimi olan standart istihdamın çalışma koşulları da söz konusu tarihe kadar ağırlığını devam ettirmiştir (Savul, 2012, s:123). Hiç şüphesiz bu dönemin bitmesindeki en büyük etkenlerden birisi yaşanan petrol krizi olmuştur. 1973 yılının başlangıcında petrol fiyatlarında önemli bir artış yaşanmıştır. Yaşanan bu artışa bağlı olarak artan üretim maliyetlerinin hızla artması ve yaşanan mali krizler dünya finans piyasalarını istikrarsızlaştırmıştır. İkinci Dünya Savaşından petrol krizine kadar süren sosyal hakların devlet korumasında olduğu, belirsiz süreli iş sözleşmesine bağlı olarak elde edilen ücretin belirli bir tüketim seviyesini karşıladığı koşullar, petrol krizinden sonraki süreçte işçilerin aleyhine dönüşüm geçirmiştir (Selamoğlu, 2002, s:34).

Fordist Kitle Üretimine Krizi

Fordist kitle üretim sisteminin krizine yönelik ilk sinyaller 1960'lı yılların ortalarında görülmeye başlanmıştır. Bu tarihlerde Avrupa ve Japon ekonomilerinin iç pazarları yeterince doygunluğa ulaşmış ve ürün fazlaları için ihracat pazarları yaratma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 1973 petrol kriziyle de birlikte tüm dünyada kar oranlarında büyük düşüşler yaşanmış ve istikrarsız piyasalar söz konusu olmuştur (Harvey, 2014, s:164-165). Diğer yandan yoğun ve seri bir şekilde gerçekleştirilen üretim şeklinin kendi içindeki hantallığı, değişen tüketici taleplerine uyum sağlayabilmekten oldukça uzaktır. Bir diğer ifade ile büyük stoklara dayalı olarak çalışan dev fabrikalar talepleri kısa sürede değişen tüketicilerden oluşan istikrarsız piyasalarda var olmaya çalışmışlardır. Fordist kitle üretim sisteminin darboğaza girmesinde kendine özgü nitelikleri dışında gelişen ve yaygınlaşan teknolojinin de etkisi vardır. Bu durumu en iyi açıklayan örneklerden birisi Henry Ford'un model T'yi bütün bir nesil için üretebilmesine karşılık, tüketicileri artık kendilerine sunulan ürün çeşitliliği içerisinde bir üründen diğerine hızla geçiş yapabilmektedirler. Gelişen teknoloji sayesinde değişen tüketici taleplerine uyum sağlayabilen, küçük ve orta ölçekli firmalar karşısında kitle üretimi yapan dev firmalar yoğun bir rekabetle karşıya kalmışlardır (Bozkurt, 2003).

İstikrarlı piyasaların varlığına dayalı kitle üretim ve tüketim sisteminin krize girmesiyle birlikte aynı zamanda bilgi/enformasyon teknolojilerinin hızla gelişmesi üretim alanında önemli değişimlere neden olmuştur. Üretime bağlı olarak yaşanan değişimlerle birlikte tam zamanlı, yüksek ücretli, uzun vadeli, ömür boyu süren istihdam niteliklerine sahip standart istihdam koşulları ortadan kalkmaya başlamıştır. Tüm bunlarla birlikte sanayi toplumunun mavi yakalı işçilerinin oluşturduğu imalat işleri önemini kaybederken bilgi ve teknolojiye dayalı sektörlerin öne çıkmasıyla 1970'li ve 80'li yıllar tüm dünyada ekonomik ve toplumsal açıdan yeniden yapılanmanın yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir (Zencirkıran, 2020, s:410).

Standart İstihdamın Dönüşümü

1970'li yıllar tüm dünyada birçok alanda yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu süreçte kitlesel üretim ve tüketimin krize girerken üretimde önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bilgi teknolojilerinin gelişmesi, imalat sektörünün yerini hizmetler sektörünün alması ve refah devletinin çözülmesi ile siyasal ve ekonomik paradigmalarda yaşanan değişimlerle birlikte standart kitle üretim mallarına olan talep azalırken, çeşitlenmiş mallara olan talep artmış, böylece Fordist düzen geçerliliğini yitirmeye başlamıştır. Yaşanan tüm bu gelişmelerle birlikte üretim dev fabrikalardan küçük ve

orta ölçekli işletmelere doğru kayarken işin yapılış şeklinin dönüşmesi de kaçınılmaz olmuştur (Jain ve Hassard, 2017).

Post-Fordist Üretim

Kitle üretim sistemine yapılan uzun vadeli ve geniş ölçekli sabit sermaye yatırımları tüketici taleplerine uygun üretim yapabilme esnekliğine sahip değildir. Yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte üretilen ürünler, tüketici tercihleri ve emeğin istihdamı gibi birçok konuda Fordist sistemin katıllıklarıyla çatışma içinde olan yeni bir üretim modelini ifade eden Post-Fordist üretim kavramı ortaya çıkmıştır (Harvey, 2014, s:165). Post-Fordist üretim, teknolojinin gelişmesiyle birlikte üretimde kitlesel üretim yöntemlerinden tamamen farklı yöntemlerin kullanıldığı ve müşterilerin değişen taleplerine göre gerçekleştirilen esnek üretimi ifade etmektedir. Bir diğer ifade ile müşteri kitlesinin değişen taleplerine uyum sağlamaya yönelik ve teknolojinin yoğun bir şekilde kullanıldığı, siparişe dayalı esnek üretim yöntemleridir. Post-Fordizm kavramının ilk kullanıcıları Michael Piore ve Charles Sabel, *The Second Industrial Divide* adlı kitaplarında kitlesel üretimin doğuşunu sağlayan birinci sanayi devrimiyle karşılaştırılabilir bir ikinci sanayi ayrımıyla karşı karşıya olduğumuzu savunmuşlardır. Lash ve Urry gibi yazarlar tarafından ise Post-Fordizm, esnek firma modelini ifade etmek için kullanılmıştır (Piore, 2011, s:441).

Post-Fordist üretimin temel özellikleri şunlardır (Piore, 2011, s:442):

a-) Hareketli montaj hattı üzerinde belirli bir rutine bağlı olarak önlerine gelen parçaları birleştiren vasıfsız ya da yarı vasıflı işçilerden oluşan büyük fabrikalar yerine, işçilere gerekli yetkileri sağlayan ve değişen müşteri ihtiyaçlarına yönelik olarak en yeni teknoloji ve vasıflı işgücünü kullanarak üretim yapan esnek ve dinamik işletmeler.

b-) Standartlaştırılmış üretim yerine kalite ve müşteri ihtiyaçlarına yönelme.

c-) Bürokratik- hiyerarşik yönetim yapısı yerine yönetici ve işçiler arasındaki bariz sınırların ortadan kalktığı, işçilerin ödül ve statüye layık görüldüğü bir yönetim yapısı.

Fordist üretim şekli standart bir şekilde kitlesel pazarlar için kitlesel ürünler üretirken Post-Fordizm işin yapılış şekli, işgücünün niteliği, istihdam şekilleri gibi birçok alanda köklü değişimlere yol açmıştır. Öncelikle örgütler, müşteri taleplerine yönelik olarak üretim ve yönetim süreçlerini düzenlemişlerdir. Kitle üretiminde ürün üretildikten sonra satılmaya çalışılırken esnek üretimde artık ürün üretilmeden önce dahi müşteri ihtiyaçları göz önünde bulundurulur hale gelmiştir (Giddens, 2019, s:267). Firmaların çok büyük bir bölümü internet siteleri üzerinden müşterilerine kendi tercihlerini yansıtan renk, desen vb. özelliklerdeki modeli tasarlayıp, sipariş verebilme imkânı sunmaktadır. Stok kontrol sistemleri yoluyla da yaşa, cinsiyete, yaşanan bölgeye göre talepler incelenerek bu doğrultuda üretim yapılabilmektedir. Böylece klasik üretim yapma şekli tersine dönmüştür. Müşteri odaklı çalışma, müşteriye elde tutma ve pazarlama faaliyetleri son derece önemli duruma gelmiştir. Geleneksel tarzda örgütlenmiş kitle üretim örgütleri için yeni üretim yapısına uyum sağlamak oldukça zordur. Çünkü esnek üretim şeklinde faaliyet gösteren işletmelerin sistemleri parçalı bir yapıya sahiptir. Bu yapı, gerektiğinde (piyasadaki değişen talebe göre) sisteme müdahale etme imkânı sağlamaktadır. İşletmenin dış dünyasındaki değişen taleplere göre kurumun iç yapısı belirlenmektedir. Bu nedenle esnek üretim hem makinelerin hem de işçinin vasıflı ve esnek olmasını gerektirmektedir (Sennett, 2012, s:51).

Post-Endüstriyel dönemde işin yapılış şekliyle birlikte işgücü de değişim geçirmiştir. Büyük Üçlü olarak adlandırılan otomotiv şirketleri Ford, General Motors ve Chrysler'in çalışan sayıları 1910'ların sonunda 80.000 civarındayken, bu rakam 1940'ların sonunda 350.000'lere kadar ulaşmıştır. Bu kitlesel istihdam düzeyi, çalışanların mesleki rollerinin ufak parçalara bölünmesinin bir sonucudur. Kayan

bantlar üzerinden gerçekleştirilen üretim, ürünlerin binlerce birleştirilebilir parça halinde üretilmesine imkân sağlamıştır. Böylece çalışanların önemli niteliklere sahip olmasına da ihtiyaç duyulmamıştır. Dönemin işgücü profiline bakıldığında büyük ölçüde temel eğitim düzeyindeki kişilerin istihdam edildiği söylenebilir. Bu koşullarda “günde beş dolar” sistemi ile makinenin bir uzantısı haline gelerek çalışan endüstri toplumu işçilerinin yerini, enformasyon/bilgi toplumunda değişime açık, esnek örgütlenmeye uyum sağlayabilen, eğitilmiş, vasıflı bilgi işçileri almıştır. Ve dahası bilgi işçileri; verilen talimatları harfi harfine yerine getiren, otoriteye her daim boyun eğen, ikamesi kolay geleneksel işçilerin tam zıttı olarak rutin işlerden hoşlanmayan, değişime açık, eğitim seviyesi yüksek ve buna bağlı olarak pazarlık gücüne sahip vasıflı işçilerdir (Bozkurt- Baştürk, 2018, s:411-417). Onlardan beklenen değişime daima açık olmaları ve değişen koşullara uyum sağlayabilmeleridir. Sahip oldukları nitelikleri itibari ile bilgi işçileri endüstri toplumunun işçileri gibi makine karşısında pasif konumda olmadıklarından kolayca ikame edilemeyeceklerdir. Bu bağlamda bilgi toplumunda işgücünün yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte vasıflarının artmasının yanı sıra yeni teknolojilerin işgücü başına düşen vasıf ihtiyacını azaltarak sermayenin vasıflı emeğe olan bağlılığını azalttığını ifade eden görüşler de bulunmaktadır. Bu duruma örnek olarak ABD’de 1970’lerin başında beyaz yakalılar arasındaki işsizlik oranı mavi yakalılarının sadece üçte biri oranında iken 1990’ların sonunda yarısına yükselmiş olması verilebilir. Tüm bunlarla birlikte tek sorun işsizlik oranlarının artması olmamakta Keynesyen Refah Devletinin hüküm sürdüğü dönemde çalışanların %80’i belirsiz süreli iş sözleşmesiyle istihdam edilirken, bugün iş sözleşmelerinin üçte ikisinden fazlasının belirli süreli ya da geçici nitelikte olması çalışanların belirli bir iş yerine bağlanmadan rahatça iş, şehir hatta ülke değiştirebilen bireyler haline gelerek değişken bir yaşam tarzına sürüklenmelerine neden olmaktadır (Bora- Erdoğan, 2011, s:18-22).

Sonuçta değişen tüketici talebine bağlı olan piyasaların, bir işin sürekli aynı şekilde yapılmasına izin vermeyecek şekilde dinamik olması bireylerin çalışma yaşamı boyunca becerilerini değiştirmeden kariyerlerine devam edebilmelerini imkânsızlaştırmıştır. Talep geliştiği sürece ve faaliyet alanı da değiştikçe işçilerin bir görevden diğerine, bir üründen başka ürüne kaydırıldığı bir üretim süreci söz konusudur. Günümüzde üniversite eğitimi almış birey çalışma yaşamı boyunca en az on bir defa iş değiştirmek zorunda kalırken en az üç defa da temel bilgilerini yenilemek zorunda kalmaktadır (Sennett, 2012, s:21).

GÜVENCESİZ İSTİHDAMI ORTAYA ÇIKARAN FAKTÖRLER

Siyasal ve ekonomik paradigmalarda yaşanan dönüşüm başta olmak üzere üretim sürecinin küresel süreçte yeni teknolojiler, çok uluslu şirketler ve esnek üretim gibi koşullarla birlikte yeniden yapılanması güvencesiz istihdam koşullarının ortaya çıkışında oldukça önemli faktörlerdir (Kalleberg, 2009, s:5).

Siyasal ve Ekonomik Paradigmalarda Yaşanan Dönüşümün Güvencesiz İstihdam Üzerine Etkisi

Sosyal Refah Devletinin ortaya çıkışında birbirinden farklı birçok faktör rol oynamıştır. Öncelikle sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan kapitalist üretim anlayışının neden olduğu ekonomik boyutlu sorunların yanı sıra ücretli çalışma ve kırsaldan kente göçle birlikte ortaya çıkan sosyal sorunlar da sosyal refah devletinin oluşumuna etkide bulunan oldukça önemli faktörlerdir. Bu dönemde devletin, benimsediği liberal anlayış doğrultusunda ekonomiye müdahalede bulunmaması neticesinde yaşanan sefalet ve sıkıntılar da söz konusu olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı liberal devletin sorgulanmasına yol açmıştır. Karşılaşılan krizlerin çözülememesi ve piyasanın kendiliğinden tam istihdamı sağlayamayacağına anlaşılmasıyla birlikte devlete ekonomik ve sosyal hayata doğrudan ve dolaylı olarak müdahale etme imkânı tanıyan Keynesyen ekonomi politikaları benimsenerek refah devletinin alt yapısı oluşturulmuştur. Keynesyen ekonomi politikaları aracılığıyla

devlet sahip olduğu para ve maliye politikası araçları ile kaynak kullanımında etkinliğe ulaşmak, iç ve dış dengeyi sağlamak, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek gibi amaçlar üstlenmiştir. Bu doğrultuda refah devleti; müdahaleci, düzenleyici, geliri yeniden dağıtıcı ve aynı zamanda sosyal nitelikli bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Refah devleti müdahaleci bir devlettir. Çünkü ekonomik ve sosyal hayata kamusal araçlarla müdahalede bulunarak piyasa mekanizmasının yol açtığı aksaklıkları gidermeyi amaçlamıştır. Refah devleti aynı zamanda düzenleyici bir devlettir. İşçi ve işveren arasında çalışma hayatını düzenlemeye yönelik sözleşmelere sınırlar çizerek, emeğin çalışma koşulları, hafta tatili, yıllık izin gibi haklarına düzenlemeler getirerek zayıf tarafın korunmasını amaçlamıştır. Ayrıca refah devleti kamu girişimciliği aracılığıyla işveren rolü üstlenerek, yeni istihdam olanaklarıyla adil gelir dağılımının sağlanmasını hedeflemiştir (Özdemir, 2007, s:189). Tüm bunların yanında kamu yatırımlarıyla hem kitle üretimi hem de kitle tüketimi için son derece önemli olan elektrik, su, ulaşım gibi alanlar ile konut, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık gibi birçok alanda sorumluluk üstlenmiş sosyal nitelikli bir devlettir (Harvey, 2014, s:158). Söz konusu niteliklere sahip sosyal refah devletinin altın çağını yaşamış olduğu 1945-1975 yılları gerek ekonomi politikaları gerekse sosyal politikalar ve işgücü piyasası düzenlemeleri açısından istikrar, ekonomik büyüme, tam istihdam ve sosyal güvenceler ile özdeşleştirilmiş yıllardır (Selamoğlu, 2002, s:35).

Ancak 1970'li yıllarda yaşanan petrol kriziyle birlikte hammadde fiyatlarının yükselmesi, iç pazarın yeterli doygunluğa ulaşmış olması, tüketicilerin taleplerinde yaşanan değişimlerin etkisi gibi gelişmelerle birlikte sosyal refah devleti krize girmiştir (Gül, 2006, s:6). Söz konusu dönemde keynesyen ekonomi politikalarının neden olduğu yüksek ücretler ve emek piyasası katılıkları da yaşanan krizin nedeni olarak gösterilmiş, krizden çıkış reçetesi olarak tüm dünyada neo-liberal ekonomi politikaları benimsenmeye başlanmıştır. Bu süreçte benimsenen neo-liberal ekonomi politikaları devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve serbest piyasa ekonomisinin oluşturulması amacıyla; kamusal malların özelleştirilmesi, para ve sermaye akımlarının serbestleştirilmesiyle ticaretin önündeki tüm engelleri kaldıran bir anlayışa sahiptir (Levidow, 2008, s: 259-270). Bu nedenle 1975'ten sonra yaşanan teknolojik gelişmelerin hızla yayıldığı, para ve sermaye hareketlerinin ulusal sınırları aşmış, uluslararası nitelik kazandığı, uluslararası bağımlılığın artarak dünya çapında bir ekonomi oluşturduğu küreselleşme sürecinde, üretici, müdahale edici devlet anlayışı yerine denetleyici bir devlet anlayışı önem kazanmaya başlamıştır (Özdemir, 2007, s:229).

Yaşanan tüm bu gelişmelerle birlikte refah devleti koşullarında hüküm süren istihdam güvenceleri de değişim geçirmiştir. Öncelikle Keynesyen ekonomi politikalarının önemli amaçlarından biri olan tam istihdam hedef olmaktan çıkmıştır. Nitekim refah devleti koşullarının söz konusu olduğu "Altın Çağ" olarak adlandırılan dönemde işsizlik oranları Danimarka'da %1.1, Fransa'da %1.9, Almanya'da %1.3 ve İngiltere'de %1.8 gibi düşük oranlarda neredeyse tam istihdam seviyesine yaklaşmış iken, neo-liberal ekonomi politikalarının söz konusu olduğu 1980 sonrası dönemde işsizlik oranları Danimarka'da %7.2, Fransa'da %10.1, Almanya'da %7.6 gibi oranlara artış göstermiştir. Ayrıca neo-liberal politikalar gereği devletin ekonomideki etkinliğinin sınırlandırılmasıyla birlikte 1985 yılında Danimarka'da istihdam politikaları için milli gelirin % 4,7'si kadar harcama yapılmış iken, 2000'li yıllara gelindiğinde bu oran % 2,6'ya düşmüştür. Aynı şekilde İngiltere'de % 2,3 olan kamu harcamaları % 0,5'e kadar düşüş göstermiştir (Milberg- Winkler, 2011, s:151-153). Yine Almanya'da o dönem yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre 1974-1983 yılları arasında her üç Alman vatandaşından birisi en az bir kez işsiz kalmıştır. Refah devletince çeşitli güvenceler altına alınan emek piyasası koşulları, liberal devletle birlikte zayıflamaya başlamıştır (Beck, 2011, s:134).

Sonuçta refah devletinin yaşadığı krizle birlikte işsizlik oranlarının artması, istihdamın hizmetler sektöründe yoğunlaşmaya başlaması, çok uluslu şirketlerin yeni pazar arayışları, esnek istihdam politikaları

gibi gelişmeler emek sınıfını zayıflatmaya başlamıştır (Erdut, 2004, s:25). Refah devletinin standart istihdam koşullarının yerini uzun vadeli bir geleceği olmayan, düşük ücretli, kötü çalışma koşullarında, ekonomik ve sosyal açıdan yetersizlik ile belirsizlik içeren güvencesiz istihdam koşulları almaya başlamıştır.

Yeni Teknolojiler ve Güvencesiz İstihdam Üzerine Etkileri

Teknolojide yaşanan değişimler büyük ölçüde toplumu, hayat standartlarını ve ekonomik örgütlenmeyi etkilediği için 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak yaşanan değişim sürecinin önemli bir parçasıdır. Ayrıca teknolojik gelişmeler de siyasal ve ekonomik süreçlerde yaşanan gelişmeler gibi çalışanları, çalışma koşullarını ve çalışma şekillerini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle özellikle de bilgi, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmeler kitle üretimine dayalı endüstri toplumunun çözülüp, yerine üretimde farklı teknolojilerin kullanıldığı, standartlıktan uzak, a tipik istihdam biçimlerinin yer aldığı bilgi toplumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Şenkal, 2015, s:66). 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren istihdamın sektörel dağılımında önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Sanayi sektörünün payı azalırken hizmetler sektörü ekonomide ağırlık kazanmıştır. Tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşüm sürecinde nasıl ki tarım sektörünün istihdamdaki payı azalmış ve sanayi sektörü yükselişe geçmişse 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren yaşanan dönüşümde de sanayi sektörünün payı azalmış, hizmetler sektörünün payı ise artış göstermiştir. Özellikle hizmet sektöründe imalat sektörüne oranla sermaye kullanımının daha az, verimliliğin düşük ve işgücü maliyetlerinin yüksek olması gibi unsurlardan dolayı yeni teknolojilerden daha fazla yararlanılmıştır. Hizmet sektörünün artan bir şekilde merkezi hale gelmesiyle mavi yakalı çalışanların oluşturduğu işler azalırken, beyaz yakalı mesleklerde artış yaşanmıştır (Kalleberg, 2009, s:5). Bilgi toplumunda yeni teknolojilerin kullanıldığı bilgiye dayalı iş ve sektörlerin öne çıkması, sanayi toplumunun işgücü içerisinde çoğunluğu oluşturan mavi yakalı işçilere olan talebi azaltmış, bu nedenle mavi yakalı çalışanlar açısından işsizlik oldukça önemli bir sorun haline gelmiştir. Diğer yandan bilgi ve hizmet işleri vasıflı, eğitilmiş, teknolojiyi iyi kullanan bilgi işçileri gerektirdiğinden beyaz yakalı çalışanlar bu süreçte iş bulma konusunda daha avantajlı hale gelmiştir. Bilgi işçileri teknolojiyi son derece iyi kullanabilen, eğitilmiş, yaratıcı, yüksek vasıflı iken, vasıfsız ve düşük vasıflı işçiler yeni teknolojileri kullanabilmek için yetersiz kalmakta bu süreçte bilgi işçileri önem kazanmaktadır (Şenkal, 2015, s:70). Ekonomide yaşanan bu yapısal dönüşüm sürecinde teknolojiyi iyi kullanabilen vasıflı işgücüne olan talep artarken, vasıfsız işgücüne olan talebin daralması bu grup içerisindeki emeğin çalışma hayatına ilişkin temel haklardan yoksun, düşük ücretli, geçici ve belirsizliğin hâkim olduğu istihdam koşullarına maruz kalmasına neden olmuştur (Selamoğlu, 2002, s:40). Refah devleti ve keynesyen ekonomi politikalarının hâkim olduğu dönemde hüküm süren sekiz saatlik işgünü içerisinde tam zamanlı, belirsiz süreli iş sözleşmesiyle sosyal haklara sahip olarak ve piyasadaki mal ve hizmetleri satın alabilecek düzeyde ücret elde etme imkânı tanıyan standart istihdam koşulları 1970'li yıllardan itibaren değişime uğramıştır. Bu koşullar altında bireyler işgücü piyasası dışında kalmak ile gelir düzeyi düşük, istihdam güvencesi olmayan, geçici nitelikteki işlerde çalışmak arasında tercih yapmak durumunda kalmışlardır. Bu durumdan en fazla hizmet sektöründe vasıf gerektirmeyen işlerde çalışan kadınlar, gençler ve yaşlılar etkilenmektedir. Disk tarafından gerçekleştirilen Türkiye İşçi Sınıfı Gerçeği araştırması özellikle kadın çalışanlarla ilgili önemli sonuçları ortaya koymuştur. Rapora göre; kadınların çalışma hayatında yaşadıkları en önemli üç sorunun başında işsizlik, düşük ücret ve sigortasız çalıştırılma gelmektedir. Özellikle hizmet sektöründe erkeklere göre daha yüksek oranda yer alan kadınların, çalışma hayatında kalma süresi de düşük olmakla birlikte %92'si sendikasız çalışmaktadır (DİSK-AR, 2017, s:40).

Bilgi/iletişim/enformasyon teknolojilerinde yaşanan gelişmeler çok farklı alanlarda zaman ve mekân bütünlüğünü ortadan kaldırmıştır. Teknolojik gelişmelerin özellikle de en hızlı büyüyen iletişim aracı

olan internetin gelişmesi sayesinde elektronik ortamda tüm dünyada saniyeler içerisinde milyonlarca dolarlık işlemlerin gerçekleştirilebilmesi, sermayenin çok kısa bir süre içerisinde farklı ekonomiler arasında yer değiştirebilmesi gibi gelişmelerle hem sermaye, tasarruf ve yatırımlar, hem de bankalar, borsalar ve döviz piyasaları dünya çapında birbirine bağlı hale gelmiştir. Böylece finans sisteminin küresel düzeyde hızı artarken aynı zamanda oldukça karmaşık bir yapı oluşmuştur (Castells, 2013, s:129). Bu gelişmelerle birlikte mesafe faktörü ortadan kalkmış, çalışma mekânının önemi azalmış, teknolojinin evde ya da işyerinde sağladığı kolaylıklarla her an her yerden ulaşılabilen elektronik kütüphaneler, arşivler, veri bankaları, bilgisayar ekranlarından anlık olarak takip edilebilen dünya borsaları gibi imkânlar söz konusu olmuştur (Kumar, 2013, s:29). Kısacası teknolojik gelişmeler sayesinde mekânsal açıdan dağılan iş piyasası üzerinde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı imkanlar ile kontrol sağlayabilmek mümkün olmuştur (Kalleberg, 2009, s:4). Refah devleti koşullarının standart istihdam biçiminin temel yapı taşları olan işletme, işyeri, meslek, ücretli emek, süreklilik, gibi unsurlar 1970'li yılların sonlarından itibaren aşınmaya başlamıştır. Değişen ekonomik, sosyal, siyasal koşullar, gelişen teknoloji ve artan rekabet karşısında işverenlerin refah devletinin tam zamanlı, yüksek ücretli, ömür boyu süren standart istihdam koşullarını sunmaları mümkün olamamaktadır. Teknolojideki gelişmelerin sağladığı avantajlarla işletmelerin birçok işlevinin elektronik ortamda gerçekleştirilebilmesi, işyerinin mekânsal olarak bölünmesine yol açmıştır (Beck, 2011, s.215). Gelişen teknolojiler hem çalışanları sürekli ulaşılabilir kılmış hem de üretimde değişen ihtiyaçlara yanıt verilebilmesine fırsat sağlamıştır. Yeni fikirler kısa süre içerisinde yeni ürünlere dönüştürülüp, üretim müşteriler hesaba katılarak, istek ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yapılar hale gelmiştir (Kumar, 2013, s:65). Hızlı teknolojik gelişmeyle değişen ihtiyaç ve taleplere bağlı olarak sürekli değişen ürünler aynı işin uzun yıllar devam etmesi ve aynı işletmede ömür boyu çalışmayı imkânsızlaştırmıştır.

Çok Uluslu Şirketlerin Güvencesiz İstihdamın Yayılması Üzerine Etkileri

Üretim yerindeki pazarların yetersiz olması veya mal ve hizmete olan talebin doymuşluğu, vergi, ücret, sosyal haklar gibi maliyet faktörlerinin dezavantajlı olması ve köken ülkede ekonomik, siyasal faktörler açısından üretime uygun koşulların bulunmaması şirketlerin ulus ötesi faaliyetlerinin nedenlerini oluşturmaktadır (Zengingönül, 2004, s:69). Çok uluslu şirketlerin en temel amaçları küresel koşullarda teknolojinin, ekonomik ve sosyal politikaların, ticaretin ve finansın önündeki engellerin kalkmasıyla coğrafi farklılıkların da sağladığı kolaylıklar ile rekabet avantajı elde etmektir. Bu nedenle, özellikle yeni teknolojiler ve finans piyasalarının bütünleşmesiyle birlikte sermaye akışı ulusal ekonomilerden bağımsız hale gelmekte, dünya üzerinde koşullar nerede uygunsa yatırım, istihdam ve gelirin oraya yönlendirildiği bir anlayış ortaya çıkmaktadır (Castells, 2013, s:125). Söz konusu koşullarla birlikte bugün bir İngiliz giyim firması ürünlerin tasarımı için İtalya'da bir işletmeyle anlaşabilmekte, tasarlanan ürünleri Kuzey Çin'de üretmeyi tercih edebilmekte ürünleri Hong Kong'lu bir taşıma şirketi pazarlama kısmı için ABD'ye getirebilmektedir. Bir diğer çarpıcı örnek ise dünya üzerinde 140 ülkede satışa sunulan Barbie bebeklerdir. Barbie bebeğin üretim süreci plastik hammaddesiyle Suudi Arabistan'da başlayıp, daha sonra her malzemesinin tamamlanması Çin, Tayvan, Endonezya, Malezya ve ABD gibi birçok farklı ülkede gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle Barbie bebekler sadece satışı itibariyle değil aynı zamanda üretim süreci itibariyle de küresel nitelik taşımaktadırlar (Giddens, 2012, s:92). Benzer durum günümüzde birçok farklı ürün için söz konusu hale gelmiştir.

Çok uluslu şirketlere yönelik en büyük eleştirinin kaynağı ise şirketin faaliyet gösterdiği çeşitli ülkeler arasındaki yatırım ve sermaye hareketliliğinin neden olduğu istikrarsızlıklardır. Finans piyasalarının 24 saat birbirine bağlı olduğu küresel bir ekonomide sermayenin bir ülkeden bilgisayarın tek bir tuşuna basarak ayrılabilir olması büyük çapta krizlere neden olabilmektedir. Bu durum ekonomilerin

birbirine bağlı olduğu küresel koşullarda dünyanın bir ülkesinde yaşanan krizin çok uzaktaki ekonomiler üzerine de olumsuz etkiler yaratmasına neden olmaktadır. Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin, finansın, bankacılık işlemlerinin zaman ve mekân kısıtlamalarına kayıtsız hale gelmesi dünyanın hiçbir bölgesi ya da ülkesinin, geri kalan kısımlardan ayrı düşünülmemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan bir sorun ya da olay dalgalar halinde yayılıp, sınırları aşarak tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir (Harvey, 2014, s:185).

Söz konusu tüm bu koşullarda çok uluslu şirketlerin vasıfsız ve düşük ücretli çalışanların istihdam koşullarına yönelik olumsuz etkisi oldukça fazladır. Maliyet ve rekabet avantajı sağlamak amacıyla emek yoğun üretim yapılacak birimlerini, ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere kaydırmaları oldukça ciddi bir sorundur. Üretimde kullandıkları ileri teknoloji nedeniyle de vasıfsız işçilerin iş imkânlarının sınırlandırılmasına yol açarken ayrıca emek yoğun teknoloji kullanımına göre istihdama katkıları sınırlı olmaktadır (Zengingönül, 2004, s:79). Çok uluslu şirketler teknolojinin, ekonomik ve sosyal politikaların ve standart dışı istihdam şekillerinin sağladığı avantajlarla üretimlerini farklı ülkelere kaydırarak ihtiyaç duydukları işgücünü ikame etmektedirler (Tokol, 2000, s:137). Dolayısıyla çok uluslu şirketlerin hem coğrafi farklılıkların sağladığı avantajlardan yararlanarak üretimi farklı ülkelerde koordine etme imkânlarının bulunması hem de üretimde kullandıkları teknoloji nedeniyle işgücünün pazarlık gücü yok olmakta, çalışanlar düşük ücret ve korumasız çalışma koşullarının söz konusu olduğu geçicilik ve güvensizlik içerisinde sürüklenmektedirler (Selamoğlu, 2002, s:64).

Esnek Üretim Kavramı ve Esneklik Türlerinin Güvencesiz İstihdam Üzerine Etkileri

Esnek üretim sistemi; fazla işçiler de dahil olmak üzere stok fazlalığının bulunmadığı, kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayacak şekilde bir üründen diğerine hızlı değişebilme yeteneğine önem verilen, eğitimin, vasıflı çalışanların, bilgisayar destekli üretim sistemleri ve ekip çalışmasının son derece önemli olduğu bir üretim sistemidir (Castells, 2013, s:214). Aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmelerin üretim sistemi olarak da tanımlanabilmektedir. Çünkü esnek üretim ile müşteri taleplerine uygun üretim gerçekleştirilirken dev kitle örgütlerine ya da vasıfsız ve yarı vasıflı işçiye bağımlılık söz konusu değildir (Kumar, 2013, s:61). Bu nedenle geleneksel tarzda örgütlenmiş, yüksek hacimli, dev kitle üretim işletmelerinin söz konusu özelliklere sahip, problem çözme ve becerilerin değişen talebe uyarlanabilirliğinin olduğu esnek üretime geçişleri hiç şüphesiz ki kolay olmamıştır. Geçmişin Fordist kitle üretimi ürünlerine karşı standart bir talep söz konusu iken esnek üretim tüketim cephesinde değişen moda, ihtiyaçlar ve her türlü kültürel dönüşümle birlikte yol almaktadır. Bu nedenle Fordist kitle üretiminin değişmeyen talebin söz konusu olduğu istikrarlı piyasalarının yerini gelip geçiciliğin ve değişkenliğin hâkim olduğu piyasalar almıştır. Özellikle teknolojinin gelişmesi, tüketim kalıplarının değişmesiyle üretim sürecinin değişmesi emek süreçleri, işgücü piyasası ve ürünler açısından esnekliği ortaya çıkarmıştır. Fordist kitle üretim sisteminin ve istihdam şeklinin katılıklarıyla çatışma içinde olan esneklikle ilgili farklı sınıflandırmalar bulunmaktadır (Harvey, 2014, s:170-180).

OECD'ye göre işgücü piyasasında esneklik beş farklı şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Bunlardan birincisi; çalışanların sayısının işyerinin ihtiyaçlarına göre belirlendiği dış sayısal esneklik, ikincisi; çalışma saatlerinin düzenlenmesinin işverenin ihtiyaçlarına göre gerçekleştirildiği iç sayısal esneklik, üçüncüsü; fonksiyonel (işlevsel) esneklik olarak ifade edilen çalışanların görev ve sorumluluklarının işletme ihtiyaçlarına göre ayarlanması, dördüncüsü; üretkenlik ve piyasa koşulları gibi değişen koşullara uygun olarak ücret ödeme esnekliği ve beşincisi ise dışsallaştırma; işletmenin işlerinin bir kısmının taşeron sözleşmesi aracılığıyla işyeri dışında gerçekleştirilmesi olarak özetlenebilmektedir (Munck, 2003, s:240). Dış sayısal esneklik ile istihdam düzeyi kolayca değiştirilip, işletmeyi ekonomik ve teknolojik koşullar ile talep

ve üretimdeki değişimlere uygun hale getirmek amaçlanırken işletmeler bu esneklik türünü genelde çekirdek ve çevre işgücü ayrımıyla hayata geçirmektedirler (Standing, 2014, s:61). Çekirdek işgücü; tam zamanlı çalışan, sürekli statüye sahip ve işletmenin uzun vadeli geleceği açısından önem taşıyan çalışanları ifade etmektedir. Ayrıca istihdam güvencesine sahip, kariyer fırsatları ve yeni beceriler edinerek kendilerini geliştirme imkânları bulunan, yüksek ücret, emeklilik, sigorta gibi hakları olan çalışanların oluşturduğu gruptur. Çevre işgücü ise; kolaylıkla ikame edilebilecek, mesleki yükselme olanakları düşük, sadece işletmenin ihtiyacı olduğu sürece çalışabilecek olan, düşük ücretli ve istihdam güvencesi bulunmayan bireylerden oluşan gruptur. Netice itibarıyla dış sayısal esneklik çevre işgücüne standart dışı istihdam biçimleriyle uygulanmaktadır (Harvey, 2014,s:173). Dış sayısal esneklik aynı zamanda üretimin fabrika ve hatta ülke sınırları dışına taşınabilmesiyle de ilgilidir. Özellikle 1980’li yıllardan itibaren gelişen bilgi ve iletişim teknolojilerinin sağladığı avantajlarla birlikte üretimin her aşaması ve buna bağlı olarak istihdam bölgesel ve ulusal sınırları aşmıştır (Standing, 2014, s:67).

İşlevsel/ fonksiyonel esneklik ise işgücünün işletme içerisinde çeşitli alanlarda görev ve sorumluluklar üstlenmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bir başka deyişle işgücünün sahip olduğu vasıf ve yeteneklerle doğrudan ilgili olan fonksiyonel esneklik, iş tanımlarının üretim yöntemlerine, teknolojik koşullara ve iş yüküne bağlı olarak değiştirilmesini ifade etmektedir (Ulukan, 2014, s:71). Fonksiyonel esneklik şirketlere herhangi bir maliyete katlanmadan çalışanlar arasındaki iş bölümünü hızlıca değiştirip, onları farklı pozisyonlara yönlendirme imkânı sağlamakta, böylece görev ve sorumluluk alanı genişleyen işgücü ile karşılaşılan değişikliklere kolay uyum sağlayabilmek hedeflenmektedir.

Ücret esnekliği, işgücünün ücretlerinin artması ya da azalması konusunda işletmelerin değişen koşullara göre esnek davranabilmelerini ifade eden esneklik türüdür. Ücret esnekliği ile çalışanların becerileri, liyakatları ve performansları ödüllendirilmektedir. Böylece onların verimliliği artırılırken işletme verimliliğinin de artması amaçlanmaktadır (Uyanık, 2008, s:9). Çalışma sürelerinde esneklik olarak da adlandırılan iç sayısal esneklik ise teknolojik gelişmeler ve üretim sistemlerinde yaşanan gelişmelerin ortaya çıkardığı esneklik türü olmakla birlikte, sürekli değişen ihtiyaçlar ile üretim taleplerine uyum sağlamak ve maliyetlerin azaltılmasına yarayacağı düşüncesi ile uygulanmaktadır. Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi amacı doğrultusunda birçok ülkede kısmi süreli çalışmayı engelleyici hükümler kaldırılmış, haftalık ve günlük çalışma süresi ile hafta sonu ve yasal tatil günleri ile ilgili standartlar, kadın işçilerin gece çalışması ve zorunlu dinlenme süreleri ile ilgili sınırlamalar yumuşatılmıştır. Çağrı üzerine çalışma, kayan iş süresi, iş paylaşımı gibi modeller de çalışma sürelerinin esnekleştirilmesi kapsamında uygulanmaktadır (Tokol, 2017, s:181). Ayrıca yaşanan ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik vb. birçok gelişme karşısında işletmeler çalışanlardan yüksek vasıf, değişime uyum sağlayabilme, esnek çalışma sürelerine göre çalışabilme gibi taleplerde bulunabilmektedir. Böylece üretilen mal ya da hizmete olan talep arttığında işçi sayısı artırılıp, talep azaldığında işçi sayısı azaltılabilecektir.

Neticede uygulanan esneklik türleriyle birlikte çalışanlar sistematik olarak güvencesiz hale getirilmiştir. İşgücünün gelişen teknolojiyle birlikte yer ve zaman kavramı önemli olmaksızın bir proje için kolaylıkla bir araya getirilip, ihtiyaç kalmadığında ekibin dağıtılabilmesi gibi uygulamalar bireylerin bir işletmede uzun süreli olarak kariyer yapmalarını engellemektedir. Bu nedenle 1970’li yılların ikinci yarısına kadar emek piyasasındaki bir işçi, emekli olana kadar en fazla dört kez iş değiştirirken günümüzde bir işçinin otuz yaşına gelene kadar dokuz farklı işte çalışmış olması olağan karşılanmaktadır (Standing, 2014, s:68). Kısacası çalışanlardan beklenen her gün yeni bir başlangıca hazır olmaları böylece geçicilik, bağlanmama, uzun süreli taahhütlerden yoksunluk gibi duyguların yaşamlarının doğal bir parçası haline gelmesidir (Bora- Erdoğan, 2011, s:25). Söz konusu koşullarda çalışanlar açısından belirli bir işverene, belirli bir sözleşmeye ve sözleşmenin sağladığı güvencelerle belirli bir istikrara sahip olan standart istihdama karşılık, istikrarsızlık ve geçiciliğin yoğun bir şekilde yer aldığı standart dışı istihdam

koşulları daha düşük ücret, daha düşük sosyal haklar, daha az terfi imkânı ve kariyer fırsatlarının olmaması anlamına da gelmektedir. İş gücü piyasasında yaşanan bu ikili yapının ve hâkim olan güvencesizliğin toplumun büyük çoğunluğunun ücret karşılığı çalışanlardan oluştuğu düşünülerek toplumsal yapıda da önemli sorunlara yol açacağı söylenebilir (Şenkal, 2015, s:94).

İŞ GÜVENCESİZLİĞİNİN BİREY VE TOPLUM ÜZERİNE ETKİLERİ

Güvencesiz İstihdamın birey ve kişilik yapısı üzerindeki etkileri

Bireyin işini kaybetmeye yönelik yaşadığı kaygı, oldukça önemli duygusal ve manevi endişeleri de içinde barındırmaktadır. İş güvencesizliği çalışanın geleceğiyle ilgili uzun vadeli plan ve kararlarını etkilerken sürekli kaygılı ve baskı altında hissetmesine yol açmaktadır. Kişilerin gelecekte işlerine devam edip edemeyecekleri konusunda önemli bir belirsizlik ve stres kaynağı olan iş güvencesizliği, kişinin psikolojik ve fiziksel sağlığını oldukça olumsuz etkilemektedir. Çalışıyor olmak gelir getirici bir faaliyet olmasının yanı sıra kişilere sağladığı sosyal ve ekonomik statüyle birlikte, toplum içindeki sosyal ilişkiler ve kendini değerli hissetme gibi çeşitli psikolojik ihtiyaçlarını da karşılamaktadır (Sümer, Solak, Harma, 2013, s:64). Bir diğer ifade ile kişinin çalışıyor olması sadece geçinmekle ilgili olmadığından, yaşanan gelecek belirsizliği, stres, kaygı, depresyon, tatminsizlik gibi olumsuzluklar bireylerin psikolojisini önemli ölçüde etkileyen sorunlara yol açmaktadır. Özellikle beyaz yakalılar açısından ele aldığımızda bireylerin sahip oldukları üniversite eğitimi ve diplomalarıyla kendilerini seçkin bir konumda görmeye yatkın olmalarından dolayı, çalışma hayatında karşılaştıkları güvencesizlik önemli duygusal sorunlara yol açabilmektedir (Bora, 2011, s:65-69). Bu durumun en temel nedeni ise bireylerin kişilik yapısıdır. 1970'ten sonra doğan ve "Ben Nesli" olarak adlandırılan neslin en önemli kişilik özelliği olan narsizm, bireyde aşırı kibir ve kendini beğenme durumu olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer ifade ile hayatta her şeyin en iyisini hak ettiğini düşünerek diğer insanlardan üstün olduğunu düşünen bireyler, narsist kişilik özelliğine sahip olarak adlandırılırlar. Neredeyse bebekliğinden itibaren duygu, düşünce ve isteklerini rahatlıkla açıklayabilen, kendi seçimlerini yapabilen böylece dünyanın merkezinde ve herkesten önemli olduklarına inanarak yetişen yeni kuşağın, hayatta her zaman zengin olmak, başarılı olmak, beyaz yakalı işlerde çalışmak, ailelerinden ayrı yaşamak ve ünlü olmak gibi yüksek hayalleri vardır (Twenge, 2009, s:116).

Yaşadıkları dönem ve yetiştirilme tarzının yanı sıra toplum içerisinde sosyalleşmenin önemli bir bölümünü oluşturan internet, televizyon, yazılı basın gibi medya araçları da bireylere iyi bir hayat yaşamak, zengin olmak, ünlü olmak gibi mesajlar vererek bireyleri söz konusu hayallere yönlendirmektedir. Kısacası hayatta kendi isteklerinden başka hiçbir şeye önem vermeyen, tamamen kendi yaşamları ve kişisel tatminleriyle meşgul olan evlilik, din, aile gibi kendilerinden önceki nesillerde bulunan bağlılıkların hiçbirine sahip olmayan bireylerin hedefleri de bir o kadar bireyseldir (Rosenau, 2004, s:87). Söz konusu yüksek hedeflerle birlikte gerçek hayatta karşılaşılan durum özellikle de ekonomik açıdan pek parlak değildir. İyi bir meslek sahibi olmak için üniversite mezunu olmanın yetersiz kaldığı, yüksek lisans-doktora mezunlarının dahi işsiz kalabildiği, yüksek ücretli işlerde çalışıp, iyi koşullarda yaşamının, aileden ayrı olarak hayat kurabilmenin kolaylıkla mümkün olmadığı çalışma hayatında büyük bir rekabetin söz konusu olduğu koşullar söz konusudur. Bu nedenle hayattan çok şey beklemeyi öğrenmiş olan bireylerin özellikle de istikrarlı, sabit zamanlı ve ileriye dönük olarak nasıl ilerleyebileceklerinin açıkça belli olduğu istihdam koşullarından mahrum olduklarında yaşadıkları büyük hayal kırıklığı, zor yaşam şartlarıyla da birleşerek endişe, stres ve depresyona dönüşebilmektedir. Güvencesiz istihdam koşullarında çalışanlarla yapılan görüşmede katılımcılardan birinin sözleri bu durumu net olarak yansıtmaktadır. "Kaç yaşına gelmiş evli ve çocuk sahibi bir insan olarak sürekli ailemden maddi destek almak zorunda kalıyorum, insanın ağırlığına gidiyor. Zaten bu işe başladığımdan beri yaşamadığım sağlık sorunu

kalmadı. Kaç tane doktora gittim hepsi de stresten uzak yaşamam gerektiğini söyledi. Ancak maaşımı ne zaman alacağım, borçlarımı ödeyebilecek miyim, işten çıkarılırsam çocuğuma nasıl bakarım düşünceleriyle birlikte stressiz yaşamak imkansız” (Soysal, 2015, s:81). Dolayısıyla iş güvencesizliği tek başına da stres, endişe vb. psikolojik sorunlara yol açmakla birlikte kendisi için her zaman en iyisini isteyen kişilik özelliklerinin hakim olduğu bir nesil için çok daha ciddi sorunlara yol açmaktadır (Twenge, 2009, s:152).

Güvencesiz İstihdam ve Aile Üzerine Etkileri

İş güvencesizliğinin bireyler üzerinde yarattığı korku, belirsizlik ve stres gibi olumsuz duygular kişiyle sınırlı kalmamakta aile içi ilişkileri özellikle de karı-koca ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Çalışanın işiyle ilgili yaşadığı kaygı, hiç şüphesiz çalışırken elde ettiği ekonomik ve sosyal kaynakların kaybıyla da doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle aile üyelerinden birinin yaşadığı iş güvencesizliği, gelecekte işin ve bireye sağladığı ekonomik-sosyal kaynakların kaybedilme olasılığı, yaşam kaliteleri azalacağından aile bireylerini ve evlilik ilişkisini huzursuz etmektedir. Yapılan birçok araştırma da yaşanan iş güvencesizliğinin eşler arasındaki anlaşmazlık ve çatışmayı arttırdığını ortaya koymuştur (Ferrie, 1999, s:63). Güvencesiz istihdama ilişkin daha önce yapılan bir çalışmada dile getirilen görüşler çalışma koşullarının eşler arasındaki ilişkiye etkilerini bütün çarpıcılığıyla yansıtmaktadır. “İşimi kaybetmeye dair yaşadığım korkular akşam eve gittiğimde gerginlik, mutsuzluk ve moral bozukluğu olarak devam ediyor. Sonuçta tüm hayatımızı işimize, çalışma saatlerimize ve gelirimize göre planlamak durumundayız. Bunlara ilişkin korkuları olunca insanın işten çıkınca hayatına hiçbir şey olmamış gibi devam edemiyor. Bu durum eşimle olan ilişkiye ve evlilik hayatına olumsuz yansıyor.” Geleceğe ilişkin belirsizlik, olumsuz çalışma koşulları ve düşük ücretler gibi güvencesiz istihdam koşullarının neden olduğu sorunlar sadece eşler arası ilişkiyi değil bireylerin çocuklarıyla ilişkilerine de olumsuz yansımaktadır. “Yirmi yıldır evliyim her zaman borcumuz oldu ve bu durum hem benim hem eşimin psikolojisini önemli ölçüde etkiliyor. Maaşımın ne zaman yatacağı düzensiz olduğu için ev kirası ve faturalar üzerimizde hep baskı oluşturuyor. Tabi ki yaşadığımız gerginlikler çocuklarımıza olan davranışlarımıza da yansıyor” (Soysal, 2015, s:80).

Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde bireylerin yakın çevrelerinde şahit oldukları işten çıkarmalarla birlikte kendilerine ne zaman sıra geleceği düşüncesiyle yaşanan işsizlik kaygısı, geleceğe yönelik inanç, beklenti ve umutları köreltmekte, geleceğin öngörülemez olmasıyla birlikte yaşanan belirsizlik eşler arasındaki ilişkiyi olumsuz etkilemektedir (Çakır, 2007, s:135). Bu duruma önemli bir vurgu, yönetmenliğini John Weels’in yaptığı ve beyaz yakalı işsizliğinin ayrıntılı bir şekilde ele alındığı “The Company Man” filminde yer almaktadır. Filmde çalışma arkadaşının işine son verildiğini öğrenen kişilerin ilk tepkilerinin “benim hakkımda bir şey söylediler mi?” ya da “başka kimlerin işten çıkarılacağını öğrenebildin mi?” soruları olması bireylerin yaşadığı kaygıyı açıkça ortaya koymaktadır. Çalışanların arkadaşının işine son verilmesini bir tehdit olarak algılayıp, kendi akıbetlerini öğrenmeye çalışmalarını ve devamında aile içinde özellikle eşleriyle yaşadıkları sorunlar, filmde çarpıcı bir şekilde gözler önüne serilmiştir (Soysal, 2015, s:7).

Güvencesiz istihdam koşullarının aile içi ilişkilere etkisi söz konusu sorunlarla sınırlı kalmamaktadır. Uzun vadeli, istikrarlı, sabit zamanlı, tek bir işletmede ilerleyen kariyer basamakları ve standart istihdam koşullarından yoksun, buna karşılık belirsizliğin, değişen koşullara uyum sağlama zorunluluğunun, esnekliğin ve geçici ilişkilerin hakim olduğu güvencesiz istihdam koşullarında çalışan anne-babaların yaşadığı en önemli endişelerden biri, çocuklarına mesleki açıdan bir hedefleri olmaları gerektiğini benimsetememektir. Çünkü artık piyasalar aynı işin, ertesi yıl tekrar devam edebileceğinin garantisini vermemektedir. Bu nedenle piyasanın beklentilerinin, kurumların, işlerin son derece dinamik olduğu bir dünyada anne-babalar çocuklarına uzun vadeli hedefler koyma konusunda yol gösterememektedirler (Sennett, 2012, s:21). Bireyler çocuklarına güven, sadakat, karşılıklı bağımlılık, sorumluluk gibi uzun

sürelili ilişkilerle dayalı olarak zamanla gelişebilecek erdemleri anlatmakta zorluk çekmektedirler. Zira piyasa koşullarının çalışanların bir görevden diğerine rahatlıkla geçirdiği, takım çalışmasına son derece önem verilen, uzun süreli bağlılık yerine tam tersi hiçbir yere bağlanmamanın ön plana çıktığı, üretim süreçlerinin, ürün dizaynlarının, her türlü bilgi ve teknolojinin kısa ömürlü olduğu bir düzene sahip olması, uzun vadede elde edilebilecek erdemleri ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle işin gerektirdikleriyle, iyi bir karakterin gerektirdikleri birbiriyle örtüşmemekte, söz konusu erdemler yaşamın içinde bulunmadığından soyut nitelik kazanmaktadırlar. Kendini adama, fedakârlıkta bulunma gibi bağlılık ve güvene dayalı erdemler, hep kısa vadede yaşayan bir toplum için geçmişte kalmaktadır. Çalışma yaşamının gerektirdiği kısa vadeli davranışlar ve her şeyden önce sadakat ve bağlılık eksikliği, anne-babalar açısından bu değerlerin çocuklara aktarılmasında sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır (Sennett, 2012, s:25). Hayatta hiçbir şeyin sabit olmadığını, mutlaka değişmek zorunda olduğunu bilen anne-babalar birçok değeri çocuklarına öğretip, benimsetmeye çalışırken çelişkiye düşmektedirler (Erdoğan, 2011, s:101).

Çocuklarla olan ilişkinin yanı sıra eşler arasındaki ilişki de güvencesiz istihdam koşullarından oldukça olumsuz etkilenmekte, aile içi şiddet artmaktadır. Kendisini gelecekte neyin beklediğini bilmeyen bir çalışanın, uzun vadeli planlar yapamaması nedeniyle hayatı üzerinde kontrol duygusunun bulunmaması öfke ve saldırganlığı artırmaktadır (Sümer, Solak, Harma, 2013, s:70). Özellikle son yıllarda iş sürelerinin kısalması, risk ve belirsizliğin artması hem eğitilmiş hem de eğitim seviyesi düşük kişiler arasında şiddetin önemli ölçüde artışına neden olmuştur. Dolayısıyla iş güvencesizliği aile ve evlilik hayatında huzuru bozarak çatışma ve şiddeti artırmaktadır (Zencirkıran, 2020, s:174).

SONUÇ

Müdahaleci, düzenleyici, geliri yeniden dağıtıcı ve sosyal nitelikli refah devletinin istihdam koşulları 1970'li yıllarda yaşanan petrol kriziyle birlikte sona ermiştir. Yaşanan petrol krizi değişen tüketici taleplerini karşılayamayan Fordist kitle üretiminin de krize girmesine neden olmuştur. Böylece üretim sistemi sorgulanırken değişen tüketici taleplerine kısa sürede uyum sağlayabilecek esneklikte yeni bir üretim biçimi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Üretimde yaşanan değişimlerin yanı sıra teknolojiye yaşanan değişimlerle de birlikte işletmeler birçok işlemi elektronik ortamda gerçekleştirebilir hale gelmiş böylece istihdamda zaman ve mekân bütünlüğü ortadan kalkmıştır. Üretimde gelişen teknolojilerin kullanılması ve değişen müşteri ihtiyaçlarına göre üretim yapılması aynı işin uzun yıllar yapılmasını engellerken, aynı işletmede yaşam boyu ilerleyen kariyer de geçerliliğini yitirmiştir. Değişen tüketici taleplerine bağlı hale gelen piyasaların istikrarsızlığı, bireylerin çalışma yaşamı boyunca becerilerini yenilemeden kariyerlerine devam edebilmelerini imkânsızlaştırmıştır. Neticede refah devletinin çözülmesi, kitle üretimi ve tüketiminin krize girmesi, teknolojinin gelişmesi, hızla değişen talep, örgütlerdeki değişim gibi birçok faktörün etkisiyle ömür boyu aynı işin yapılması ve standart istihdam koşulları aşamalı olarak ortadan kalkmıştır. Bu çalışmada 1980'li yıllardan itibaren yaygınlaşan güvencesiz istihdam olgusu tarihsel süreç içerisinde istihdamda yaşanan değişimlerle birlikte ele alınmış, güvencesiz istihdamı ortaya çıkaran ve yaygınlaşmasına neden olan faktörler yansıtılmış, güvencesiz istihdamın bireysel ve toplumsal sonuçlarına vurgu yapılmıştır. Günümüzde de yaygın bir istihdam şeklini oluşturan güvencesiz istihdam ve etkileri gelecekte de önemli bir sorun oluşturacaktır. Toplumsal hayat ve çalışma hayatı açısından önemli bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Beck, U, (2011). Risk Toplumu, çev. Kazım Özdoğan-Bülent Doğan, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Bora, T. Ve Erdoğan, N. (2011). “Cüppenin, Kılıcın, Kalemin Mahcup Yoksulları: Yeni Kapitalizm, Yeni İşsizlik ve Beyaz Yakalılar”, Boşuna mı Okuduk?, ed: Tanıl Bora- Aksu Bora- Necmi Erdoğan- İlknur Üstün, 2.b., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bora, T. (2011). “Beyaz Yakalıların İş Bulma ve Geçinme Stratejileri”, Boşuna mı Okuduk?, Tanıl Bora-Aksu Bora- Necmi Erdoğan- İlknur Üstün, 2.b., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Bozkurt, V. (2003). “Bilgi Toplumunun Getirdikleri ve Türkiye”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, c:5, s:2.
- Bozkurt, V. (2012). Endüstriyel ve Post Endüstriyel Dönüşüm, Ekin Kitapevi, Bursa.
- Bozkurt, V. Ve Baştürk, Ş. (2018). “Örgütlerde İşgücünün Değişimi: Çalışan Profilineki Farklılaşma ve Vasıf Düzeyinin Etkileri”, *Örgüt Sosyolojisi*, ed. Memet Zencirkıran, Bursa, Dora Yayınları, ss:405-434.
- Castells, M. (2013). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çakır, Ö. (2007). “İşini Kaybetme Kaygısı: İş Güvencesizliği”, *Çalışma ve Toplum*, s:1, ss:117-144.
- DİSK-AR, (2017). “Türkiye İşçi Sınıfı Gerçeği Araştırması”
<http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2018/02/DISK-Turkiye-Isci-Sinifi-Arastirmasi-Basin-Toplantisi-Ozet-Rapor-1.pdf> 10.05.2019
- Doogan, K. (2001). “ Insecurity and Long-Term Employment”, *Work Employment Society*, Vol.15, Issue 3, ss:419-441
- Erdut, Z. (2004). “Liberal Ekonomi Politikaları ve Sosyal politika”, *Çalışma ve Toplum*, s:2, ss:11-37.
- Erdoğan, N. (2011). “ Sancılı Dil, Hadım Edilen Kendilik ve Aşınan Karakter: Beyaz Yakalı İşsizliğine Dair Notlar”, Boşuna mı Okuduk?, Tanıl Bora-Aksu Bora- Necmi Erdoğan- İlknur Üstün, 2.b., İstanbul, İletişim Yayınları.
- Ferrie E., J. (1999). “Health Consequences of Job Insecurity”, *Labour Market Changes and Job Insecurity: A Challenge For Social Welfare and Health Promotion*, eds. Jane E. Ferrie-Michael G. Mamot-John Griffiths- Erio Ziglio, *WHO Regional Publications*, European Series, No:81, Denmark, ss:59-99.
- Giddens, A. (2019). Sosyoloji, çev. E. Arzu Kayhan, İstanbul, Kırmızı Yayıncılık.
- Giddens, A. (2012). Sosyoloji, çev. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayıncılık.
- Gorz, A. (1995). İktisadi Aklın Eleştirisi, çev. Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Greenhalgh, L.- Rosanblatt, Z. (1984). “Job Insecurity: Toward Conceptual Clarity”, *Academy of Management Review*, Vol.9, ss:438-448.
- Gül Sallan, S. (2006). Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa, Ankara Ebabel Yayıncılık, 2.b.

- Harvey, D. (2014). Postmodernliğin Durumu, çev. Sunur Savran, İstanbul, Metis Yayınları.
- Jain, A.- Hassard, J. (2014). Precarious work: definitions, workers, affected and OSH https://oshwiki.eu/wiki/Precarious_work:_definitions,_workers_affected_and_OSH_consequences
- Kalleberg, Arne, L., (2009), "Precarious Work, Insecure Workers: Employment Relations in Transition", *American Sociological Review*, Vol.4, ss:1-22.
- Kumar, K. (2013). Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma, çev. Mehmet Küçük, Ankara, Dost Kitapevi Yayınları.
- Levidow, L. (2008). "Yüksek Öğretimde Neoliberal Gündemler", A. Saad-Filho- D. Johnston, Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki, İstanbul, Yordam Kitap.
- Milberg, W. – Winkler, D. (2011). "Actual and Perceived Effects of Offshoring on Economic Insecurity: The Role of Labour Market Regimes", Making Globalization Socially Sustainable, eds. March Bacchetta- Marion Jansen, *World Trade Organization-International Labour Office*, Geneva.
- Munck, R. (2013). "The Precariat: a view from the South" *Third World Quarterly*, 34/5, ss:747-762.
- Munck, R. (2003). Emegın Yeni Dünyası, (çev. Mehmet Tekçe), İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Özdemir, S. (2007). Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Piore, M. (2011). "Post-Fordizm", Sosyolojide Temel Fikirler, çev. Ümit Tatlıcan-Gülhan Demiriz, 4.b. İstanbul, Sentez Yayıncılık, ss:440-446.
- Rosenau, Marie P. (2004). Post- Modernizm ve Toplum Bilimleri, çev. Tuncay Birkan, 2.b. İstanbul, Bilim ve Sanat Yayıncılık.
- Savul, G. (2012). "Standart Dışının Standartlaşması: Güvencesiz İstihdam", Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak, ed. Özay Göztepe, Ankara, Notabene Yayınları.
- Selamoğlu, A. (2002). "Gelişmiş Ülkelerde İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışı ve Etkileri", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c:4, s:2.
- Sennett, R. (2005). Saygı, çev. Ümmühan Bardak, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2.b.
- Sennett, R. (2011). Yeni Kalizmin Kültürü, çev. Aylin Onacak, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012). Karakter Aşınması, çev. Barış Yıldırım, 6.b., İstanbul, Ayrıntı Yayınevi.
- Soysal, G. (2015). *Güvencesiz İstihdam: Bursa'da Kamu Sektöründe Taşeron Çalışanlar Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Standing, G. (2014). Prekarya, çev. Ergin Bulut, İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- Sümer N., Solak N., Harma M., (2013). İşsiz Yaşam: İşsizliğin ve İş Güvencesizliğinin Birey ve Aile Üzerindeki Etkileri, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şenkal, A. (2015). Sosyal Boyutuyla Bilgi Ekonomisi ve Emek, Kocaeli, Umuttepe Yayınları.
- Tokol, A. (2000). "Küreselleşme ve Endüstri İlişkileri Üzerine Etkileri", Küreselleşmenin İnsani Yüzü, ed. Veysel Bozkurt, Bursa, Alfa Yayınevi, s:131-152.
- Tokol, A. (2017). Endüstri İlişkilerinde Yeni Gelişmeler, 4.b, Bursa, Dora Yayınları.
- Twenge, M. Jean, (2009). Ben Nesli, çev. Esra Öztürk, İstanbul, Kaknüs Yayıncılık.
- Ulukan, U. (2014). "Esneklik ve Güvence Arasında Bir Denge Mümkün mü: Avrupa ve Türkiye'den Güvenceli Esneklik Pratikleri", Türkiye'de Esnek Çalışma, ed. Özgür Müftüoğlu- Arif Koşar, Evrensel Kültür Kitaplığı.
- Uyanık, Y. (2008). "Neoliberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, c:10, s:2, ss:209-224.
- Zencirkıran, M. (2020). "Küreselleşme, Küresel Sosyal Sorunlar ve Çözüm Arayışları", Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, ed. Memet Zencirkıran, Bursa, Dora Yayınları, s:406-427.
- Zencirkıran, M. (2020). Sosyoloji, Bursa, Dora Yayınları.
- Zengingönül, O. (2004). Yoksulluk, Gelişmişlik ve İşgücü Piyasaları Ekseninde Küreselleşme, Adres Yayınları.